

Signum

*Αριθμός 16

Σεπτέμβριος 1981

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΔΕΛΤΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΛΟΓΙΚΗΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ. — ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ Ε.Μ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ — 28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 42, ΑΘΗΝΑΙ (147).

A QUARTERLY BULLETIN IN PHILOSOPHY, LOGIC, SOCIOLOGY AND EPISTEMOLOGY, PUBLISHED BY THE CHAIR OF PHILOSOPHY OF THE ATHENS NATIONAL UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY — 42, 28th OCTOBER ST., ATHENS (147).

BULETTIN TRIMESTRIEL DE PHILOSOPHIE, DE LOGIQUE, DE SOCIOLOGIE ET D' EPISTÉMOLOGIE, PUBLIÉ PAR LA CHAIRE DE PHILOSOPHIE DE L' ECOLE POLYTECHNIQUE D' ATHÈNES, 42, RUE DU 28 OCTOBRE, ATHÈNES (147).

Η θεωρητική σκέψη και γενικότερα δ στοχασμός έχει περάσει έπανειλημένα στην Έλλαδα από περιόδους παρακμής και καταπίεσης. Μεγάλα έπιπεύγματα στή Φιλοσοφία, στή Θεωρία τής Έπιστήμης και τής Τέχνης, στά Μαθηματικά, στην Αισθητική, στή Ψυχολογία, στή Θεωρία τῶν Ιδεῶν και τῶν Κοινωνικῶν ἀγώνων κλπ., έργα πού ἀφησαν ἐποχή, παραμένουν ἄγνωστα στὸν τόπο μας.

Μὲ τὴν ἔκδοση αὐτή, δοσο μικρή και μετριόφρων κι ἄν είναι, ἐπιθυμοῦμε νὰ συντελέσουμε στὴν πραγματοποίηση, στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, μιᾶς συνάντησης και τοῦ δικοῦ μας σπουδαστικοῦ κόσμου μὲ τὰ θέματα αὐτὰ τοῦ μεγάλου και ὑπεύθυνου στοχασμοῦ.

Φιλοδοξία τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ἐντύπου είναι ἀκόμα ν' ἀξιωθεῖ νὰ παρουσιάσει πρωτότυπα Ἑλληνικά κείμενα ἐνὸς αὐθεντικοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Τὸ Signum, θέλοντας νὰ είναι ἐπιστημονικὰ ἀκέραιο, παρουσιάζει μελέτες δλων τῶν τάσεων μὲ μοναδικό κριτήριο τὴν ἐπιστημονικότητα και ἀνθρώπινη ὡφελημότητά τους.

Ο καθηγητής τῆς Έδρας Δ. Γ. Νιάνιας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

SERGE FRANKEL, DANIEL MARTIN: Η ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΒΟΥΔΑΠΕΣΤΗΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

H.P. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ: CLAUDE LEVI-STRAUSS, LA PENSÉE SAUVAGE (Η ΑΓΡΙΑ ΣΚΕΨΗ)

CARLO PETTAZZI: ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ TH. W. ADORNO

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

SERGE FRANKEL
DANIEL MARTIN

Η ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΒΟΥΔΑΠΕΣΤΗΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ*

‘Ανάμεσα ἀπ’ δλα τά κράτη τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας, ή Ούγγαρια είναι χωρίς ἀμιβολία ἐκεῖνο στό δόποιο έχει περισσότερο ἀναπτυχθεῖ ἡ κριτική τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, κυρίως στό θεωρητικό ἐπίπεδο. Αὐτή ἡ νέα ἀριστερά έχει προέλθει ἀπό δύο ρεύματα κριτικῆς. Τό ένα είναι ἡ θεωρητική κριτική τῆς κοινωνίας, βασισμένη στό μαρξισμό. Ή θεωρητική αὐτή κριτική ἀναπτύσσεται κυρίως μέσα στή δεκαετία τοῦ 60· οἱ ἰδέες της διαμορφώθηκαν και δημοσιεύτηκαν μέσα σέ δρισμένα δρία (ἀρκετά εύρεα, είναι ἀλήθεια, δην συγκριθοῦν μέ τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στή Σοβιετική ‘Ένωση). Τό δεύτερο ρεύμα αὐτής τῆς κριτικῆς είναι πολύ ποιό δόριστο: ἐμπνέεται ἀπό τίς μαρξιστικές ἀξίες, ἀπό αὐτό πού κατόρθωσε νά ξαναγεννηθεῖ ἀπό τίς στάχτες τῆς μονιμοποιημένης ἐπισημης ἰδεολογίας πού αὐτοχαρακτηρίζεται ‘μαρξιστική’.

Η ἀναγέννηση αὐτή τῶν μαρξιστικῶν ἀξιῶν (οἱ δοποίες είναι φύσει ἀντι-γραφειοκρατικές) ἀγγίζει δλο και εὐρύτερους κύκλους τῆς μὴ κονφομιστικῆς νεολαίας. Η νεολαία (μέ ἔξαρεση τῆς κριτικῆς ἐκείνης μειονότητας και τῆς μειονότητας τῶν καριεριστῶν) μένει γενικά προσκολλημένη στίς δυτικές ἀξίες, δηως ἥταν και οἱ προηγούμενες γενιές. Γιά

ΔΕΛΤΙΟ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

Claude LÉVI - STRAUSS
LA PENSÉE SAUVAGE

(Η ΑΓΡΙΑ ΣΚΕΨΗ)

H.P. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Ι’Ο Lévi - Strauss*, Γάλλος ἐβραϊκής καταγωγῆς, είναι ἀνθρωπολόγος. Γεννήθηκε στίς Βρυξέλλες τό 1908. Σπούδασε Νομικά στή Νομική Σχολή τοῦ Παρισιοῦ και Φιλοσοφία στή Σορβόννη δπου και ἀνακηρύχθηκε διδάκτορας.

Ἐργάστηκε ως Καθηγητής Λυκείου ἀπό τό 1932 ἐως τό 1934, ως Καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τοῦ Σάν Πάολο τῆς Βραζιλίας ἀπό τό 1935 ἐως τό 1939. ‘Υπήρξε ἐπικεφαλής πολλῶν ἐθνολογικῶν ἀποστολῶν στήν κεντρική Βραζιλία. Στή διάρκεια τῶν ἐτῶν 1942-45 διδάξε στή Νέα Σχολή Κοινωνικῶν Έρευνῶν τῆς Νέας Υόρκης. Μετά τόν πόλεμο ὑπηρέτησε γιά ἔνα διάστημα στή Γαλλική Πρεσβεία τῆς Βορειοαμερικανικῆς Συμπολιτείας ως μορφωτικός ἀκόλουθος.

Μέ τὴν ἐπιστροφή του στή Γαλλία ἀνέλαβε καθήκοντα Διευθυντῆ Σπουδῶν στήν Πρακτική Σχολή Άνωτάτων Σπουδῶν τοῦ Παρισιοῦ. Από τό 1959 κατέχει τὴν έδρα τῆς Κοινωνικῆς Ανθρωπολογίας στό Κολλέγιο τῆς Γαλλίας.

Τά κυριότερα ἔργα του είναι τά ἀκόλουθα:

(Συνέχεια στή σελ. 7)

* Πρωτη Δημοσίευση στά γερμανικά, στό «Wiener Tagebuch», ἀρ. 6, 1973. Η μετάφραση ἔγινε ἀπό τό γαλλικό κείμενο (μετάφραση στά γαλλικά Eliane Kaufholz) πού ἐκδόθηκε ἀπό τόν Alfred Eibel, Λωζάνη, 1975.

* Η γαλλική πανεπιστημιακή προφορά, λόγω τῆς γερμανικῆς καταγωγῆς τοῦ δνόματος, είναι Στράους ἀντί Στρώς πού είναι ἡ δρθόδοξη γαλλική προφορά του.

μιά μεγάλη περίοδο, ή κριτική της ούγγυρικής κοινωνίας βασίζεται άποκλειστικά σ' αυτές τις άξεις, γιατί όπουαδηποτε άναπτυξη μιᾶς αυτόνομης έσωτερης κριτικής ήταν άδυνατη. Οι δυτικές άξεις πού εφταναν στή χώρα άπο τό ραδιόφωνο (Ράδιο 'Ελεύθερη Εύρωπη, ή Φωνή της 'Αμερικής) ή μέσω τῶν μεταναστῶν πού τὴν ἐπισκέπτονταν, μερικές φορές είσαγονταν άπο τις πολιτιστικές ὑπέρεσίες, προσεκτικά φιλτραρισμένες βέβαια· χάρη στή μονοπολιακή θέση πού τούς παραχώρησαν οι διευθύνοντες, έγιναν, μιά μεγάλα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, ή μόνη έναλλακτική λύση στήν άπογοητευτική πραγματικότητα τοῦ καθεστῶτος, στό μέτρο μάλιστα πού παρήγαγαν αὐταπάτες χωρίς νόημα. 'Από τή στιγμή πού ή έσωτερης κριτική βρήκε τή δυνατότητα νά έκφραστεί έλευθερα – χάρη έν μέρει στήν πολιτική τοῦ Γιάνος Καντρ και τῆς δόμας του – τό μονοπόλιο τῆς κριτικής «Δυτικής κατασκευής» έξαφανίστηκε. 'Η γέννηση μιᾶς αὐτόχθονης κριτικής είχε πολὺ σημαντικές συνέπειες γιά τήν ούγγυρη κοινωνία και τή δυναμικότητά της, πολὺ περισσότερο γιατί κατόρθωσε νά άναπτυχθεί χωρίς νά συναντήσει βίαια έμποδια.

Μέσα σ' αυτή τήν αὐτόχθονη κριτική, τό ρεῦμα τῆς νέας άριστερᾶς αντιπροσωπεύει φυσικά, μιά μειονότητα· τό άλλο ρεῦμα πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί «τεχνοκρατικό» είναι πολύ πού ίσχυρο, δεδομένου διτι αντιπροσωπεύει τά διαφοροποιημένα (πλουραλιστικά) συμφέροντα τῆς γραφειοκρατίας. Τό τεχνοκρατικό ρεῦμα έχει πολύ περισσότερες εὐκαιρίες νά διοχετεύει τις άπελευθερωμένες άπο τήν κοινωνική άλλαγή ένέργειες, ἀπ' δι έχει τό άλλο ρεῦμα – έκεινο τῆς άκρας άριστερᾶς – πού θέλει νά μιλάει γιά τή μεγάλη μᾶζα αυτῶν πού στερούνται κάθε δύναμη και κάθε έξουσία. Οι δυνατότητες άναπτυξης μιᾶς αὐτόχθονης κριτικής, δοντας τό αντίβαρο στή «Δυτικής κατασκευής» κριτική, μιώθηκαν σημαντικά σέ διλη τήν 'Ανατολική Εύρωπη μετά τή σοβιετική έπεμβαση στήν Τσεχοσλοβακία. 'Η έπεμβαση αυτή άποτελεί τήν άρχη τής γενικής καταστολής πού έπροκειτο νά ύποστει ή αὐτόχθονη κριτική σέ διλη τή σφράρα τῆς σοβιετικής έπιρροης, δουν οι πιό συντηρητικές δυνάμεις γνώρισαν μιά νέα άναπτυξη. 'Η αντιδραστική διαδικασία πού άρχισε τό 1968 πήρε τελευταία μιά νέα στροφή στήν Ούγγαρια, (δουν ή οίκονομη και κοινωνική μεταρρύθμιση τροχοπεδεύτηκε άπο τό 1968) και στοχεύει ειδίκοτερα τή νέα άριστερά. Είρωνα τῆς τύχης: ένας άνδρας τόσο σημαντικός διπός δι Γύργυρο Aczel, ίντεθυνός γιά τά πολιτιστικά θέματα στή διεύθυνση τοῦ Κόμματος, διεθνής βεντέττα τοῦ ούγγυρικον «πολιτιστικού φιλελευθερισμοῦ» (κυρίως ως πρός τά Κομμουνιστικά Κόμματα 'Ιταλίας και Γαλλίας) έπιτεθηκε, σέ μια βίαιη διμίλια του, στούς «άρνητές», τούς «ψευτο-έπαναστάτες», τούς «φρομαντικούς μικρο-αστούς», τούς «άναθεωρήτες», τούς «άναρχηκούς τῆς νέας άριστερᾶς», οι διπότοι «πιθηκίζοντας τήν άστική ίδεολογία, παίζοντας αντικειμενικά ένα ρόλο άντιδραστικό», κλπ. Ο Aczel χρησιμοποιεῖ πολύ συχνά τό δρο «νέα άριστερά» και συμφωνούμε μαζί του γιά νά ποδύει δι πρέπει νά γίνεται πολύ αυστηρή διάκριση μεταξύ και νέου, μεταξύ τῆς νέας άριστερᾶς και τῆς παλαιᾶς «άριστερᾶς». Καί έμεις χρησιμοποιούμε αυτή τήν έκφραση, μερικές φορές μιλάμε έπισης και γιά τήν «άκρα άριστερά», ένων γνωρίζουμε πολύ καλά δι αυτές οι έννοιες είναι άνακριβεῖς και δέν είμαστε βέβαιοι δι θά γίνουν δεκτές άπο τά πρόσωπα πού αυτές ύποδηλώνουν¹.

'Η έπιθεση τοῦ Aczel ίντηρεξε τό σημειού έκκινησης μιᾶς έρευνας ή διπότοι ήταν καταδικάσει ίσως γιά «άντιμαρχίσμο» τά πρόσωπα πού άφορά έν τῶ μεταξύ, τούς άπαγορεύεται νά κάνουν δημοσιεύσεις, νά δίνουν διαλέξεις κλπ. Τούς άπαγορεύεται έπισης νά ταξιδεύουν στό έξωτερικό, 'Ανατολή ή Δύση.

Άς μελετήσουμε άπο πιό κοντά τήν κοινωνική θεωρία τῆς ούγγυρικής άκρας άριστερᾶς. Οι πιό διακεκριμένοι έκπρόσωποι τής είναι ol Andras Hegedüs και Mária Márkus πού γράφουν μαζί. 'Η μελέτη μας βασίζεται κυρίως στής έργασίες τῶν δύο αυτῶν συγγραφέων.

Οι σημειρίνες ίδιες τους διαμορφώθηκαν περί τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 60. έγιναν ριζοσπαστικές μετά τά γεγονότα τῆς Τσεχοσλοβακίας και τῆς Γαλλίας τοῦ 1968, διπώσ συνέβη γιά τό σύνολο τῆς μή δρθόδοξης άριστερᾶς. 'Η Σχολή της Βουδαπέστης, τήν διπότοι ίδρυσε δ George Lukács, άποτελεί άναμφιβόλα μία σημαντική πηγή τῶν θεωρητικῶν και ίδεολογικῶν τους άποψεων. Στήν άρχη, ή Σχολή αυτής άσχολήθηκε κυρίως μέ τή φιλοσοφία. Οι έξτρεμιστές ούγγροι κοινωνιολόγοι πού έχουν ύποστει τήν έπιδραση τῆς Σχολής τῆς Βουδαπέστης, έχουν συμβάλει, μέ τή σειρά τους, στήν «κοινωνικοποίησήν» της. Δεδομένου δι τή Σχολή έχει σαφώς χαρακτηριστεῖ ίδεολογικά, κι δι τό συστήμα άξιων τῶν κοινωνιολόγων αυτῶν είναι πολύ κοντά στό δικό της, μπορεῖ νά θεωρηθεί δι τοί κοινωνιολόγοι αυτοί άποτελούν μέρος τῆς Σχολής τῆς Βουδαπέστης, ή διποία έτοις έπεκτείνεται και στήν κοινωνιολογία. 'Ο Aczel διευθύνει κυρίως τής έπιθεσεις του κατά τής Σχολής, φροντίζοντας νά τήν ξεχωρίσει άπο τό ίδρυτη της, τό Lukács, και νά διεκδικήσει τόν

τελευταῖο Ίπέρ τοῦ καθεστῶτος. 'Η μέθοδος αυτή πού συνίσταται στό νά ξανακάνουν δικούς τους μερικούς άπό τόν κριτικούς τοῦ καθεστῶτος μόλις πεθάνουν, είναι πολύ γνωστή. Στά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, δ Lucács είλη ριζοσπαστικού ήταν πάρα πολύ τίς ζωῆς του. 'Αλλά άν θέλει κανείς νά είναι άντικειμενικός, πρέπει νά διευκρινίσει δι τοί θέσεις τής Σχολής δέν ήταν, δισ ζούσε, τόσο ριζοσπαστικός δισ είναι σήμερα.

Ποιό είναι τό κύριο χαρακτηριστικό τής Σχολής τῆς Βουδαπέστης; 'Έκεινο πού τή χαρακτηρίζει κυρίως, χωρίς έν τοστοις νά είναι μόνο δικό της χαρακτηριστικό, είναι ή κριτική της στάση άπεναν στή θεωρία και τήν πρακτική τῶν λεγόμενων σοσιαλιστικῶν χωρῶν (κυρίως τῶν εύρωπαϊκῶν χωρῶν), στάση πού βασίζεται σέ ένα σύστημα μαρξιστικῶν άξιων και σέ μια άναλυση τῆς άντικειμενικής πραγματικότητας. Μπορεῖ νά θεωρηθεί δι τό σύνθημα τής Σχολής άνταποκρίνεται στήν έξης διακήρυξη τοῦ Lukács: ή άνανέωση τοῦ μαρξισμού «άπαιτε» ένα διπλό κίνημα: στό μεθοδολογικό τομέα μιά έπιστροφή στό Μάρξ, στόν τομέα τῆς πραγματικότητας τήν προσφυγή στή μαρξιστική έρμηνεια τῶν συγχρόνων φαινομένων². Άντο βέβαια δέν άρκει γιά νά δρίσουμε τό κίνημα: τό πλαίσιο θμώς τής μελέτης αυτής δέν μᾶς έπιτρέπει τή σέ βάθος έξεταση τοῦ θέματος.

Φύση τῶν κοινωνιῶν τῆς 'Ανατολικής Εύρωπης

'Από τήν άποψη αυτής έρώτησης ή θεωρία τῆς γραφειοκρατικής δομής κατέχει μιά κεντρική θέση. 'Η βεμπεριανή θεωρία (και πιό πρόσφατα ή θεωρία τής δργάνωσης) έχει έντονα έπιτρέψει τίς άποψεις τῶν κοινωνιολόγων τής ούγγυρης άκρας άριστερᾶς, δισ άφορά τή γραφειοκρατία. Κατέληξαν στό συμπέρασμα δι τά προβλήματα τῶν «σοσιαλιστικῶν» χωρῶν τής Εύρωπης δέν μπορούν νά περιοριστούν ούτε σέ έξωτερικούς παράγοντες ούτε σέ παράγοντες έποκειμενικούς και προσωπικούς, ούτε σέ έλαττωματικές λειτουργίες ή στήν άπάτη τής έλιτ τῶν διευθυνόντων, άλλα δι αύτη άφειλονται μᾶλλον σέ δομικές αίτιες πού ένυπαρχουν στόν κοινωνικούμοικό σχηματισμό. Άντου τοῦ είδους οι κοινωνίες, βέβαια, δέν έχουν πολλά κοινά σημεῖα μέ τό σοσιαλισμό στόν διπότο πολλές γενιές έπαναστατῶν έχουν άφιερωσει τή ζωή τους.

Οι Ούγγροι έξτρεμιστές θεωρούν τήν κοινωνία τῶν 'Ανατολικῶν χωρῶν ώς κοινωνία νέου τύπου, ώς τή διαλεκτική άρνηση τοῦ καπιταλισμού και δι λων τῶν κοινωνικοδομικῶν μηχανισμῶν πού στηρίζονται στήν ατομική ίδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγής. 'Ο Μάρξ θά χαρακτηρίζει μιά τέτοια κοινωνία νέο κοινωνικό σχηματισμό: άλλα, παρά μερικά ενφύη προσαιθήματα, δέν μπορούσε νά προβλέψει τή γέννηση της.

'Ορισμένα πρόσωπα πού θά ηθελαν μέ κάθε θυσία νά έφαρμόσουν τίς άρχες και τίς έννοιες τοῦ μαρξισμού στά σύγχρονα κοινωνικά συστήματα, πιστεύουν πώς έχουν άνακαλύψει δι μία κοινωνία πού δέν είναι σοσιαλιστική δέν μπορεῖ παρά νά είναι καπιταλιστική. Αύτές οι κριτικές στίς κοινωνίες τής 'Ανατολικής Εύρωπης είναι άλληθεια δι είναι οι μόνες ριζοσπαστικές κριτικές πού έγιναν σύμφωνα μ' ένα σύστημα μαρξιστικών άξιων. 'Η φορμαλιστική προτίμηση τους γιά τό μαρξιανό σύστημα τίς έμποδισει δέν τούτοις νά άκολουθησουν τό μόνο δρόμο πού έπιτρέπει τήν έξοδο άπο τό άδιεξοδο στό διπότο δέν θά άκολουθει τίς γραφειοκρατικές δομές και δέν θά καταλήγει στό άδιεξοδο τής γραφειοκρατίας, διπώς χωρίς διακοπή συμβαίνει μέχρι σήμερα. Μόνο μία θεωρητική έπανάσταση, στά πλαίσιο τής πολιτιστικής παράδοσης πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ μαρξιστική, θά έπιτρέψει μιά ρεαλιστική άναλυση (άκομα κι άν αυτή η πρέπει νά είναι δύνητον) τού διπότο δέν θά άκολουθει τίς γραφειοκρατικές δομές και δέν θά καταλήγει στό άδιεξοδο τής γραφειοκρατίας, διπώς χωρίς διακοπή συμβαίνει μέχρι σήμερα. Μόνο μία θεωρητική έπανάσταση, στά σοσιαλιστικού στάσης πού θά μπορούσε νά συστηματικούσηται μαρξιστικές καταστηματικές. Είναι δι μόνος τρόπος γιά νά συμβάλουν στή γέννηση ένος σοσιαλιστικού κινήματος τό διπότο δέν θά άκολουθει τίς γραφειοκρατικές δομές και δέν θά καταλήγει στό άδιεξοδο τής γραφειοκρατίας, διπώς χωρίς διακοπή συμβαίνει μέχρι σήμερα. Μόνο μία θεωρητική έπανάσταση, στά σοσιαλιστικού στάσης πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ μαρξιστική, θά έπιτρέψει μιά ρεαλιστική άναλυση (άκομα κι άν αυτή η πρέπει νά είναι δύνητον) τού διπότο δέν θά άκολουθει τίς γραφειοκρατικές δομές και δέν θά καταλήγει στό άδιεξοδο τής γραφειοκρατίας, διπώς χωρίς διακοπή συμβαίνει μέχρι σήμερα. Οι συγγραφείς αυτής τής Σχολής μελέτης κάνουν τήν έκτιμηση δι τή έναντης ένος νέου έπαναστατικού σχεδίου, κυρίως δισ άφορά τίς βιομηχανικές κοινωνίες.

«Η άναπτυξή τής γραφειοκρατίας έφτασε σ' ένα στάδιο καθορισμένο άπο τόν καταμερισμό τής έργασίας, έφόσον, σύμφωνα μέ τής περιστάσεις, οι λειτουργίες πού συνδέονται μέ τήν ασκηση τοῦ δικαιώματος τής ίδιοκτησίας και τής διοίκησης τής κοινωνίας δέν άσκούνται άπο τούς ίδιοκτητές ούτε άπο τούς άμεσους παραγωγούς, δηλαδή άπο τίς κύριες τάξεις τής κοινωνίας. έφόσον ή κοινωνική ένσωματωση ίπηρξε τέτοια, ώστε νά μήν

είναι δυνατό νά áσκηθούν αυτές οι λειτουργίες παρά μόνο μέ τή μεσολάβηση ένός ἔξειδικευμένου καί τεχνικοποιημένου δργανισμού, μέ τεραρχημένες δομές. Μέσα σ' αυτή τή σύνθετη κοινωνική διαδικασία ο διοικήτης – áτομο ή διάδα – δέν είναι πλέον σέ θέση νά áσκησε áμεσα τό έργο της διεύθυνσης πού áπορρεεί áπο τίς πρωταρχικές σχέσεις της διοικησίας. Είναι ύποχρεωμένος νά μοιράζεται τή δύναμή του μέ αυτούς πού ἔχουν ἔξειδικευτεί σ' αυτό. Ή τεραρχική, τεχνική αυτή διάδα ἐπιδώκει τά δικά της συμφέροντα σ' όλο τό διάστημα πού ἐκτελεῖ τά διευθυντικά της καθήκοντα³.

Η γραφειοκρατική δομή χαρακτηρίζει τήν «άσιατική μέθοδο παραγωγῆς» και έχει έκπληρώσει σημαντικά καθήκοντα και σέ αλλες αὐτοκρατορίες της Αρχαίου Πατρίδας. Κυριάρχησε στις μεγάλες θρησκευτικές δραγώσεις και έπαιξε άποφασιστικό ρόλο στη διαδικασία της πολιτικής συγκέντρωσης πού κατέληξε στη γέννηση του άπολυταρχικού Κράτους με την τεράστια γραφειοκρατία. Ο βιομηχανικός πολιτισμός ήπηρξε άφετηρία δημιουργίας γιγαντιαίων δργανώσεων άκομη και στήν οίκονομία. Η έξαιρετικά πολύπλοκη διεύθυνση τῶν μεγάλων αυτῶν δργανώσεων άπαιτει μιά γραφειοκρατική δομή, χωρίς τήν δοπιά θά ήταν άδύνατη η διοίκηση συγκροτημάτων τέτοιων διαστάσεων. Τη βιομηχανικά Κράτη - δοποιες κι ἄν είναι οι διαφορές τους - έχουν πάντα το δέξις κοινό: τήν τάση νά ίδρουν μεγάλες γραφειοκρατικές δργανώσεις, οι δοποιες, και μόνο, είναι προσαρμοσμένες στις σύγχρονες δυνάμεις παραγωγῆς, και οι δοποιες άποσπούν ἀπ' δλους τούς δλλους τομεῖς της κοινωνικής ζωῆς, περισσότερο ή λιγότερο γρήγορα (καμιά φορά ριζικά), τις δλλες δομές κοινωνικῶν σχέσεων, γιά νά γίνουν αντές οι ίδεις ή κυριάρχη δομή: «Θά μπορούσε νά λεχθεῖ χωρίς υπερβολή δτι, ἀν έντη εχει κανείς μιά κοινωνιολογική ἀντίληψη τῆς γραφειοκρατίας⁴ ή, ἀκριβέστερα, ἀν δεν μπορεῖ νά διτιληφθεῖ τή φύση τῶν γραφειοκρατικῶν σχέσεων πού ψήσαταν τόσο στους κόλπους τῆς διεύθυνσης δσο και μεταξύ τῆς διεύθυνσης και τῆς κοινωνίας, δέν μπορεῖ νά συλλάβει ούτε τήν πραγματικότητα του καπιταλισμοῦ ούτε έκείνη του σοσιαλισμοῦ⁵.

“Ενα ἀπό τά χαρακτηριστικά τῆς Σχολῆς τῆς Βουδαπέστης είναι ἡ γνώμη σύμφωνα μὲ τὴν δούια ὃ ἀνθρωπος αὐτὸδημιουργεῖται ὃς ἀνθρωπος μέσω τῆς δραστηριότατος του, καὶ μηδιουργεῖ ἔτσι τῇ δικῇ του ιστορίᾳ. Ἐπομένως ὃ ἀνθρωπος καὶ ἡ ιστορία του δὲν ὑπόκεινται σέ αὑτηρημένους καὶ μοιραίους γενικούς νόμους πού κατευθύνουν τίς συγκεκριμένες διαμάχες μεταξύ ἀνθρώπων καὶ διμάδων ἀνθρώπων – ἀγῶνες πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀποφασίζουν γιά τὸν προσανατολισμὸν τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ἡ ἵδεα αὐτή ἀνάγεται στή δεκαετία τοῦ 20 ὅχι μόνο στὸ Lucács, ἀλλά καὶ σέ ἄλλους θεωρητικούς μαρξιστές, δπως ὁ Antonio Gramsci καὶ ὁ Karl Korsch. Σήμερα ἡ Σχολὴ τῆς Βουδαπέστης τῇ διατυπώνει ὡς ἐξῆς: «Τόσο ὁ κάθε ἀνθρωπος σὸς καὶ δλόκληρες γενιές κινοῦνται μέσα σ' ἓνα χώρῳ ἀντικεμενικά περιορισμένο ἀπό τίς συγκεκριμένες συνθῆκες, μέσα σ' ἓνα κύκλῳ – μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ἀνάλογα μέτιν ἐποχῇ – δυνατοτήτων, ἐναλλακτικῶν δρόμων ἐξέλιξης». Ὁ ἀνθρωπος κάνει μάλιστα ἐκλογὴν ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς δυνατότητες, καθορίζοντας ἔτσι τὴν πραγματοποίηση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐναλλακτικῆς λύσης ἀπό τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων δραστηριοτήτων. Οἱ αἵτιες τοῦ δραστηριοτήτων αὐτῶν είναι διαρρίψητες καὶ συχνά τυχαῖες, καὶ οἱ δραστηριότητες αὐτές είναι ἐνσυνειδήτης ἢ αὐτούσια ἐνσωματωμένες σ' ἓνα σύνολο. Ὁ ἀνθρωπος – κατά τὸ Lukács – είναι τοῦ ὃν ποὺ ἀπαντᾷ· ἀντιδρᾶ πάντα στίς ἐναλλαγέσι πού ἀπορρέουν ἀπό τὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας καὶ εἰναι αὐτός πού πρεπει νά μετατρέψει τίς αὐθόρμητα ἀντιφατικές τάσεις αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης σε ἐρωτήσεις στίς ὅποιες ψάχνει νά δώσει ἐνσυνειδήτες ἀπαντήσεις⁶.

ζουμένων ἥλθε στήν ἔξουσία, τό Κράτος, ώς Κράτος τῶν ἐργαζομένων, δέν μπορεῖ νά ἔχει ἄλλα συμφέροντα ἀπό ἑκεῖνα τῶν ἐργαζομένων — αὐτή εἶναι ή στερεότυπη θέση μέ τὴν δύοια ἀντοπροσδιορίζεται αὐτή ή ἐναλλακτική λύση. Ή συνέπει φυσικά εἶναι δι τὰ κριτική πρός το Κράτος ή ἀκριβέστερα πρός τὰ διευθύνοντα δργανα κατευθύνεται ἐναντίον τοῦ λαοῦ — καὶ ἐπομένως εἶναι ἀντί-επαναστατική. Τό ἀπολιτικό αὐτό σύστημα, τό αὐταρχικό καὶ ἀδιάλλακτο, δέν δέχεται τὴν ἐμφάνιση διαφορετικῶν καὶ αὐτόνομων τάσεων μέσα στὴν κοινωνία. Στὴν ἀρχή, δσο κυριαρχοῦσε ή ἐπεκτατική αὐξηση, ἔνα τέτοιο σύστημα δέν δημιουργησε πολλά ἐμπόδια στὴν κοινωνική δυναμική ἐφόσον δμως ή αὔξηση αὐτή ἔγινε ἐντατική καὶ ἀπαιτοῦσε δομικές μεταρρυθμίσεις πού δέν μποροῦν πιά νά περιοριστοῦν μόνο στὴν μίμηση τῶν περισσότερο ἀναπτυγμένων χωρῶν. τὸ σύστημα γίνεται σοβαρό ἐμπόδιο σ' αὐτή τῇ δυναμικῇ.

Στή διάρκεια τῆς σταλινικής περιόδου ή μαρξιστική θεωρία ἀπλου-
στεύονταν δύο καὶ περισσότερο, ή κοινωνική λειτουργία της πού ἦταν ἡ
γνώση καὶ ἡ αὐτόκριτη περιορίστηκε στήν ἀπλή ἄμυνα καὶ ἀπολο-
γία¹⁰. Ισως στήν ἀρχῇ νά είχε κάποια κοινωνικο-ἰστορική σημασία για
τήν ὑπαρξη καὶ τή λειτουργία τοῦ νέου κοινωνικοῦ συστήματος. στό
βιθμό, δύως, πού τό σύστημα σταθεροποιόταν, ἡ θεωρία γινόταν δλο-
καὶ περισσότερο συντρητική. Καλύφθηκε δλόκληρη ἀπό φόρμουλες
σχεδόν δόλκληρωτικά ἔκομιμένες ἀπό την πραγματικότητα καὶ εγίνε μιά
μάστικα «μαρξιστική» για ἔνα σύστημα ἀξιῶν πού ἀπομακρύνεται δλο καὶ
περισσότερο ἀπό τα συμφέροντα τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ πού παίρνει ἔνα
χαρακτήρα δλο καὶ περισσότερο ἀντιδραστικό — ἐνῶ συγχρόνως
ἐνισχύει τήν οἰκονομική καὶ κοινωνική βάση τῆς γραφειοκρατικῆς
κυριαρχίας¹¹.

Μετά τό 200 Συνέδριο τού σοβιετικού κομμουνιστικού κόμματος έγινε προσπάθεια έκσυγχρονισμού τής έπισημης ίδεολογίας. «Μία από τις πιό πρόσφατες μορφές αυτού του «έκσυγχρονισμού» υπήρξε ή προσπάθεια νά υποτηρωθεί ή έπισημη ίδεολογία μέρι κοινωνικής έννοιας που δέν θέτουν έπι τάπλιος ούτε τή σφαιρική άντιληψη ούτε τήν άμυντική λειτουργία γιά τήν όποια διατηρεῖται θέση σ' αυτόν τόν έκσυγχρονισμό· τό σχῆμα αυτό διατηρεῖ έπίσης μιά θέση γιά τίς έμπειρικές κοινωνιολογικές έρευνες οι οποίες έχουν νά φωτίσουν τίς ήδη ύπάρχουσες θεωρητικές γενικότητες, άλλα όχι καί νά τίς φέρουν άντιμετώπες μέ τήν πραγματικότητα ώστε νά εξακριβώσουν τήν ακρίβεια τους μέσω τής έμπειρίας»¹².

Η δεύτερη έναλλακτική λύση που προσφέρθηκε κατά τα πρώτα χρόνια που δικολούθησαν τήν ιδιωτιβριανή έπανάσταση υπήρξε η «άντιθεση τῶν ἐργαζομένων». Αυτή άπαιτούσε, σε δεξιες της βαθμίδες τῆς διεύθυνσης τῆς οικονομίας (άπό τὸν ἐπιστάτη δῶς τὸν ἐπίτροπο τοῦ λαοῦ), οι λειτουργοί νέων ἐκλέγονται ἀπό τοὺς ἐργαζομένους ή τὰ συνδικάτα, ὡς ἐκπρόσωποι τῶν ἐργαζομένων. Μία παρόμια ἀπαίτηση συνδικαλισμοῦ τοῦ Κράτους (στή θέση τῆς κρατικοποίησης τῶν συνδικάτων στά πλαισια τῆς πρώτης έναλλακτικῆς λύσης) δὲν εἶχε καθόλου υπόψη της τά προβλήματα ποὺ εἶχαν θέσει οι Sydne και Beatrice Webb στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα, ή Rosa Luxembourg καὶ ο Robert Michels λίγῳ ἀργότερα, σέ σχέση μὲ τή γραφειοκρατικοποίηση τῶν συνδικάτων. Ό συνδικαλισμός τοῦ Κράτους καὶ τῆς οικονομίας θά εἶχε χωρίς ἀμφιβολία ἐνισχύσει τή γραφειοκρατικοποίηση τῶν συνδικάτων, τῶν δοπίων ή λειτουργία εἶχε σημαντικά ἔξαπλωθεῖ¹³. Ή δεύτερη αυτή έναλλακτική λύση ξαναχρησιμοποιήθηκε – τουλάχιστο μερικά – στή γιονυγκοσλαβική ἐμπειρία.

Ἡ τρίτη ἐναλλακτική λύση, τὴν δποίᾳ η οὐγγιρική ἄκρα ἀριστερά προσπαθεῖ νά ἀνάπτυξε σήμερα στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο, ἀντλεῖ τὰ διδάγματα τῆς ἀπό τις δύο πρώτως: τὰ διδάγματα αὐτῶν πρέπει να ἀναλυθοῦν κάτω ἀπό τὸ φῶς τῆς τεράστιας ἀνάπτυξης ποὺ γνώρισαν οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες κατά τὰ 50 τελευταῖα χρόνια (κυρίως οἱ κλάδοι οἱ ἀφιερωμένοι στὰ προβλήματα τῆς διοίκησης τῆς κοινωνίας γενικά).

Θίγουμε έτσι ένα βασικό πρόβλημα, στο όποιο ή κοινωνιολογία της ουγγρικής άκρας άριστεράς έμαθε νά δίνει άπαντήσεις πού μάς φαίνονται πρωτότυπες. Οι άπαντήσεις αυτές μπορούν νά συμβάλουν στη διάλυση πολλών ψευδασθήσεων οι οποίες, άντικειμενικά, δέν έχουπερετούν παρά τά συμφέροντα δρισμένων τομέων της γραφειοκρατίας. Πρίν απ' δελι είναι άναγκη νά γνωρίσουμε την τεράστια κοινωνικο-ιστορική σημασία της γραφειοκρατίας.

Ἡ νέα ἑναλλακτικὴ λύση τῆς κοινωνικῆς εξελίξης, βασισμένης σ' ενα σύστημα μαρξιστικῶν ἀξιῶν, ἔκινανε ἀπό προϋποθέσεις ποὺ ὁ Μάρξ δέν μπόρεσε νά προβλέψει. Τὸ σχέδιο τῆς ἑναλλακτικῆς αὐτῆς λύσης «ἀναγνωρίζει» εἰναι διά τοις ἐξειδικευμένοι μηχανισμοὶ διοίκησης προσφέρουν σέ δλους τούς σημαντικοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ἡσοῦς μιά λύση ταχύτερη καὶ ἀποτελεσματικότερη ἀπό τὴν αὐτοδιαχείριση τὴν δύοις ἔχουν ἐμπιστευθεῖ σε μή εἰδικούς. Τό ἀποτέλεσμα είναι διτὶς η κοινωνικὴ ἐξελίξη – στὸ παρὸν στάδιο – καταλήγει ἀναπόφευκτα στὴν ἰδρυση ἐξειδικευμένων μηχανισμῶν διοίκησης μὲ ἐντελῶς δικά τους ἐνδιαφέροντα, στόχους

καί ἔξουσία. Ἀλλά, ἀπό τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ ἔξειδικευμένοι μηχανισμοὶ διοίκησης φθάνουν ἀναπόφευκτα νά ἔχουν ἴδιαιτερα συμφέροντα ποὺ ἐρχονται σέ ἀντίφαση μέ τὰ συμφέροντα τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας. Ἐπί πλέον, αὐτά τὰ ἴδιαιτερα συμφέροντα ἔχουν σάν ἀναπόφευκτη συνέπεια τῇ διεκδίκηση τοῦ δικαιώματος μᾶς ἀνεξέλεγκτης δύναμης. Ὁπωσδήποτε θά πρέπει νά δημιουργηθεῖ μία ἰσχρή σχέση κοινωνικῆς ἔξαρτησης στήν όποια θά ύπαχθοῦν τὰ ἔξειδικευμένα ὅργανα διοίκησης· μέ ἄλλα λόγια πρέπει νά ἔργαταστήσουμε μηχανισμούς ποὺ νά μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἐπιβληθοῦμε στήν δύναμη τῶν ἔξειδικευμένων διοίκησεων.

Ο Μάρξ πάστενε διτὸς τὸν διαλογισμὸν τοῦ διοίκησης μεταξύ της κοινωνίας και της κυριαρχίας, ἀλλά αὐτὸς δέν εἶναι δυνατό παρά μόνο ὅταν παύσει νά ὑπάρχει κυριαρχία· ἐφόσον μά τέτοια κατάσταση δέν υφίσταται, ή κοινωνία ἔχει ἀνάγκη ἀπό θεσμούς ποὺ νά τὴν κυριαρχοῦν. Σήμερα οἱ ἔξειδικευμένοι μηχανισμοὶ διόκησης ἔχουν τοῦλον κινδύνους και ἀρνητικά φαινόμενα. Αὐτά δέν εἶναι δυνατό νά ἔξαλειφθοῦν ἢ νά περιοριστοῦν παρά μόνο μέ τὸν ἀποτελεσματικό κοινωνικό ἔλεγχο. Τό πρόβλημα εἶναι ἀκόμη σοβαρότερο, γιατὶ, στὰ πλαίσια τῶν δύο πρώτων ἐναλλακτικῶν λύσεων ποὺ ἀναφέραμε, οἱ ἔξειδικευμένοι μηχανισμοὶ διοίκησης ἀπαντῶνται σέ δλον τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς: ἔγκαθίστανται δῦλο καὶ πό σταθερά, ἔξασφαλίζονται μεθόδους ὅλο καὶ πό ἐκζητημένες γιά να δάσκοῦν τὴν ἐπιδρασή τους στήν ἀνθρώπην συμπεριφορά.

Ἡ τελευταία ἐναλλακτική λύση, προθέτει ὁ Hegedüs, βρίσκεται ἡδη ἐν σπέρματι στίς ἵδες τοῦ Λένιν στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 20, ἀλλά δέν ἔχει ἀκόμη σχηματιστεῖ καθαρά. Στήν ἐπιλογή τῆς κρατικοποίησης τῶν συνδικάτων ἡ τοῦ συνδικαλισμοῦ τοῦ Κράτους, ἀρά μᾶς παντοδύναμης ἀνεξέλεγκτης γραφειοκρατίας, δὲ Λένιν ἀμφιστηθοῦσε τήν ἀναγκαιότητα μᾶς παρόμοιας γραφειοκρατίας (χωρίς νά προτείνει πραγματική ἐναλλακτική λύση) και πρόβλεπε μά τιχυρή και σταθερή διοίκηση ποὺ θά μπορεῖ νά ὑπόκειται στὸν ἔλεγχο τῶν ἐργαζομένων. Μέ αὐτή τὴν προοπτική, ὃ ἔλεγχος ἀπό τοὺς ἐργαζομένους πρέπει νά ἐνισχύεται δῦλο καὶ περισσότερο, μέχρις δτοῦ ἡ πλειοψηφία, χάρη στήν κατάρτιση και τήν ἐμπειρία της, νά εἶναι σέ θέση νά περάσει ἀπό τὸν ἀπόλο ἔλεγχο στήν ἐνεργό συμμετοχή στήν διεύθυνση τῆς κοινωνίας· μέ αὐτὸν τὸν τρόπο, μία κατηγορία ἐπαγγελματῶν τῆς διεύθυνσης ποὺ ἔχει τὸ θεωρητικό και πρακτικό μονοπόλιο τῆς διεύθυνσης θά γίνει προοδευτικά ἀχρηστη.

Σὲ μία πιό πρόσφατη μελέτη οἱ Hegedüs και Markus ἔξετάζουν τίς τάσεις ἔξελιξης στά Κράτη τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης ποὺ θεωροῦνται «σοσιαλιστικά»: αὐτά ἔχουν ἐπιλέξει μά ἄλλη προοπτική, μέ μια τυπολογία πιό ἀδριστή¹⁴. «Στίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης παρατηροῦνται – δσον ἀφορᾶ τίς ἀντίληψεις γιά τὸ μέλλον και τίς ἐπιλογές γιά πρόσδο – τουλάχιστο δύο τάσεις ἔξελιξης. Τό πρώτο πρότυπο – «κρατικό» – δσκεῖ μά πολύ ἰσχρή ἐπιδραση μέσω τῶν ἐπίσημων καναλιῶν. Προεκτενεῖ στὸ μέλλον τίς σημειρίνες δομές. Ἄν και θά μποροῦσε νά προσφαμοστεῖ σέ δρισμένες τροποποιήσεις (πράγμα τὸ διποτὸ δύο πρότυπο. Ὁ ἔκσυγχρονισμός, και στήν πιό στενή του ἔννοια, δέν σημαίνει μόνο συνεχή τροποποίηση τοῦ συστήματος, ἀλλά και τροποποιήσεις ποὺ ἔπειρον τά θεσμικά δρια. Τό πρότυπο αὐτὸν γεννήθηκε κατά τή διάρκεια τῆς ἐπεκτατικῆς ἀξησης και τής ἔλλειψης ἐπιτορευμάτων. Πάντως ἔξομοιώνει τὸ σοσιαλισμό μέ τίς μορφές και τίς λόσεις ποὺ ἔπειρον τήν ἐποχή. Γι’ αὐτὸν ἀκριβῶς τό λόγο υφίσταται κριτική κυρίως στής χώρες δπου η ἀντατική αὐξηση ἔχει ἀντικαταστήσει τήν ἐπεκτατική ἀξηση. Ἡ κριτική αὐτή ἐκφράζεται στής τάσεις μεταρρυθμίσεων (οἰκονομικῶν κυρίως μεταρρυθμίσεων). «Πολύ συνά, οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές δέν υφίστανται παρά μόνο στής προσπάθειες γιά τὸν ἔκσυγχρονισμό τῶν παλαιῶν λύσεων».

Ἡ δεύτερη τάση, ἔκεινη τῆς «κυρίαρχης γραμμῆς» δυστοητήζει «ἄμεσα η ἔμεσα τήν διέδα σύμφωνα μέ τήν δποια οἱ χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης θά πρέπει στήν ούσια νά ἀκολουθήσουν τήν προχωρημένη δόδο τῶν δυτικῶν χωρῶν». Σύμφωνα μέ αὐτήν τήν ἀντίληψη, εἶναι τό ἐπίπεδο τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης πού καθορίζει τόν τρόπο ζωῆς, τίς ἀνάγκες, τίς δομές παραγωγῆς και κατανάλωσης, τίς μορφές ἔλέγχου και ὀργάνωσης κλπ.¹⁵

Οἱ συνητήσεις μεταξύ τῶν δύαδων τῶν δύο αὐτῶν πρότυπων περιστρέφεται γύρω ἀπό τό ρόλο τῶν σχέσεων τῆς ἀγορᾶς στήν παραγωγή και κατανάλωση και γύρω ἀπό τό πρόβλημα τοῦ ἔλέγχου και τακτοποίησης τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Οἱ διπάδοι τῆς «κυρίαρχης γραμμῆς» θεωροῦν δτοῦ ἀπό τό πρώτο πρότυπο λείπει η ἀποτελεσματικότητα και δυναμισμός. «Θεωροῦν τό κίνητρο τοῦ κέρδους ὡς ἀναπόδαστο ἀπό τήν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς, ως τήν κύρια κινητήρια δύναμη τῆς παραγωγῆς και, κατά συνέπεια, ως τό μόνο μέσο δημιουργίας μᾶς δυναμικῆς ἔξελιξης. Θεωροῦν ἀρά τήν ἀπληστία τῶν ἀνθρώπων ως τό σπουδαιότερο κίνητρο

τῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς. Νομίζουν δτοῦ η ἀνάπτυξη τῶν σχέσεων τῆς ἀγορᾶς εἶναι οἱ μόνοι δρόμοι ποὺ θά ἐπιτρέψει νά φτάσουμε στήν ἀποκέντρωση – ὡς ἔνα δρισμένο βαθμό – τή δημοκρατική διοικητική ἔξυνσια τοῦ Κράτους στήν οἰκονομία. Εἶναι οἱ μόνοι τρόποις μέ τὸν δόποιο πρέπει νά ἀναπτυχθεῖ η ἐλευθερία τῆς προσωπικῆς ἐκλογῆς τοῦ καταναλωτῆ, η δποια θά ἀσκήσει μία θετική ἐπιδραση στήν παραγωγή. Ἡ ἐπιχειρηματολογία αὐτή ἐνισχύεται αὐτό το γεγονός δτοῦ ποσοστού αδεησης τῶν χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης πλησιάζει ἐκεῖνο τῶν Ἀνατολικῶν Χωρῶν, τή στιγμή πού οι τελευταίες αὐτές παρουσιάζουν μιά κάλυψη στήν οἰκονομική τους αὐξηση.

Εἶναι βέβαιο δτοῦ αὐτή η τεχνοκρατική και τεχνικιστική ἐναλλακτική λύση μπορεῖ νά συμβάλει σημαντικά στή λύση τῶν προβλημάτων πού δημιούργησε η «κρατική» ἐναλλακτική λύση – μέσα στό πλέγμα τῆς παντελοῦς ἐλλειψης ἐμπορευμάτων τήν δποια προκάλεσε ἔνας ἀνεπαρκής οἰκονομικός δρθολογικισμός, ἀπό το γεγονός τῆς ἐπιβολῆς δρίων στήν προσωπική ἐλευθερία και ἀπό τίς μορφές ζωῆς πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ αὐταρχικά, κλπ. Ἀλλά η δεύτερη αὐτή ἐναλλακτική λύση – η δποια εἰσάγει τούς τρόπους ζωῆς και κατανάλωσης περισσότερο ἀναπτυγμένων κοινωνιῶν και ἐνισχύεται τήν υλική διαφοροποίηση μεταξύ τῶν διαφόρων δμάδων τῆς κοινωνίας – δέν ἀντιπροσωπεύει υποχρεωτικά τήν εντυχία γιά τίς μᾶζες, ἀκόμη και ἀν δύναμη έλξης πού ἀσκεῖ πάνω στής τελευταίες αὐτές εἶναι πολύ μεγάλη.

Πρός μιά ἀναστάτωση τῶν τρόπων ζωῆς και πρός μιά νέα κοινωνία

Βρίσκει κανείς στό Μάρξ μιά θεμελιώδη ἀξία, η ἔρμηνεία τῆς δποιας ἔχει ἀποφασιστική σημασία γιά τό ἐπαναστατικό σχέδιο τῆς οὐγγρικῆς ἀκρας ἀριστερᾶς. Η οὐγγαρέζα φιλόσοφος Agnes Heller γράφει: «Ο Μάρξ αναγνωρίζει μά παγκόσμια θεμελιώδη ἀξία (χρησιμοποιούσε παγκόσμια ἀξιώματα) ἀπό τήν δποια μποροῦν τά προκύψουν ἀξιολογικά δλες οι ἀλλες ἀξίες, και δλες οι κρίσεις περί ἀξίας. Αὐτή η θεμελιώδης ἀξία εἶναι μιά ὀντολογική κατηγορία πρωτογενής (πού δέν μπορεῖ νά παραχθεῖ ἐμπορικά ἀπό κάποια ἄλλη κατηγορία): εἶναι η ἀξία «πλούτος». Τί εἶναι πλούτος; Εἶναι η παγκόσμια ἀνάπτυξη τῶν δυνάμεων ἀπό τίς δποιες συνίσταται τό ἀνθρώπινο γένος. Πρότοι ἀξίωμα: Άξια εἶναι κάθε τί πού συνεισφέρει στόν επιλογισμό τῶν θεμελιωδῶν δυνάμεων τοῦ εἰδονυς. Δεύτερο αξίωμα: Η υπέρτατη ἀξία εἶναι η δυνατότητα πού ἔχουν τά ἀτόμα νά στεκειοποιούνται τόν πλοῦτο τοῦ εἰδονυς. Από αὐτά τά δύο ἀξιώματα βάσης ο Μάρξ παράγει δλες τίς ἀξίες»¹⁶.

Γιά τήν οὐγγρική ἀκρα ἀριστερά, τό ἔνα ἀπό τά θεμελιώδη προβλήματα τῆς κοινωνικῆς προόδου εἶναι δ σχηματισμός ἐνός νέου τρόπου ζωῆς, ἔξανθρωπισμένου (πού δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τήν έννοια τοῦ «έξανθρωπισμοῦ», δπως αὐτή χρησιμοποιεῖται στής θεωρίες τῶν «human-relations»* και τές αλλες), δπου τό ἀτόμο θά μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ πρός διάφορες κατευθύνσεις. Αὐτός δ νέος τρόπος ζωῆς πρέπει νά ἐπιτρέπει στούς ἀνθρώπους νά ἀποφασίζουν γιά τήν προσωπική τους υπαρξη, χάρη σε μιά συνειδήτη ἐκλογή ἀξιῶν.

Οι κοινωνιολόγοι τῆς οὐγγρικῆς ἀκρας ἀριστερᾶς ἐπιλέγουν μιά ἐναλλακτική λύση η δποια πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ ἀπό τό ἔνα τεράστιο μαζικό κίνημα· δέν δέχονται ώς στόχο τήν ἀντικατάσταση μᾶς ἐλίτ πού ἔχει τή δύναμη, η μιάς κλίκιας πού ἀσκεῖ τήν κυριαρχία της, μέ μιά ἀλλή πού θά εἶναι λίγο-πολύ κοινωνικά ἐπαχθής. Τό ἀποτέλεσμα θά ἥταν τελικά νά ἀντικατασθοῦν οι γραφειοκράτες μέ ἐργατές η διανοούμενους πού δηναπόφευκτα θά γινόντουσαν και αὐτοί οι ἰδιοι γραφειοκράτες. Ο στόχος ένός τέτοιου μαζικού κινήματος, δέν συνίσταται λοιπόν, στό νά οἰκειοποιηθοῦν οι μάζες τίς λειτουργίες τῆς γραφειοκρατίας, ἀλλά στό νά τεθεῖ η τελευταία κάτω ἀπό τόν ἀποτελεσματικό ἔλεγχο τῶν μαζῶν. Αὐτό πού διακυβεύεται εἶναι ένας γενικός «έξανθρωπισμός» (Vermenschlichung) τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς και τῶν κοινωνιῶν σχέσεων, σε μιά σφραγιδεύμένη σχέση μέ ἐνεργή και συνεχή συμμετοχή τῶν ἀνθρώπων στόν προσανατολισμό και τήν δργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς (δχι μόνο στής μεγάλες κοινωνικές σπαναστάσεις, δπως συνέβαινε μέχρι τώρα στήν ίστορία τῆς ἀνθρωπότητας)¹⁷. Από τήν ἀποψη τῆς κοινωνικῆς προόδου, και κυρίως μᾶς εύρειας έξελιξης τῶν ἀτόμων, «τό πιό σημαντικό πρόβλημα εἶναι νά μάθουμε κατά πόσο εἶναι δυνατόν – και σε ποιες συνθήκες – νά ὑπερνικήσουμε τίς τάσεις πρός «έμπραγμάτωση» [reification] πού ἔνταρχουν στήν «κοινωνία τῆς κατανάλωσης» και πού στήν ούσια περιορίζουν τήν δλειψηρία τοῦ ἀτόμου σε «έκλογη» ἀνάμεσα σε πράγματα τέλειωμένα και προκατασκευασμένα, σε διάφορα ἐμπορεύματα, τά δποια εἶναι στή διάθεσή του· και κατά πόσο εἶναι δυνατόν νά δημιουργήσουμε μορφές κοινοτήτων πού νά δίνουν κίνητρα στήν έξελιξη τοῦ ἀτό-

* «Ανθρώπινες σχέσεις» (ἀγγλικά στό κείμενο). ΣτΜ.

μου και' νά προσανατολίζουν τό ατομο πρός τις άξιες του ἐξανθρωπισμοῦ (*Vermenschlichung*)¹⁸.

Οι συνθήκες ζωῆς πού προκύπτουν άπό μιά τέτοια πάλη γιά τόν «ἐξανθρωπισμόν» καὶ τήν «κοινωνική κυριαρχίαν είναι πρακτικά ἀνύπαρκτες στις ἀποκαλούμενες, στήν πράξη, σοσιαλιστικές χῶρες τῆς Εὐρώπης· γιά ένα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν αὐτῶν, οἱ συνθῆκες «κοινωνίας τῆς κατανάλωσης» ἀντιπροσωπεύουν τό πιό προκλητικό μοντέλο ἔξελιξης, ἡ ἐπίδραση τοῦ διποίου ἐνισχύεται περισσότερο ἀπό τό γεγονός διτού οὔτε ή θεωρία οὔτε ή πρακτική δέν παράγουν μορφές ζωῆς πού νά ἀντιστοιχούν στής σοσιαλιστικές ἄξιες¹⁹. Ἀκόμα κι ἢν τό μοντέλο τῆς «κυριαρχης γραμμῆς» είναι ίκανό «νά ἔξαφαλίζει τίς πιό ἄνετες συνθῆκες ζωῆς γιά τόν πληθυσμό (χωρίς τά μέσα παραγωγῆς νά καταλήγουν στήν ἐπαναφορά τῆς ἴδιωτικῆς περιουσίας), μπορεῖ νά δόῃ γιατί σε πιά κοινωνία προσανατολισμένη, στήν ούστα, πρός τό κέρδος — μιά κοινωνία ἀπληστη γιά κτήση». Ἡ πάλη γιά μιά νέα μορφή ζωῆς είναι μιά πάλη γιά «ένα ριζοσπαστικό μετασχηματισμό» τῶν χωρῶν πού αὐτοποκαλούνται σοσιαλιστικές, καὶ «ή πραγματοπίηση στήν πράξη αὐτῆς τῆς σοσιαλιστικής προσποτικής τῆς ἔξελιξης δέν μπορεῖ νά ἔξαρται ἀπό ἀποφάσεις ἥγετων, ἀκόμα κι ἢν κι αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι είχαν τίς καλύτερες προθέσεις· δέν μπορεῖ νά ἐπιτυχεῖται παρά μόνο χάρη στήν πρωτοβούλια καὶ τή δραστηριότητα τῶν μαζῶν»²⁰.

Ἡ ἐργασία πάζει βασικό ρόλο στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Στής ήμέρες μας, διοι σχεδόν οἱ ἀνθρωποι περνοῦν ἔνα μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς τους ἐργαζόμενοι. Ἡ ἐργασία, ἡ κατεχόμενη θέση στήν κοινωνική κατανομή τῆς ἐργασίας, καθορίζει σήμερα — πολὺ περισσότερο ἀπ' διτού, τά νομικά δικαιώματα τῆς ἴδιοτησίας ἡ ἡ μῆν παρεξῆς τους — τή θέση τοῦ ἀτόμου στή δομή τῆς κοινωνίας καί, κατά συνέπεια, τό σύστημα τῶν ἀξιῶν του, τά ἐνδιαφέροντα του, τόν τρόπο ζωῆς του, τά γοῦστα του, τίς ἐπιδιώξεις του, μέ δυό λόγια δόλκιληρη τή ζωή του²¹. Στή σύγχρονη κοινωνία, ἡ ἐργασία είναι ἀλλοτριωμένη ἐργασία· ἡ κοινωνική κατανομή τῆς ἐργασίας ἐμποδίζει τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀνθρώπων νά ἀναπτύσσουν τήν προσωπικότητά τους μέσα στήν ἐργασία τους, νά ἐλέγχουν τή διαδικασία τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἔξελιξης τῆς κοινωνίας²². Σύμφωνα μέ δρισμένες θεωρίες, ἡ γενική ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ ἔξω ἀπό τήν ἐργασία, χωρίς νά τροποποιούνται ριζικά οἱ μορφές καὶ ἡ δργάνωση τῆς ἐργασίας. Ἡ Mária Márkus καὶ ὁ András Hegedüs δίνουν τήν κοινωνιολογική ἀπόδειξη διτού «ή ἐλευθερία καὶ ὁ κόσμος τῆς ἐργασίας είναι στενά συνδεδεμένα κι ὅτι είναι, λοιπόν, ἀδύνατον νά πραχωρίσουμε σέ βαθεῖς μετασχηματισμούς μέσα στή μιά ἀπό τίς δύο σφαῖρες σδόνη ἡ ἀλλη παραμένει ἀμετάβλητη». Γ' ἀυτό καὶ ἡ ἀπλή παράταση τοῦ «ἄλεύθερου χρόνου [loisirs], δηλαδή τοῦ χρόνου κατά τή διάρκεια τοῦ διποίου δέν ἐργαζόμαστε, δέν καταλήγει σέ κανένα ειδικό ἀποτέλεσμα στής πραγματικές συνθῆκες. «Ἀπογοητευτικές ἐμπειρίες καὶ κοινωνιολογικές μελέτες δείχνουν διτού ἡ αἰσχηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου δέν μεταβάλει ἀπό μόνη της τόν τρόπο ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ προσφέρει πολὺ μεγαλύτερη δυνατότητα νά πολλαπλασιάζονται ἡ νά ἀναπτύσσονται δρισμένες δραστηριότητες πού ἐξπρέτοντήν ἰκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν οἱ διποίοι είναι οἱ πιό ἐντονα αἰσθητές μέσα στής ὑπάρχουσες συνθῆκες ζωῆς»²³.

Πᾶς νά καταργήσουμε ἡ τουλάχιστον νά κάνουμε πιό ἀλαστικούς τούς ἀποκλειστικούς δεσμούς μιᾶς δόλκιληρης ζωῆς μέ μιά ἐμπειρία καθορισμένη; Σύμφωνα μέ τούς δύο συγγραφεῖς, θά χρειάζονταν, γιά νά τό κάνουμε, ἔνα ἐκπαιδευτικό σύστημα καὶ μιά δργάνωση τῆς ἐργασίας «πού δέν καθορίζουν γιά δόλκιληρη τή ζωή τήν κατάσταση τοῦ ἀτόμου μέσα στήν κατανομή τῆς ἐργασίας, ἀλλά τό προσανατολίζουν κατά τέτοιο τρόπο, ὅστε δέν παύει νά ἀναζητεῖ αὐτό πού ἀποτελεῖ τό αὐθεντικό ἔγώ του· καὶ πού δημιουργοῦν τίς συνθῆκες οἱ διποίοι ἐπιτρέπουν στήν ἐργαζόμενο νά ἀλλάζει τόν κλάδο καὶ τόν τομέα δραστηριότητας σέ κάθε στιγμή»²⁴. Στή θέση τοῦ σημερινοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος πού ἔχει σάν στόχο νά προετοιμάσει τό ἀτομο γιά μιά καθορισμένη ἀποστολή, καὶ πού δέν ὑπολογίζει τή γνώση παρά μόνο σάν ένα μέσο γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἡ βελτίωση τῆς κοινωνικής θέσης, θά χρειάζοταν ἔνα ἐκπαιδευτικό σύστημα πού, πάνω ἀπό τίς ἔξειδικονέντος γνώσεις, θά διένεμε μιά γενική μόρφωση καὶ θά προετοιμάζει τούς ἀνθρώπους γιά νά κυριαρχήσουν πάνω στής κοινωνικές σχέσεις καὶ γιά νά δργανώσουν οἱ ίδιοι τόν προορισμό τους. «Ἐνα τέτοιο σύστημα είναι ἀπαράδεκτο γιά τήν ὑπάρχουσα τάξη: δο περισσότερο ἀνεβαίνει τό γενικό ἐπίπεδο, τόσο περισσότερο μεγαλώνει ἡ ἀνικανοποίηση ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, τόσο περισσότερο ἐπικρίνουν τήν ἐργασία καὶ γενικά τήν κοινωνία. Μιά τέτοια ἀνικανοποίηση — τονίζουν οἱ συγγραφεῖς — είναι ἐν τούτοις πολύ θετική, δεδομένου διτού δέν παραλείπει νά προκαλέσει δυναμικούς μετασχηματισμούς τόσο στήν δργάνωση τῆς ἐργασίας δο σο καὶ στό συνόλο τῆς κοινωνίας.

Φτάνουμε ἔδω στό ἀποφασιστικό σημείο: στή διαλεκτική ἀρνηση τῆς

γραφειοκρατικῆς κοινωνίας. Ἡ δρνηση τής θά είναι ταυτόχρονα ἡ ἀρνηση αὐτοῦ πού οἱ Μάρκς καὶ Ἐνγκελς ἔχουν δρίσει ώς ταξική κοινωνία; Δηλαδή μιά κοινωνία τήν δρίσηα θά μπορούσε κανείς νά χαρακτηρίσει ώς διχοτομική, γιατί ἡ διχοτομική κατανομή τῆς ἐργασίας (οἱ μέν γά διευθύνουν, οἱ περισσότεροι ἀπό τούς τόπους οὓς νά ἐκτελοῦν, μέ τούς πρώτους νά ἐπωφελοῦνται ἀπ' αὐτό καὶ νά δημιουργοῦν τίς κοινωνικές σχέσεις σύμφωνα μέ διτού δικαίου τής ειδικά συμφέροντα) ἀποτελεῖ, σέ τελευταία ἀνάλυση, μέσα στήν κοινωνία τή βάση τῆς διαίρεσής της σέ διμάδες πού ζοῦν σέ μιά συνεχή καὶ ἀναγκαία σύγκρουση (σύμφωνα μέ τούς δρίσους τῶν δομῶν). Μέσα στό σχέδιο τῶν κοινωνιολόγων τῆς οὐγρικῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, η ίδεα αὐτή δυστυχῶς ἐμφανίζεται σέ διμβρύσική κατάσταση, για νά μήν πούμε στό περιθώριο τῶν κύρων ἀπασχολήσεων. Μόνο μά ἐπανάσταση στήν κατανομή τῆς ἐργασίας, πού θά ἀποβλεπει στό νά καταργήσει τό μονοπάλιο τῆς διευθύνσης (τό διποίο χαρακτηρίζει δχι μόνο τίς γραφειοκρατικές κοινωνίες, ἀλλά δλες τίς διχοτομικές κοινωνίες), θά κάνει δυνατή τή διαδικασία πού καταλήγει στήν «κοινωνική κυριαρχία» καὶ τόν «έξανθρωπισμό» τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. «Οσον ἀφορά αὐτή τήν ἐρωτηση (ἡ δρίση, καὶ' ἄκρας, ἀναπτύσσεται ἐλάχιστα μέσα στής θεωρίες τοῦ συνόλου τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς), οἱ συγγραφεῖς ἀντοῦ τοῦ ἄρθρου ἐκφράζουν ἐπιφυλάξεις σέ σχέση μέ τό ἐπαναστατικό σχέδιο τῶν ἀναφερθέντων κοινωνιολόγων. Μάς φαίνεται πολύ αἰσιόδοξο, σέ σχέση μέ τίς δυνατότητες ἔνος ἐλέγχου πού θά ἀσκοῦν οἱ ἐργαζόμενοι πάνω στής γραφειοκρατικούς μηχανισμούς (τούς μηχανισμούς γενικά, δπως καὶ τούς δχι λιγότερο γραφειοκρατικούς μηχανισμούς τῶν πραγματικά ἀντιπροσωπευτικῶν συνδικάτων, πολιτικῶν δργανισμῶν, κλπ., οἱ διποίοι πρέπει νά ἐλέγχουν τούς ἄλλους μηχανισμούς, ἔνας ἐλεγχος πού ἀπαιτεῖ μά γραφειοκρατική δομή ἐξ αἰτίας τοῦ διτού ἀντιπροσωπεύει μά δραστηριότητα ἐκτεταμένη καὶ πολύπλοκη) μέσα σέ μιά κοινωνία πού παραμένει διχοτομική παρά τό δημοκρατικό χαρακτήρα τῶν θεσμῶν της.

Ἡ οἰκογένεια είναι χωρίς καμιά ἀμφιβολία ἔνα ἀπό τά σημαντικά προβλήματα πού θέτονται μέσα στό πλαίσιο τῶν μετασχηματισμῶν τῶν τρόπων ζωῆς²⁵. Μιά ἀπό τίς κύριες λειτουργίες τῆς οἰκογένειας στής ἀλλοτριωμένες σημερινές κοινωνικές συνθῆκες ἔγκειται στό νά προετοιμάζει τήν νέα γενικά γιά νά ἐνσωματεῖ χωρίς προστριβές στήν κοινωνία, δηλαδή στό νά παράγει ἔνας προσωπικότητας πού συμμαρφώνεται μέ τήν ἀλλοτριωμένη κοινωνία. Στήν 'Ανατολή η κατάσταση είναι ἐντελῶς παρόμοια μ' αὐτή τής Δύσης, στό μέτρο πού τό θέμα είναι νά σχηματίζονται μέσα κι ἔχω ἀπό τήν οἰκογένεια (στό σχολεῖο, μέ τή βοήθεια τῶν μέσων μαζικής ἐπικοινωνίας, κλπ.) κονφορμιστικές προσωπικότητες. 'Εξ ἄλλου, η πού ἔκαθαρη σχέση ἀνάμεσα στόν ἄντρα καὶ τή γυναίκα είναι μέσα στήν οἰκογένεια, καὶ ἡ σχέση αὐτή είναι — κι αὐτή ἀκόμη — ἀλλοτριωμένη δρίσης δλες οἱ ἄλλες ἀνθρώπινες σχέσεις αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Μιά ἀπό τίς κύριες κινητήριες δυνάμεις αὐτῆς τῆς ἀλλοτριωμένης σχέσης ἀνάμεσα στόν ἄντρα καὶ στή γυναίκα είναι ἡ ἰδιοκτησία: 'Ο σύνζυγος [partenaire] θεωρεῖται μέσο γιά τήν ἀπόκτηση τῆς υπόληψης²⁶. 'Ἐνδο τό πρότα καρό τής σοβιετικής Δημοκρατίας γινόντουσαν προσπάθειες νά τεθεῖ υπό ἔξεταση αὐτό τό είδος οἰκογένειας, ἀντιλαμβάνοταν κανείς λίγο-πολύ ἐνστικτωδῶς κατά τή διάρκεια τῆς σταλινικής ἐποχῆς διτού οἰκογένεια μέ κύρος είναι ἔνα σημαντικό θεμέλιο γιά μιά κοινωνία μέ κύρος· γ' αὐτό καὶ ἐπανορθώθηκε καὶ παγιάθηκε η ἀστική μορφή τῆς οἰκογένειας. 'Αργότερα, «τήν ἐποχή τῆς δημιουργίας κι ἄλλων σοσιαλιστικῶν χωρῶν», δι μετασχηματισμός τῆς οἰκογένειας δέν πούρηξε μέ κανένα τρόπο στήν ήμερησα διάταξη²⁷.

Ο καθολικός μετασχηματισμός τῆς καθημερινής ζωῆς είναι στενά συνδεδεμένος μ' αὐτόν τής οἰκογένειας ἡ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στά φύλα γενικά. Είναι ἐν τούτοις δυνάμεις νά ἀρχίσει δ μετασχηματισμός αὐτός τῆς οἰκογένειας (καὶ τής καθημερινής ζωῆς) πρίν ἀπό τό ριζοσπαστικό μετασχηματισμό τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας. Είναι ἡδη ἀποτελεσματικός σέ πολυάριθμους νέους πού ἀπορρίπτουν τό τρόπο ζωῆς τῶν γονέων τους πού είναι προσανατολισμένος πρός τή δύναμη, τήν υπόληψη, τόν κονφορμισμό, τήν ιδιοκτησία κλπ., κι ἀρνοῦνται ἔξι ίσου τή «μονογαμική ἀστική κοινωνία» για νά κατασκευάσουν κοινόβια. Αὐτό ἀποκαλύπτει τήν ἀνάγκη μιᾶς νέας μορφῆς ζωῆς²⁸. Οι πολιτικοί πού διοικοῦν τήν Ούγγαρια καταδικάζουν τέτοιες ἐκδηλώσεις ἔξεγερσης ἐνάντια στούς παραδοσιακούς τρόπους ζωῆς, καὶ οι νεαροί Ούγγροι — οἱ διποίοι ἀπολαμβάνουν μιά ἐλευθερία σχετικά πιό μεγάλη ἀπό τούς συντρόφους τους τής ίδιας ήλικιας στής «ἀδελφές χάρες» — συναντοῦν μεγάλες δυσκολίες ἀπό τίς ίκανες ἀρχές.

Οι Agnes Heller καὶ Mihály Vajda θεωροῦν διτού ή λόση πού προτείνεται ἀπό τόν έναναλακτικό δρόμο τόν διποίο διαδίδουν οἱ κυβερνῶντες (μέ πολλή λογική) καὶ διποίος συνίσταται στήν κολεκτιβιστοίηση, στήν «έκβιωμηγάνηση» τής ἐκπαιδεύσης τῶν παιδιῶν, δέν είναι λόση. Κατά τή

γνώμη τους, οι άνθρωπινες σχέσεις θά βγοδν χαμένες. Μιά τέτοια έκπαιδευση δέν ύπηρετεί τήν «κοινωνική κυριαρχία» ή τήν άναπτυξη τής άτομικης προσωπικότητας περισσότερο από τήν έκπαιδευση στήν άγκάλη τής μονογαμικής οίκογένειας. Τό κοινόβιο, άντιθετα, διαδεχόμενο τήν άστική οίκογένεια, θα φανεί χρήσιμο για ένα τέτοιο σκοπό, δχι ως πολιτική και οίκονομική κοινότητα, άλλα «ώς κέντρο όργανωσης τής κοινής καθημερινής ζωής». Τό κοινόβιο έκπαιδευε τήν νέα γενιά υποβλέποντας στό σχηματισμό δημοκρατικού προσωπικοτήτων οι όποιες δέν ύποκυπτουν υπάκουα σ' όποιαδήποτε πίεση και δέν σχηματίζουν τήν είκονα μιᾶς άνευ δράσης, άλλα είναι ίκανές νά κάνουν έκλογες μέν κρίση και συνείδηση. «Τό παιδί πού μεγάλωσε μέσα σ' ένα κοινόβιο δέν τό βρίσκει ποτέ φυσικό νά πετ τή γνώμη τον σ' δτι άφορα προσωπικό του θέμα, και δέν φιλοδοξεί νά καταπέσει τούς άλλους», πράγματα τά όποια θά μάθει πολύ γρήγορα στήν άγκάλη τής άνταρχης οίκογένειας. Οι άνθρωποι γίνονται πιο έλευθεροι στίς σχέσεις τους, και έγκαταλείπονται λιγότερο στήν καθοδήγηση τής ρουτίνας δταν έχουν νά πάρουν άποφάσεις. Τό παιδί δέν περιορίζεται νά άγαπτη συγκεκριμένα πρόσωπα (γιά παράδειγμα, τούς βιολογικούς γονείς του), άλλα μπορεί νά διαλέξει μόνο του αύτούς πού θά άγαπτη, και άντιτστροφα. «Οσο άφορά τίς σεξουαλικές σχέσεις, άνηκει στά μέλη τούς κοινόβιους νά διαλέξουν πέρα από προκαταλήψεις και άντι-προκαταλήψεις (πού είναι κι αύτές προκαταλήψεις). Και γιά τή γυναίκα, τό κοινόβιο μοιάζει νά είναι ή μόνη διεξόδος γιά νά ξεφύγει από μιά κατάσταση στήν δποία πολλές νομικές άνιστητες έχουν βέβαια, καταργηθεί (δχι δλες), άλλα στήν δποία διατηρείται ή κατανομή τής έργασιας κατά φύλο, κι είναι αύτη πού, δταν διλα ληφθούν υπόψη, άποτελε τό άποφαστικό έμποδιο στήν ίστοτη τών ένταριθων τών δύο φύλων. Η καταπίση αυτής τής άνιστητας είναι τόσο στενά συνδεδεμένη μέ τήν καταπίση τής άνιστητας στό σύννολο τής κοινωνίας, δτε κάθε ριζική λύση τού ένος προβλήματος νά δεξαρτάται από τή ριζική λύση τού άλλου.

Η κριτική πού άσκει ή νέα ούγγρική άριστερά σέ σχέση μέ τήν κοινωνία είναι άκομα πολύ πρόσφατη, άλλα είναι ήδη πολύ πλούσια σέ ίδεες δτε νά μήν μπορούν δλες νά άναπτυχθούν έδδο. Γι' αυτό περιορίζομαστε σέ μερικά από τά πιό σημαντικά και πιό σημειρινά θέματα. Στήν έρημο τών κατ' θνομαστικών χωρῶν τής Άνατολικής Εύρωπης, ή γέννηση μιᾶς κριτικής τής άκρας άριστεράς είναι ή μόνη έλπιδα νά δούμε μιά μέρα τίς μαρξιστικές άξιες και τή μαρξιστική πρακτική – διαστρεβλωμένες από τήν είρωνεία τής ίστορίας τών διχοτομικῶν δομῶν – νά γιορτάζουν μιά άληθινή άναγεννηση.

Μετάφραση: Π.Δ. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τά πρόσωπα πού ύφιστανται έπιθεση είναι μεταξύ άλλων οι Mária Márkus και András Hegedüs (κοινωνιολόγοι), και οι Mihály Vajda και Agnes Heller (φιλόσοφοι και μαθητές του Georg Lukács). Τά όνομάτα τους άναφερθηκαν από τόν Aczel στό συνέδριο περί άναταραξίας, προπαγάνδας και κουλτούρας πού έγινε στή Βουδαπέστη στής 24 και 25 Ιανουαρίου 1973. Δίνονται έδδο μερικά παραδείγματα τούς τόνου πού ύφιστησε δτο Aczel – δ κύριος διμιλτής – στή διάρκεια αύτούς τού συνεδρίου. Αφού άναμάστησε τίς συνηθισμένες φράσεις περί τής άναγκαιότητας «νά πυκνώσουμε κι αλλο τούς ζυγούς στό ίδεολογικό πεδίο», έπιτεθηκε πάνω άπ' διά στή νέα άριστερά και κυρίως στής κοινωνικές θεωρίες της, και είχε σάν ειδικούς στόχους τή Mária Márkus και τόν András Hegedüs. «Ο ρεβεζιόνισμός τής δεξιάς και αυτός τής «νέας άριστεράς» πού έχουν δανιστεί τά ψευδο-έπαναστατικά συνθήματα τους [slogans] άπο ένα ρωμαντικό διντικαπιταλισμό, και θρησμοποιούν καμάρα φορά μιά μαρξιστική φρασεολογία, έχουν λίγους δπαδούς άναμεσά μας. Άλλ' δπως δλες οι άλλες πολιτικά βλαβερές και ίδεολογικά λανθασμένες ίδεες, οι συλλήψεις αυτές διντηρούνται στά πού έχουν γίνει άριστερά στή άντιδραστικό ρόλο» και δτι «έχει ένσωμαθεύει στό καπιταλιστικό σύστημα» τής Δύσης άντιθετα στά συνδικάτα και τά κομμονιστικά κόμματα. Άντιθετα μέ δτι συμβαίνει στή Δύση, ή «μικρο-αστική κριτική τής νέας άριστεράς» δέν άποτελει σύμπτωμα μιᾶς κρίσης στή Ούγγρια. Εδδο, «ή ήθική χαλάρωση, τό μικρο-αστικό πνεύμα δέν προκαλούν πάρα άπορποιασμό και έξέγερση στή γενιά τών παλαιότερων. Αντιλαμβάνεται κανείς δτι οι άξιετορι άναμεσα στής νέους νοιώθουν δλο και περισσότερο άποτροφή γι' αυτά. Άλλ' αυτή ή έξέγερση μπορεί νά γίνει πολύ έπικινδυνή κοινωνικά άν οι νέοι – κι δχι μόνο αυτοί – δέν μάθουν πώς νά διεξάγουν έναν άγονα έξυπνα και δίκαιο ένατης έκδηλωσεις. Οι ψευδο-έπαναστατικές θεωρίες είναι έξιστον έπικινδυνες στό μέτρο πού καταλήγουν στήν άποπλοτικούση και τήν άποιδεολογούση, κι είναι άναποφευκτά καταδικασμένες σέ άποτυχία». Οι Márkus και Hegedüs θεωρούν, κατά τόν Aczel, δτι «οι σοσιαλιστικές χώρες δέν προσπαθούν νά έδραιασθούν τό σοσιαλισμό, άλλα άπασχολούνται μέ μιά «διαδικασία έκμοντερισμού» ή δποία, άν δέν έπαναφέρει τήν άτομική ίδιοκτησία τών μέσων παραγωγής, παράγει στήν ούσια μιά

κοινωνία άπληση γιά κτήση, προσανατολισμήν πρός τό κέρδος». Αύτό, κατά τή γνώμη του, δέν έχει καμιά σχέση μέ τό μαρξισμό, μέ τήν υόπθεση τού σοσιαλισμού. Η συζήτηση έχει έξελθει από τό ίδεολογικό και έπιστημονικό πλαίσιο μέσα στό δποίο είναι δνατή και χρήσιμη. Κι δt Aczel παραπέμπει στό Lukács... «Ο καημένος δt Lukács πού, μετά τό θάνατο του (1971), χρησιμοποιείται γιά νά δικιολογηθεί ή καταπίσει τών μαθητών του!

2. Συνέντευξη τού Lukács, «Μερικά προβλήματα πού άφορούν τήν ειρηνική συνύπαρξη», στό Kortars, Βουδαπέστη, Μάιος 1968 (στά ούγγρικά)

3. András Hegedüs: «Ο Μάρξ εξηγεί τίς βάσεις τής γραφειοκρατίας», στό Magyar Tudomány, Βουδαπέστη, Απρίλιος 1966 (στά ούγγρικά)

4. Νά μήν άναπτευτούμε μέ μιά σύλληψη πού συγκρίνει τή γραφειοκρατία μέ τό κόμμα άποκλειστικό γιά τή γραφειοκρατική υπερδομή, γιά παράδειγμα τόν κρατικό μηχανισμό, ή μέ δραγματισμός πού έργαζονται κατά τρόπο άνεπαρκή. Άντιληψεις παρόμοιες μ' αυτήν πού παρουσιάζουμε έδω χρησιμοποιούν δρους κάπως διαφορετικούς, δπως τεχνογραφειοκρατία, τεχνοκρατία, τεχνοδομή, κλπ.

5. A. Hegedüs op. cit., σελ. 213. «Όταν ή ούγγρικη άκρα άριστερά χρησιμοποιεί έκφρασεις δπως «καπιταλισμός», τό κάνει μέ ένα ούδετερο άξιολογικό τόνο. Μέ τό δρο «καπιταλισμός» έννοει άπλω μά κοινωνία δπου ή νομική άτομική ίδιοκτησία αποτελείται από τά μέσα παραγωγής, μέ τόν δρο «σοσιαλισμός» μά κοινωνία- δπου ή ίδιοκτησία απή έχει καταργηθεί. Η χρησιμοποίηση τέτοιων έκφρασεων έπιτρέπει τό νά γίνονται κατανοητές στό εύρυ κοινό, μέσα στή δεδουλεύματα πολιτικές συνθήκες, πράγματα πού δέν είναι ενδολη δουλειά.

6. György Márkus: «Συζήτησης και ρείματα τής μαρξιστικής φιλοσοφίας», στό Kortars, Βουδαπέστη, Ιούλιος 1968 (στά ούγγρικά). Βλέπε έπισης τού ίδιου συγγραφέα, Μαρξισμός και Άνθρωπολογία, Βουδαπέστη, 1971, σελ. 97 (στά ούγγρικά)

7. A. Hegedüs: «Οι έναλλακτικοί δρόμοι τής κοινωνικής έξέλιξης», στό Kortars, Βουδαπέστη, Ιούνιος 1968 (στά ούγγρικά)

8. Κυρίως A. Hegedüs, Γραφειοκρατία και Σοσιαλισμός, κεφάλιο «Γραφειοκρατία και κοινωνία», στή σειρά πού έκδιδεται από τόν F. Nemes «Είσαγωγή στήν οίκονομη κοινωνιολογία», Πανεπιστήμιο Karl Marx, Βουδαπέστη, 1967, σελ. 68-88 (χειρόγραφο, στά ούγγρικά)

9. M. Márkus και A. Hegedüs: «Η έκμοντερναση και οι έναλλακτικοί δρόμοι τής κοινωνικής προσόδου». Άνακοινωση πού παρουσιάστηκε στό Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολόγων γιά τήν έκμοντερνηση, στήν Πολωνική Ακαδημία τών Έπιστημών, Βαρσοβία, 11-18 Ιουνίου 1972

10. A. Hegedüs: «Η αύτοκριτική τής σοσιαλιστικής Κοινωνίας ώς πραγματικότητα και άναγκαιότητα», στό Etudes sociologiques hongroises, κοινή έργασια υόπο τή διεύθυνση τού A. Hegedüs, Έκδοσεις Anthropos, Παρίσι 1969, σελ. 15-18

11. A. Hegedüs και M. Márkus: «Οι κύριες τάσεις τής έξέλιξης τής μαρξιστικής κοινωνιολογίας στή σοσιαλιστικές χώρες» στό Kortars, Βουδαπέστη, Δεκέμβριος 1968 (στά ούγγρικά)

12. Op. cit.

13. «Οσον άφορά τή συζήτηση γιά τό ρόλο τών συνδικάτων στή νεαρή σοβιετική Δημοκρατία, βλέπε A. Hegedüs: «Γιά τήν έπικαρφότητα τής «συνδικαλιστικής συζήτησης»» στό Uj Iras, Βουδαπέστη, Οκτώβριος 1968 (στά ούγγρικά)

14. M. Márkus και A. Hegedüs, op. cit. (σημ. 9)

15. Κυρίως Márkus και Hegedüs: «Γιά τήν έκλογη έναλλακτικῶν δρόμων και άξιων στή σχεδιασμό τών προσποτών τής κατανόησης και τής κατανάλωσης» στό Közgazdasagi Szemle, Βουδαπέστη, Σεπτέμβριος 1969 (στά ούγγρικά)

16. Agnes Heller: «Υπόθεση, άποβλεποντος σέ μια μαρξιστική θεωρία τών άξιων», στό Filozofiai Szemle, Βουδαπέστη, 1970, σελ. 771 (στά ούγγρικά)

17. Márkus και Hegedüs: «Κοινότητα και άτομο», στό Kortars, Βουδαπέστη, Δεκέμβριος 1970, σελ. 1933 (στά ούγγρικά)

18. Op. cit., σελ. 1925

19. Op. cit., σελ. 1927

20. Op. cit.

21. Κυρίως A. Hegedüs: Γιά τή δομή τής σοσιαλιστικής κοινωνίας, Βουδαπέστη, 1966

22. Η Agnes Heller γράφει: «Η άλλοτρίωση..., δέν συνίσταται στό γεγονός δτι τά άτομα δέν μπορούν νά άνθισουν [s' épanouir], άλλα στό γεγονός δτι αναπύσσονται κατά τρόπο μονομερή (ή κατανοητή τής έργασιας τούς «κατανέμειν». Παρόμια, τό γεγονός δt διόλκεται τάξις (τά διάφορα μέλη τους) δέν έχουν καμιά δυνατότητα νά άναπτυξουν άνωτέρες ικανότητες, είναι άλλοτρίωση. Είναι γι' αυτό τό λόγο που δέν τίθεται δάκμα θέμα άλλοτριού πλούτου, ακόμα κι άν ο άναγκαιες ιστορικές συνθήκες τού είναι κι δλας παρούσες. «Ο άλητρον δπούτος είναι ή ίκανότητα που έχει κάθε άτομο νά είναι παραγωγικό (Μάρξ). Άπ' αυτή τή πρόση, ή άλλοτρίωση δέν είναι μόνο η δυσαναλογία άνάμεσα στά άτομα τού χώρου και τή μοιρά τού καθενός, άλλα, πιό συγκεκριμένα, ή δυσαναλογία άνάμεσα στό πλούτο τού χώρου στήν δόλτητη τον και τόν πλούτο τού άτόμου. Ο Μάρξ άντιλαμβανόταν μέ τό δρο κομμονισμό δχι μόνο μιά κοινωνία στήν δποία οί ίκανότητες τών άποτούσονται, άλλα μιά κοινωνία στήν δποία δ πλούτος τού άτόμου γίνεται από μόνος τον άντικευματικός σκοπός γιά δλονες... Η άλλοτρίωση «φτωχαίνει» τό άτομο στό μέτρο που δέν τό δπιτρέπει νά άναπτυξε παρά μόνο μερικές από τίς ίκανότητες τού (σε βάρος τών άλλων), δηλαδή τίς ίκανότητες πού έξηπηρετούν άποκλειστικά στήν άποτητη τών μέσων έπιβίωσης, και έποβαθμίζει τών πλούτο τού νοῦ στήν άπλη κατοχή...». Op. cit. (σημ. 16) σελ. 773

23. Hegedüs και Márkus: «Έλευθερος χρόνος και κατανοητή τής έργασίας», στό Közgazdasagi Szemle, Βουδαπέστη, Οκτώβριος 1971, σελ. 1157

24. Ὁρ. cit. σελ. 1158

25. A. Heller και Mihaly Vajda: «Οἰκογένεια καὶ Κομμουνισμός», στό *Kortars*, Βουδαπέστη, 'Οκτώβριος 1970 (στά ούγγρικά)

26. A. Heller: «Μελλοντικές προοπτικές τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὰ φῦλα», στό *Kortars*, Βουδαπέστη

27. A. Heller και M. Vajda, op. cit. (σημ. 25), σελ. 1660

28. A. Heller: «Θεωρία καὶ πρᾶξη ἀπό τὴν ἀποψή τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου», στό *Uj Iras*, Βουδαπέστη, 'Απρίλιος 1972 (στά ούγγρικά)

Claude LEVI STRAUSS: Η ΑΓΡΙΑ ΣΚΕΨΗ

(Συνέχεια ἀπό τή σελ. 1)

1. Les structures élémentaires de la parenté (1949)
(Οι στοιχειώδεις δομές της συγγένειας)
 2. Race et histoire (1951)
(Φυλή και ίστορια)
 3. Tristes tropiques (1955)
(Θλιμένοι τροπικοί)
 4. Anthropologie structurale (1958)
(Δομιακή Ανθρωπολογία)
 5. Le totémisme d' aujourd' hui (1962)
(Ο σημερινός τοτεμισμός)
 6. La Pensée sauvage (1962)
(Η άγρια Σκέψη)
 7. Le Cru et le cuit (1964)
(Τό ώμό και τό ψημένο)
 8. Du Miel aux cendres (1966)
(Από τό Μέλι στίς στάχτες)
 9. L' origine des manières de table (1968)
(Η καταγωγή τῶν τρόπων τοῦ τραπεζιοῦ)
 10. L' Homme nu (1971)
(Ο Ανθρωπός γυμνός)
 11. L' Anthropologie structurale (1973)
2ος τόμος
(Η δομιακή άνθρωπολογία)

Πῶς τοποθετεῖται στό πλούσιο και πολυδιάστατο ἔργο τοῦ L-S 'Η Αγρια Σκέψη πού ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς παρούσας μελέτης;

‘Η Ἀγρια Σκέψη σημειώνει, μαζί με τό ‘Ο Τοτεμισμός σήμερα, μιά νέα φάση στήν πνευματική πορεία του L-S. ‘Αποτελεῖ πιό συγκεκριμένα μιά φιλοσοφική στάση, μιά φιλοσοφική παύση ἀνάμεσα σέ δύο μεγάλες περιόδους επιστημονικής έρευνας, ἀνάμεσα σέ δύο μεγάλες στιγμές τῆς ἀνθρωπολογικής πορείας του.

Γιά τό L-S ή «Έθνολογία» είναι ένα πεδίο έξερεύνησης τόσο πολύ έκτεταμένο ώστε νά έχει ανάγκη από τη βοήθεια της οικονομίας και της πολιτικής, του δικαίου και γενικά της έπιστημης.

Τείνει μάλιστα ν' ἀποτελέσει μόνη της μιά ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ. Θέλει νά μελετήσει τόν «Παγκόσμιο Πολιτισμό» και νά φτάσει στό συνολικό ἄνθρωπο διά μέσου τοῦ συνόλου τῶν ἐμπειριῶν.

Στό βάθος δηλαδή είναι μιά φιλοσοφία πού προτείνει μιά άντιληψη του κόσμου και πού προσπαθεῖ νά διατυπώσει ένα νέο άνθρωπισμό.

της ἀνθρωπολόγια.
Ἡ ἀνθρωπολογία δημιουργήθηκε στὴ Γαλλία, κατά τὰ μέσα τοῦ περα-
σμοῦντος αἰώνα τῶν Armand de Quatrefages.

σμένου αώνα, από τὸν *Armand de Quatrefages*.
Στὴν ἀρχική της μορφῇ είχε ὡς ἀντικείμενο τὴ μελέτη τῶν φυσικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν διαφόρων ὑπέρθρωπιν φυλῶν. Πολὺ γρήγορα δύμιος ἔγινε φανερό διτὶ ἀν ὑπάρχουν φυλές, διάρχουν ἐπίσης καὶ ἐθνότητες, δηλαδὴ ἀνθρώπινες διμάδες πού διαφοροποιοῦνται ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὶς τεχνικὲς τους, τὰ ἔθνη τους, τὶς θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, τὴν τέχνην τους, μὲ μιὰ κοινότητα, τὸν πολιτισμό τους. Γεννιέται ἔτσι ἡ Ἐθνογραφία πού ἔχει ἀντικείμενο τοὺς τύπους, τὶς μορφές πού χαρακτηρίζουν τὶς ἔθνοτητες αὐτές.

“Η Έθνοστολία θέλει νά πάει άκόμα παραπέρα. Νά διατυπώσει εξηγήσεις, νά ξεναγάγει νόμους σχετικά μέ τις διατυπώσεις μιᾶς άπλης περιγραφῆς τῶν φαινομένων.

“Η έθνογραφία και ή έθνολογία περιορίστηκαν δυμώς μέχρι πρόσφατα στη μελέτη τῶν λεγόμενων πρωτόγονων κοινωνιῶν. Οι μικρές διαστάσεις τους και ή σχετικά ἀπλοποιημένη δργάνωσή τους τίς έκαναν περισσότε-

ρο προσιτές στήν έπιστημονική παρατήρηση άπό τις πολιτισμένες κοινωνίες πòύ είναι πολύ πιό περίπλοκες.

Τίποτα ἐν τούτοις δέν ἐμποδίζει νά θεωρήσουμε δυνατή μιά ἐπιστήμη τῆς όποιας οι ἔρευνες θά κάλυπταν τόσο τις πρωτόγονες δοσο και τις πολιτισμένες κοινωνίες.

Μιά τέτοια έπιστημή δύναμέται άκριβδς άνθρωπολογία και σωστότερα Κοινωνική και Πολιτισμική Άνθρωπολογία. Είναι ή έπιστημή που διάσκει ό L-S στό Κολλέγιο της Γαλλίας άπό το 1959, στήν θμώνυμη έδρα που ίδρυθηκε γιά λογαριασμό του τό 1958.

“Ἄς ἔχουμε νόπωψη μας δι τί σήμερα οι δροι Ἀνθρωπολογία, Ἐθνολογία χρησιμοποιοῦνται συχνά δέ ένας ἀντί τοῦ ἄλλου, καὶ διδιάτερα δέ εὑνέτερος στή θέση τοῦ πρώτου. Καὶ αὐτό δφείλεται στό γεγονός δι τοι ἀνθρωπολογίκες ἔρευνες πού ἐφαρμόζονται στίς πολιτισμένης κοινωνίες βρίσκονται ἀκόμα στά πρώτα τους βήματα, ἐνώ δι μελέτη τῶν πρωτόγονων κοινωνιῶν ἔχει προχωρήσει πολὺ περισσότερο.

“Ας έρθουμε λοιπόν στήν ‘Άγρια Σκέψη πού άποτελεί μία από τις σημαντικότερες άνθρωπολογικές έργασίες και τις πλέον πρόσφατες φιλοσοφικές κατευθύνσεις.

ΠΡΩΤΟ: Νύ δούμε τή μέθοδο που χρησιμοποιεί στήν έργασία του αυτή ὁ L-S.

ΔΕΥΤΕΡΟ: Νά προσπαθήσουμε νά συγκεντρώσουμε σ' ένα περιορισμένο άριθμό τά μεγάλα θέματα, τίς κεντρικές θέσεις πού έξετάζονται και έκθετονται στην Ἀγρια Σκέψη. Δηλαδή τίς μεγάλες ιδέες, τίς ένοτήτες της έργασίας.

ΤΡΙΤΟ: Νά δούμε πιο είναι τό συμπέρασμα που οι θέσεις αυτές μᾶς έπιτρέπουν νά συναγάγουμε.

ΤΕΤΑΡΤΟ: Πηγαίνοντας παραπέρα ἀπό τις ἐπιστημονικές πληροφορίες της Ἀγριας Σκέψης, ν' ἀποκρυπτογραφήσουμε τή θεωρητική σκέψη, τή **ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ** πού ἔκει ἐλλογεύει.

ΠΕΜΠΤΟ: Ν^ο ἀντιμετωπίσουμε *κριτικά* τή μεθοδολογική, ἐπιστημονική καὶ φιλοσοφική ἀποψή τοῦ L-S.

ΕΚΤΟ: Νά προσπαθήσουμε νά πάρουμε προσωπική θέση στό θέμα της φιλοσοφίας πού άπορρει άπο την *Άγρια Σκέψη*.

I. ΜΕΘΟΔΟΣ*

Ο Λεβί - Στραούς μεταφυτεύει στην Ανθρωπολογία τό γλωσσο-λογικό μοντέλο του Φερδινάνδου ντε Σωσσάρ. Ό «δομοισυγκροτισμός» (structuralismus), σάν επιστημονική διαδικασία έρευνας στό πεδίο των έπιστημάν του άνθρωπου, θά μπορούσε νά συνοψιστεί στη γνωστική διλοτητοποίηση, συνολοποίηση ένός συγκεκριμένου άντικευμένου έρευνας (π.χ. γλώσσα, συγγένεια, σκέψη κλπ.), προκειμένου νά συλληφθεί και νά κατανοθεί, στην «ένδελέχεια» και τίς δομές του, τό άντιστοιχο σύστημα. Τό σύστημα αυτό θά χαρακτηρίζεται άπό τρία βασικά γνωρίσματα: Θά έκφραζει τή σχέση τῶν διαφοροποιητικῶν άποκλίσεων τῶν διαφόρων στοιχείων πού τό συγκροτοῦν· θά ύπόκειται σέ μεταμορφώσεις πού συνίστανται στό άντοπρογραμματισμένο, έσωτερικά κανονισμένο πέρασμα άπό μιά ορισμένη διάταξη πραγμάτων σέ μια άλλη, έτσι πού νά καταφαίνεται διτή ή έπόμενη περιεχότανε στήν προηγούμενη κι διτή ή προηγούμενη άναγνωρίζεται στήν έπόμενη· θά συνιστᾶ, τέλος, ένα γενικό παραπεμπτικό κώδικα, ένα κώδικα άναφορᾶς, ίκανό νά έξηγήσει τίς κοινές ιδιότητες τῶν δομῶν.

Γίνεται φανερό πώς μιά παρόμοια μεθοδολογία έπαγεται άναγκαστικά αφαίρεση τριῶν διαστάσεων: Τού «ὑποκειμένου» (άντικειμένο έπιστημακής έρευνας, χάνει διάνθρωπος, μέσα στο δύστημα, κάθε ξννοια δημιουργούν ή κυριάρχου φορέα· πρωταγωνιστής είναι το δύστημα, αντός είναι «κομπάρσους», άπλο «ξέρτητμά» του), τοῦ «μηχανήματος» (τὸ ἀνθρώπινο ἔργο αποδεικνύεται ἐρμηνευτικά ἀμφιβολο καὶ σὲ κάθε περίπτωση ἐπιδεχτικό περισσοτέρων νοημάτων, δὲν είναι μονοσήμαντο ἀλλὰ πολυσήμαντο· καὶ τοῦ «χρόνου» (τὸ δύστημα ἀντιστέκεται στὸ χρόνο, δὲν είναι παράγωγο τῆς ιστορίας). Τὸ «διαχρονικό» ύποτασσεται στὸ «συγχρονικό». Τὸ περιεχόμενο στὴ μορφή, ἡ ἐρμηνεία, ἡ σημαντικὴ στὸ συντακτικό, στὴ σημειωτική. Οἱ νόμοι τοῦ συστήματος μαρτυροῦν διτὸ πνεῦμα λειτουργεῖ σ' ἓνα ἐπίπεδο ἀσύνειδο καὶ ἀνιστορικό. Ἐπιστημονικό ἀντικείμενο γιὰ τὸ δομοσυγκροτισμὸ είναι ἀποκλειστικὰ οἱ δομές: ἡ περιγραφὴ τῶν ἀντιθέσεων καὶ συσχετισμῶν τους. Ἡ καταγωγή, διαφέρον.

Κατά τό παράδειγμα λοιπόν τοῦ γλωσσολόγου, δ ἀνθρωπολόγος κα-
τευθύνει τὴν ἔρευνά του στὴν κατάρτιση μᾶς λογικῆς (συμβιβάσιμων)

* Πρώτη δημοσίευση 1977.

άντιθέσεων (δχι διαλεκτικῶν ἀντιφάσεων) και συσχετισμῶν. Προσπαθεῖ νά δείξει την ἀναλογία ἀνάμεσα στή δομοσυγκρότηση της γλώσσας και σ' εκείνη τῆς «κουλούρας» στὸ σύνολο της, νά θεμελιώσει μιὰ ἀνθρωπολογικὴ γενικὴ θεωρία τῶν διαφοροποιητικῶν χαρακτήρων ποὺ προσδιορίζουν ἄλλα και διμολογοποιοῦν τὰ διάφορα συσχετικά συστήματα.

II. ΒΑΣΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ

Τέσσερα είναι τά κύρια θέματα που συγκροτοῦν τήν Ἀγρια Σκέψη τοῦ Λεβί - Στράους και τή δομοσυγκροτική ἀνθρωπολογία:

1. Ανθρωπολογική Σκέψη. Η βασική ιδέα είναι ότι η σκέψη άποτελεί ιδιότητα του γενικού άνθρωπου, έπουμένως και του προϊστορικού, κι όχι άποκλειστικά του Ιστορικού ή του άνθρωπου μαζί συγκεκριμένης γεωγραφίας. Έπουμένως ότι ύπάρχει μια «άγρια σκέψη» της δύοιας οι θεμελιακές κι άναγκαστικές ιδιότητες –οι δομές– δέν είναι άλλες άποκεινες της καλλιεργημένης ή έξιγμερωμένης σκέψης, δηλαδή της σκέψης γενικά. Η προϊστορία δέν είναι ή παιδική ή λικιά της άνθρωπότητας. Δέν ύπάρχουν, στό διάστημα των αιώνων, διάφοροι γνωστικοί τύποι, άλλα διάφορα γνωστικά άποτελέσματα.

‘Η “ἀγρια σκέψη” ἔχει δλα τά βασικά γνωρίσματα τῆς σκέψης γενικά, και πρώτα ἀπ’ δλα είναι ἐπιστημική. Και πρόκειται γιά ἐπιστημικότητα όχι περισσότερο συγκεκριμένη (καθορισμένη ἀπό τις δργανικές και οίκονομικές ἀνάγκες) ἀπό ἀφηρημένη (τό ἀναπτυγμένο γνωστικό σύστημα τῶν ἀποκαλούμενων πρωτόγονων κοινωνιῶν δέν είναι ἀποκλειστικό ἀπότελεσμα τῆς πρακτικῆς ὀφελιμότητας). Ο ἔθνολόγος ἀναφέρει συχνά παραδείγματα πού δείχνουν δτι οι θιαγενεῖς ἐνδιαφέρονται ἀκόμα και γιά τό σύμπαν, και μάλιστα μέ τρόπο καθαρά θεωρητικό (πρωτόγονες γλῶσσες πλούσιες σέ ἀφηρημένες λέξεις, θιαγενεῖς ἐνδιαφέροντεινοι γιά φυτά χωρίς πρακτική χρησιμότητα, παρουσία ἀναπτυγμένων γνωστικῶν συστημάτων).

Ο πρωτόγονος ἄνθρωπος δρέγεται τήν ἀντικειμενική γνώση, ή ἀκόρεστη περιέργειά του βρίσκεται σέ διαρκή ἐγρήγορση, ή ἀνάγκη μιᾶς τάξης στόν κόσμο τόν ἀπασχολεῖ σοβαρότατα. Ή ἀνάγκη αὐτῆς ἀποτελεῖ ουσιαστικά τήν πραγματική βάση τῆς πρωτόγονης σκέψης. Ή ἐπιστήμη εξ ἄλλου – ἀγρία ή πολιτισμένη – δέν ἀντιτίθεται στή μαγεια, ἀλλά συνιστᾶ, παράλληλα μ' αὐτή, ἔνα ἄλλο τρόπο γνώσης, πού ἔφαρμόζεται σέ εἰδικά φαινόμενα, ἐπιτυγχάνοντας καλύτερα ἀποτελέσματα.

Ποιές είναι οι μορφές ή έκδηλώσεις της «άγριας σκέψης» η σωστότερα τής πρώτης έπιστημης; Είναι οι ταξινομήσεις (ταξινομήσεις φυτών, ζώων, κοινωνικών διμάδων κλπ.); οι μύθοι (ή λειτουργία τους δέν είναι στενά μυθική, χωρίς καμιά δηλαδή συνάφεια με τήν πραγματικότητα, άλλα έκφράζουν τήν συμφωνή με τήν συγχρονική τεχνολογική πρόσδοση έπιστημικότητα, ένα είδος θεωρητικού «μαστορισμού» (bricolage). ή τέχνη (κεραμική, ύφανσης οργική κλπ.), ή τέχνη βρίσκεται άνωμεσα στήν έπιστημη και τή μυθική ή μαγική σκέψη· τέλος, τό παιχνίδι, οι τελετές που υπόκεινται σέ ανθητρούς κανονισμούς. Ή άναλυση τῶν ταξινομικῶν ίδιων συστημάτων τῶν κοινωνιών δείχνει ότι ύπάρχουν διάφορα έπιπεδα, διτί οι δομές τῶν ταξινομήσεων, μολονότι συνιστοῦν άνταντλαστή αλλών φαινομένων, δέν έχουν μ' αυτά μιά σύνδεση πραγματική, συγκεκριμένη, ιστορική: Δέν πρόκειται δηλαδή γιά δραγαινική, άλλα γιά «άναλογική αιτιότητα». Η πρώτη αυτή έπιστημη δέ μπορούσε νά είναι έξισου άποτελεσματική μέ τή σύγχρονη έπιστημη, ήταν άπό τή φύση της προορισμένη νά φέρει διαφορετικά άποτελέσματα άπό τίς σημερινές θετικές ή φυσικές έπιστημες. Δέν ύπηρξε δμως, γιά τό λόγο αυτό, λιγότερο έπιστηματική, ουτε και τά άποτελέσματά της είναι λιγότερο πραγματικά. Έπιτευγμένα δέκα χιλιάδες χρόνια πριν, άποτελούν πάντοτε τό ύπόβαθρο τού πολιτισμού.

2. Παγκόσμιος Διανοητικός Κώδικας. 'Η σκέψη προβαίνει, σε άναφορά μέ τό ἀντικείμενό της, σ' ἕνα είδος προσδιορισμού τῶν ἀναγκαίων σχέσεων ἀνάμεσα στά στοιχεῖα πού τό συγκροτοῦν, ἀν δχι γενικά, τουλάχιστο σ' ἐπίπεδο μορφής. 'Αρα στή συγκρότηση μιᾶς λογικῆς. Οι σημαντικές εἰκόνες τοῦ μύθου ἔχουν ὑπηρετήσει ἔνα συγκεκριμένο σκοπό και μποροῦν νά λειτουργήσουν ἀκόμα στήν ἴδια προοπτική, χωρίς νά είναι προϊόντα τοῦ καθηροῦ "γίγνεθαι".

Η συγκεκριμένη ή πρακτική αυτή λογικότητα εκδηλώνεται διπλά: ψυχικά και διανοητικά. Οι πρακτικοί δροι που διέπουν μιά παρόμοια συγκεκριμένη γνώση, τά μέσα και οι μέθοδοι της, καθώς και οι ψυχικές αλλεξίες που την διαποτίζουν δέν είναι επί τουτοις ξένοι στήν προχωρημένη σκέψη, ή θεωρητική γνώση δέν είναι, με τρόπο γενικό κι άπολυτο, άσυμβιβαστό με τό συναίσθημα, μπορεῖ συνάμα νά είναι άντικειμενική και υποκειμενική.

΄Η πρώτη λογική διενεργεί πλούσιες και συστηματικές ταξινομήσεις που καταπλήσσουν τό σύγχρονο παραπηρητή και μαρτυροῦν διτή ή α-

γρια σκέψη δχι μόνο δέν κυριαρχεῖται άπό τήν ψυχικότητα και δέν πνίγεται στή σύγχυση και τή «συμμετοχή», άλλα, άντιθετα, δτι μοιάζει άρκετα στή μεταγένεστρη σκέψη. Πραγματικά, οι μεθοδικές της ταξινομήσεις, βασισμένες σ' ένα σταθερό γνωστικό σύστημα, χαρακτηρίζονται άπό έξαιρετική άκριβεια και μεγάλη ζήδυντρεκεια· είναι συγκρίτιμες, άπό άποψη μορφής, μέ τις ταξινομήσεις πού ζωολογία και βοτανική χρησιμοποιούν άκομα σήμερα.

Πάντως, διαφορετικές λειτουργίες, οι πρακτικές λογικές χαρακτηρίζονται από μια φυσική δυσκαψιά, οι ταξινομήσεις π.χ. τῶν ὄμάδων ἐπηρεάζονται από τή δημογραφική ίδιως ἔξελιξη.

Σέ κάθε περίπτωση, τά διάφορα συστήματα ταξινόμησης και όνομασίας ἀπότολούν πρόσφορους κώδικες, ίκανοις τόσο για νά διοχετεύοντα τέ πειρετικά μεταφοράς μηνύματα τους σὲ ἄλλους κώδικες, δσο και γιά νά ύποδεχτούν, νά ἐντάξον τά μηνύματα τῶν τελευταίων αὐτῶν στό δικό τους σύστημα.

3. Συστημικός Μεταμορφισμός ή Μετασχηματισμός. Το σύστημα, είτε πρόκειται για τή γλώσσα, τή συγγένεια ή τή σκέψη, δέν είναι στατικό, πετρωμένο (fixisme), ούτε έξελικτικό (évolutionisme), αλλά μεταμορφικό (transformisme). Αντό πού προκύπτει άπο τή μεταμόρφωσή το μεταμόρφωμα, περιεχότανε σ' εκείνο πού μεταμορφώθηκε, στό μεταμορφωμένο. Ή μεταμόρφωση είναι δραγανική, ένδογενής. δέν είναι έξιγενης. Δέν έρχεται άπ' έξι, είναι αυτομεταμόρφωση. Ή αυτομεταμόρφωση υπόκειται στή συστημική νομιμότητα, δέ μπορεῖ νά είναι πραξικοπηματική.

Η διαφοροποίηση τῶν συστημάτων είναι συχνά, γι' αυτό, δευτερεύουσας σημασίας. Κάθε αὐτστραλιανή κοινότητα διέθετε π.χ. μιά ίδια-τερή ένδυμασία, μολονότι δλες οι τοπικές ένδυμασίες ήταν κατασκευασμένες με τά ίδια ήλικα. Κάθε χωριό προσπαθούσε δημιουργεί ένα διακριθεί από το γειτονικό και νά ζεπεράσει κάθε άλλο μέ τόν πλούτο ή τήν επινοητικότητα τής λεπτομέρειας. Αντό τό είδος, τής πολιτισμικής «συνέχειας» μέσα στή «μεταρρύθμιση» μπορεῖ άκόμα νά διατυπωθεί και μέ ορους μουσικούς, σύμφωνα δηλαδή μέ τήν έκφραση: «θέμα και παραλλαγές».

Οι διάφορες «κουλτούρες» –πού δημιουργήθηκαν από τη θεματική βάση, ένωνται σε μία μεταμορφική σχέση, ή όποια κι αποτελεῖ τήν εξωτερική σχέση τού μεταμορφισμού, ή εσωτερική έκφραζόμενη από τά διάφορα έπιτεδα ματιάς και της αυτής «κουλτούρας». Σύμφωνα μ' αυτά οι τοπεμπούκοι συμβολισμοί άναγγελνται σ' ένα κώδικα που έπιπτρεπει τό πέρασμα από τό ένα σύστημα στό άλλο, από τό τοτέμ στήν κάστα: από τό έξωγαμικό σύστημα στό ένδογαμικό.

4. Πάλι Συστήματος και Ιστορίας. Πρόκειται γιά τόν άνταγωνισμό –άλληθνό ή άλληθοφανή– άνάμεσα στό συμβάν, τό περιστασιακό και στό ένδελχικό, τό δομοσυγκροτικό. Άνάμεσα στό καθολικό και στό ίδιατο. Διαπιστώντας δηλαδή διτί η «ποτική» λογική συγκρούεται με τή «συστηματική» λογική, μέ τή λογική τού συστήματος. Αντή δύως ή σύγκρουση άποτελεί δραγανικό μέρος τού συστήματος τού όποιον άκριβώς ή έσωτερηκή νομοθεσία, ή «έντελέχεια», έπιτρέπει τή μεταμόρφωση, τό πέρασμα σέ μιά άλλη κατάσταση.

Η συστηματική αντομεταμορφωτική δραστηριότητα του συστήματος μπορεί νά πάρει, μέσα στο χρόνο, δύο όψεις: Όδηγει στην παγκοσμιοποίηση την στοιχείων του συστήματος (διάρρηξη των συνόρων π.χ. το συστήματος δργάνωσης σέ φυλές και καταστάλαγμα σέ μιά διαφυλική, διεθνοτική, διεθνή κοινωνία). Ήπειραση των δίφων της βιολογικής άνθρωπότητας και χρησιμοποίηση π.χ. των τοπεικών δονομάτων σε οίκιακά ζῶα). δηγει σ' ένα είδος άπομόνωσης του συστήματος, στην έξατομίκευσή του (γεωγραφική και βιολογική έξατομίκευση, ίδιομορφοποίηση δμολογική, έθιμα, διαδικασίες και συστήματα δονομάτων).

Τελικά, τό σύστημα άντιστέκεται στό χρόνο, οι διάφοροι δροι συνέχονται μέσω ένός κεντρικοῦ ξενού, ποὺ συγκρατεῖ τό δόλο δομοσυγκρότημα, σ' ένα άρμονικό σύνολο ἐπιδεχτικό νύ ἐπεκτείνεται ἀπεριόριστα. Δέν παραγωρίζει ἐν τούτοις, μέ τρόπο γενικό κι ἀπόλυτο, δπως ὑποστηρίζεται, ἕν ίστορια. Τήν κατεβάζει μόνο ἀπό τό θρόνο τοῦ ἰδεαλιστικοῦ, ἴδιαίτερα, ίστορικισμοῦ. Ἡ δομοσυγκροτική ίστορια δέν είναι δμως συνεχής, συνολική και διαλεκτική, ἀλλά διακεκομμένη, περιστατική και ἀναλυτική.

III. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο Λεβί - Στράους ύποστηρίζει τελικά ότι ή σκέψη είναι μία και μοναδική: ή σκέψη τοῦ ἀνθρώπινου δυντος. Η σκέψη τῶν πραγμάτων μέσω τῶν ἀνθρώπων. Η σκέψη τῶν ἀγρίων, τῶν πρώτων ἀνθρώπων, δὲν διαφέρει ἀπό τή σκέψη τῶν πολιτισμένων, εἶναι ὁμολογή τῆς. Μόνο πού λειτουργεῖ, πρωταρχικά, σ' Ἑνα ἄλλο στρατηγικό ἐπίπεδο, στὸ ἐπίπεδο τοῦ αἰσθητοῦ. Διαδικαστικά δύμως συμπίπτει μὲ τή λογική σκέψη· κι ἐδῶ βρίσκεται η οὐδίσια, γιατί τὸ περιεχόμενο τῆς μυθικῆς σκέψης δὲν ἐνδιαφέρει καθόλου ἡ ἐνδιαφέρει λιγότερο καὶ σέ κάθε περίπτωση περνᾶ σέ δεύτερη μοίρα. Τό περιεχόμενο αὐτό δὲν ἐμπεριέχεται στά γλωσσικά σύμβολα, δὲν ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο σῶμα τῶν διαφόρων δρῶν, ἀλλά ἔξαρταιται ἐκάστοτε, τελικά, ἀπό τὰ συμφράζόμενα. Γιά νά καταλάβειται κανείς τή σημασία μᾶς λέξης, πρέπει νά τήν δοκιμάσει σέ δλα τά ἐκφραστικά πλαίσια πού μπορούν νά τήν δεχτοῦν. Η προπατορική γλώσσα, καθώς καὶ δ παράδεισος πού τήν φιλοξένησε, ἔχουν όριστικά χαθεῖ.

IV. ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ο Λεβί - Στράους διατείνεται δτι δέν είναι φιλόσοφος, ἐγκατέλειψε ἀλλωστε τή φιλοσοφία γιά νά γίνει ἐθνολόγος ἡ ἀκόμα καλύτερα ἀνθρωπολόγος. Οτι ἔπαυσε νά είναι φιλόσοφος δέ σημαίνει δμως κι δτι δέν ἔξικολουθει νά «φιλοσοφεῖ». Η σκέψη του, δπως κάθε σκέψη -ή σκέψη τοῦ ἀγρίου συμπεριλαμβανόμενη- περιέχει, ἡ ἐστω ἐπάγεται, μά κάποια φιλοσοφία, μά κοσμοαντληψη, ἄν δχι μιά κοσμοθεωρία. Στήν ἐποχή τοῦ «ἐπιστημονικοῦ ἴμπεριαλισμοῦ», η φιλοσοφία, δταν δέν ἀγνοεῖται -ἄν δέν περιφρονεῖται-, φαίνεται δτι θεωρεῖται ἀρκετά σοβαρό πράγμα γιά ν' ἀφεθεῖ στούς φιλόσοφους· ἀσκεῖται λοιπόν, ἔμεσα ἡ ἀμεσα, ἀπό τοῦς ἐπιστήμονες πού φτάσανε τά δρια τῆς ἐπιστήμης.

Η νέα αὐτή φιλοσοφία, η «δομοσυγκροτική φιλοσοφία», είναι φαινόμενο τῆς τεχνοκρατικής ἐποχῆς, ἀποτελεῖ τήν ειδική ἄρθρωση τοῦ «κυβερνεύοντος», ἐκφράζει τό τέλος τῶν ἰδεολογιῶν, τήν κρίση τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ «ἀποικιοκρατικοῦ ὅμαντισμοῦ». Ἀμφισβητεῖ τήν ὑποκριτική κι ἀντιεπιστημονική κατεστημένη ψευδοορθολογικότητα τοῦ κυριαρχοῦ καὶ καθοριστικοῦ cogito -ἀτομικοῦ ἡ κοινωνικοῦ-, ἀμφισβητεῖ καὶ τήν ἐφήμερη συγκεχυμένη πραγματικότητα. Προτείνει στή θέση τους μιά «ὑποθετική» ἀπροσχημάτιστη ἐπιστημική ὀρθολογικότητα καὶ τή βεβαιότητα καὶ μονιμότητα τῆς δομῆς. Η νέα αὐτή ὀρθολογικότητα, πού τείνει στή μεγιστοποίηση τῆς συνοχῆς, ἵσχυριζεται δτι ἔξασφαλίζει μά πληρέστερη ἔξηγηση τῶν φαινομένων.

Η δομοσυγκροτική φιλοσοφία ταλαντεύεται δμως ἀνάμεσα σέ διάφορες φιλοσοφικές διεξόδους: Καντιανισμός χωρίς προεμπειρικό (transcendentalis) ὑποκείμενο καὶ μέ ἀναγωγή τοῦ «νοούμενου» στή δομή (μορφή), πού δέν είναι κατηγορία τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλά ἔσωτερη δργάνωση τοῦ ἀντικειμένου, μέ το δπού ταυτίζεται καὶ γίνεται περιεχόμενο του· διαλεκτική ἀποπλισμένη, διαλεκτική μέ ἀγγελική δψη, χωρίς δηλαδή ἀδιάλλακτο ἀνταγωνισμό «ἀντιφάσεων» καὶ ἐπαγωγή σ' ἔνα νέο ἀνώτερο ἀποτέλεσμα, ἀλλά συνεργασία διαλλακτικῶν «ἀντιθέσεων» καὶ πέρασμα είρηνικό σέ μιά νέα κατάσταση τῆς μόνιμης καὶ οὐσιαστικά ταυτόσημης πραγματικότητας· γενική συνθετοκρατία· καθαρός ὑλισμός χωρίς ίστορια· μαρξισμός πού ἐκτός ἀπό οἰκονομική ἐπιδιώκει καὶ πνευματική ἀπελευθέρωση· τέλος, ἀπόλυτος φορμαλισμός. Ο ίδιος δ Λεβί - Στράους δηλώνει δτη είναι ὑλιστής του Μάρξ, χωρίς ν' ἀρνεῖται καὶ κάθε συγγένεια μέ τῶν καντιανισμοῦ. Αὐτό δέν ἐμπόδισε τό χαρακτηρισμό δτι «ό δογματισμός τῆς δομῆς καὶ τοῦ συστήματος καταλήγει σ' ἔνα καταπληκτικό ἰδεαλισμό».

Τι είναι τελικά δ δομοσυγκροτικός; Είναι η ἀρχέγονη «μαστορική» σκέψη σύν η σημεινή ἐπαναστατική τεχνολογία. Η βασική δομική ἀνάγκη παραμένει ἀναλογίωτη, είναι η κατάκτηση τῆς βεβαιότητας καὶ η ἐπιβολή μᾶς τάξης στόν κόσμο. Τή βεβαιότητα, η παλαιότερη φιλοσοφία, τήν είχε βρεῖ στό cogito (ὑπαρξιακό ἡ ίστορικό), στό «ὑποκείμενο», στόν «ὅμιλητη». Η δομοσυγκροτική φιλοσοφία τήν βρίσκεται στό res, στή δομή. Η δομοσυγκροτική βεβαιότητα είναι βεβαιότηρη ἀπό τήν ἀνθρωποστική βεβαιότητα τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας, γιατί είναι ἔξασφαλισμένη ἀπό τήν «προδοσία». Η δομή δέ μπορει νά προδοσει τόν εαυτό της, ἐνδό τοῦ ὑποκειμένου μπορεῖ, δπως ἀποδεικνύει η κατηγορία «ἀποικιοκρατικός πολιτισμός». Ανάλογη είναι η ὑπεροχή καὶ τῆς δομοσυγκροτικῆς τάξης: Φαίνεται ἀσπαλέστερη, ἀδέκαστη, ἀπαραβίαστη. Απαραβίαστη ἀπό τόν ίδιο τόν εαυτό της, ἀλλά κι ἀπό τόν ἀνθρωπο. Η ἐλευθερία του είναι ἐνδομική. Η ἐλευθερία τῆς δομῆς είναι ἐνδοσυστημική, καὶ τοῦ συστήματος συσχετική. Στό δομοσυγκροτικό κόσμο, η θέση καὶ η ἀξία τοῦ ἀνθρώπου είναι ἐκείνη πού τοῦ δίνει καὶ τοῦ ἀποδίνει τό σύστημα. Ο ἀνθρωπος δέν είναι αὐταξία. Τό ἀντικείμενο τῆς

δομοσυγκροτικῆς φιλοσοφίας, πού φαίνεται νά μήν ἔχει ἀκόμα βρεῖ τόν αὐθεντικό ἐκφραστή της, είναι, τελικά, περισσότερο κι ἀπό τόν ἀνθρώπο, η ἀλήθεια: ή ἀλήθεια διαμέσου τοῦ ἀνθρώπου. Η στάση αὐτή φάνηκε δτι περιέχει ἔνο «ἀνθρωπισμό», ἔνα ἀνθρωπισμό μάλιστα αὐθεντικό, ἔνα είδος ἀπό - ἀποικιοκρατικοῦ ἀνθρωπισμοῦ: «Ο «ὑστερικός καὶ δ «πρωτόγονος», δ τοτεμικός ἀνθρώπος, ἀπελευθερώνονται ἀπό τήν ἀπάνθρωπη ἀπομόνωση στήν όποια τούς είχε καταδίκασε δ ἀπατηλός καὶ ὑποκριτικός πολιτισμός. Ο δομοσυγκροτικός παίρνει ἔτι τή μορφή μᾶς γιαντιαίας ἀνθρωπολογικής συμφιλίωσης καὶ μιᾶς προσπάθειας συμφιλίωσης ἀνθρώπου - φύσης.

V. ΚΡΙΤΙΚΗ

1. Η γενικότερη μομφή στή δομοσυγκροτική μεθοδολογία ἀναφέρεται στήν ἱμεριαλιστική διεκδίκηση τῆς ἀποκλειστικότητας στήν κατανόηση τῆς ἀνθρωπολογικής πραγματικότητας. Καίρια είναι, ἐν τούτοις, η ἀμφιβολία γιά τήν ἐπιστημολογική της νομιμότητα: «Υπάρχει μά ἀνιαία δομοσυγκροτική μέθοδος η περισσότερες μέθοδοι μέ τήν ίδια δομασία, ἐπαληθεύονται τά ἀποτελέσματά της ἀπό τήν ἐπιδεχτική παρατήρησης πραγματικότητα, ὑπάρχει, τέλος, ἐστωτερή συνοχή στά ὑποθετικά μοντέλα τῶν δομοσυγκροτικῶν καὶ στής δομῆς: Ἀμφιβολία ὑπάρχει καὶ γιά τήν πληρότητα τῆς μεθόδου. Κοντά στή διαχρονική (ἡ δομοσυγκροτική μεθοδολογία δέν ἐνδιαφέρεται γιά τή γένεση καὶ τήν ἔξταξη τῆς δομῆς) τῆς καταλογίζεται καὶ συγχρονική ἀνεπάρκεια: Καλύπτει μά περιορισμένη πολιτισμική περιοχή τήν τοτεμική κουλτούρα. Η ἐφαρμογή της σέ ἄλλες κουλτούρες (π.χ. σημιτική, πρωτοελληνική, ἰνδοευρωπαϊκή μυθολογία), ἀκόμα, βασικά, ἀνεπιχείρητα, ισχεῖ ἀποδειχθεῖ προβληματική, ἀν δχι ὀλότελα ἀρνητική. Οι μαρξιστές, ἀπό τή μερά τους, δίνουν ἔξ αλλου ἰδιαίτερη ἐμφαση στόν ἀντιδιαλεκτικό τής χαρακτήρα καὶ συγκεκριμένο στό γεγονός δτι ἀγνοεῖ τήν πρωταρχική σημασία τῆς ταξικῆς πάλης γιά τήν ἔξελιξη τῶν κοινωνιῶν φαινομένων. Έχοντας γιά γνωσολογικό ἀντικείμενο τήν ὑπαρξη τῶν δομῶν, κι ἀδιαφορώντας γιά τήν καταγογή καὶ τόν προορισμό τους, καταλήγει σ' ἔνα στατικό δομικό δυνισμό (οι δομικές ἀντιθέσεις, κι δχι ἀντιφάσεις, μέ τό συνδυαστικό, συμψηφιστικό τους χαρακτήρα, δόηγον μχανικά σέ μιά συμφιλιωτική, συνυπαρξιακή διάταξη τῶν οδιστικά ἀπαράλλακτων πραγμάτων, δχι σέ μιά παράγωγη, καταλυτική, συγκεκριμένη ἀνότητα τῶν ἀντιφάσεων, δπως ἀκριβῶς κάνει η ἔξελικτη διαλεκτική, πού δποκαθιστά μά ἀναλογική αἰτιότητα, τή μόνη δυνατή στά πλαίσια μᾶς ἀσυνεχοῦς, διακεκομένης, ἀσπόδυλης καὶ χωρίς κεντρική νομοθεσία ἰστορικότητας. Στή «συντακτική διαλεκτική», τήν ὑπάρξιακή διαλεκτική πού ἔχεπενται τή δομή καὶ ἀναδομοσυγκροτητή, ὑποκαθιστά ἔνα «συνταγμένο, δομοσυγκροτημένο λόγο». στό «ὑποκείμενο-διμιλητή» ὑποκαθιστά τής «ἀσύνειδες δομές». Η δομοσυγκροτική ἐπιστημολογία, ὑποστηρίζει δ Λεβί - Στράους, λειτουργεῖ μέσω μᾶς χρονοστασιακής, διαλεκτικής συλλογιστικής, δπως πιστεύει δ Σάρτρ. Τό πνεῦμα λειτουργεῖ αὐτόνομα, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πραγματικότητα, ἀγνοώντας τά αἴτια, τήν ἔννοια καὶ τόν προορισμό της, αὐτό πού ἔχει σημασία είναι η ὑπαρξη καὶ δ μχανισμός τῶν δομῶν, ἀντίθετα δηλαδή μέ τό μαρξιστικό (κοινωνικό) διαλεκτικό ύλισμό πού, δένοντας τό πνεῦμα στήν πραγματικότητα, τό θεωρεῖ ἀντανάκλασμα τῶν ὑλικῶν δομῶν, δπως αὐτές ἔξελισσονται στό χρόνο (τό πνεῦμα ὑπάρχει καὶ λειτουργεῖ στή βάση τῶν ιστορικῶν παραγωγικῶν σχέσεων).

2. Η δομοσυγκροτική ἀνθρωπολογία ἀρνεῖται τήν ιστορική ἔξελιξη, τή διάληξη. Ίδιαίτερα σέ προϊστορικό καὶ ιστορικό, προλογικό καὶ λογικό ἀνθρωπο. Αγνοεῖ τήν ἔξελικτη κοινωνική ἀνθρωπολογία τοῦ Μόργκαν. Συνέπεια αὐτοῦ η παραγνώριση τοῦ συγκεκριμένου καὶ ἐμπειρικοῦ φαινομένου, τής ἐπιδεχτικής παρατήρησης φαινομενολογικής πραγματικότητας, καὶ τό ἀποκλειστικό τής ἔνδιαφέροντας γιά τήν κατασκευή ὑποθετικῶν μοντέλων ἐρμηνείας τῶν ἀντιθέσεων καὶ συσχετισμῶν τῶν συστημάτων. Τό συγκεκριμένο φαινόμενο, δπως η ἀπομονωμένη λέξη, δέν ᔁχει προσωπική, ἀτομική ἀλλά συστηματική μόνο σημασία. Αποκομένο ἀπό τό σύστημα, ἀνεξάρτητα ἀπό τής σχέσεις του μέ τά ἀλλα φαινόμενα τοῦ συστήματος καὶ τό ἀντικείμενο ἀναφορᾶς του, είναι αὐθαίρετο, ἀσημαντο. Τήν αὐτοτελή ἔξηγηση ἀντικαθιστά η συμφράζομενη ἐρμηνεία, ἐκείνη πού δίνει η δομή χωρίς συνείδηση. Μιά παρόμοια δομή ἀδινατεῖ δμως, δπως δράτα ὑποστηρίζεται, νά καθορίσει τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά, νά ἔξηγήσει πδς λειτουργεῖ ἔνα ἐθνολογικό σύστημα, π.χ., τό συγγενικό σύστημα. Η τυποποιημένη ἐρμηνευτική καταλήγει ἀναπόφευκτα σέ ἀπατηλά καὶ τεχνητά συμπεράσματα, ἀποτέλεσμα τής ὑποκειμενικής πραγματικότητας, πού μέ τόν τρόπο αὐτό ἀναπαράγεται, ἐπομένως ἰδεολογιοποιεῖται. Τό αὐτηρό, δρθολογικό ἀνθρωπολογικό μοντέλο τοῦ

δομοσυγκροτισμοῦ μπορεῖ ἔτι νά φτάσει μέχρι ν' ἀγνοεῖ τήν ἀντικειμενική ἀνθρωπολογία καὶ νά ἐργάζεται σέ μια πλασματική ἀνθρωπολογία. Σχετικά μὲ τή θεμελιακή ὅδεα τῆς μονότητας, τῆς ἐνότητας τῆς μυθολογικῆς σκέψης καὶ τῆς δομοσυγκροτικῆς ὄμοιωγοποίησής της μέ τή σκηψή στο σύνολο της μένουν σοβαρές ἀμφιβολίες πού βασικά δρείλονται στό δισταγμό τῆς δομοσυγκροτικῆς ἀνάλυσης νά προχωρήσει στή μελέτη τῶν μυθολογῶν πού προσφέρονται λιγότερο σέ μια παρόμοια ἀνάλυση. 'Ο Ἡδιος δὲ Λεβί - Στράους, μπροστά σ' ἀντή τήν εὐλογη ἀμφιβολία, ἀντιδρά μέ τρόπο πού ἀντί νά την ἀρει, ἡ ἔστω νά την ἀμβλύνει, νέπουνται. Λέγει συγκεκριμένα, δῆν ἡ πρωτοειδήνη π.χ. σκέψη εἶναι μυθολογική, είναι τότε ὑποχρεωτικά ἐπιδεχτική δομοσυγκροτικῆς ἀνάλυσης, τότε μόνο θ' ἀλήθευε, τό ἀντίθετο, δταν διαπιστωνόταν, στή συγκεκριμένη περίπτωση, δτι δέν πρόκειται γιά μυθολογική σκέψη.

3. Ή κοινωνικοπολιτική πλευρά του δομοσυγκροτισμού κρίνεται μέδιατηρη άδστρητη. Ή φοιτητική «επανάσταση» τού 1968 άμφισβήτησε μέδιατο ριζικό την έννοια της δομής, ταυτίζοντάς την μέδιο «κατεστημένο», μέδιο το γραφειοκρατικό σύστημα, και γενικότερα μέδιο την «ακαθεστηκυλιά τάξη». Στή στατικότητα της κατεστημένης δομής άντεταξε τό δημιουργικό δυναμισμό της «βάσης». Ό-Ιδιος δ. Αεβί-Στράους άναγνωρίζει δια δάπο το 68 δομοσυγκροτισμός έπαψε να είναι της μόδας. Ή μεταφυσική της βάσης σέ συνδυασμό μέδιο το αίτημα για άμεση δημοκρατία είχανε σάν αποτέλεσμα τήν έπιστροφή του δυναρχισμού, του αύθορμητισμού, του ίπποκειμενισμού.

Ο δομοσυγκροτισμός θεωρείται προϊόν της κοινωνίας της άφθονίας, μιᾶς αντούκανοποιημένης κοινωνίας, που θέλει νά διαιωνιστεί. Γιά ν' άνταποκριθεί σε μιά γενετική τεχνολογία που γεφυρώνει τό διάστημα, προβινει στήν ένοποιήση της άνθρωπολογίας, Ιστοπεδώνοντας, μέ τις Ισχυρότατες έπιστημικές «μπουλντόζες» πού διαθέτει, τήν ίστοριά: Ή ίστορια είναι γραμμένη, δομοσυγκροτημένη, δρισμένη, άμετακινήτη· δό ίστορικός λόγος στό έξης θά είναι άποκλειστικά τό «κουντομπολιό γιά τήν περιθωριακή ζωή τής δομῆς και τοῦ συστήματος. Βλέπουν δρισμένοι στό κατασκεύασμα αντό τό τελευταίο φράγμα τής άστικης κοινωνίας άπεναντι στό μαρξισμό, τήν ίδεολογική άπαντηση μιᾶς τεχνοκρατικής κοινωνίας πού θέλει νά παγιωθεί. Τό χαρακτηρίζουν φαινόμενο τοῦ «κυβερνανθρωπικού πολιτισμού», είδος θωράκισης του κρατούντος συστήματος γιά ν' άποτραπεῖ ή άπελευθέρωση τοῦ άνθρωπου, μέ τή μεταρροπή του σέ καταναλωτή, και νά διατηρηθεῖ, στά πλαίσια τοῦ Κράτους, τό ίσχυν οίκονομικούνωνικό καθεστώς και, στήν έκταση τοῦ πλανήτη, τό διπολικό συστήμα συνύπαρξης τῶν τεχνολογικῶν ήγεμονιῶν. Ή άρνηση, άπό τό δομοσυγκροτισμό, τοῦ ήρακλείτειου - πολέμου - πατέρα - τοῦ - παντός, ή άρνηση τής άνταγωνιστικής φύσης τής άνθρωπινης κοινωνίας πού έπάγεται καταστροφή και άναδημιουργία και ή άποδοχή, άντιστοιχια, τοῦ συστήματος τῶν συμβιβάσμων άντιθέσεων πού μεταμφορώνουν άναιμακτα τό σύστημα, χωρίς δηλαδή ριζική άλλαγή θεωρεῖται άπό τούς θιασάτες τής έπαναστατικής άλλαγής, σάν μά νέα φάση τοῦ «καπιταλισμού», σάν τακτική άναπροσαρμογής στίς νέες συνθήκες. Η άναπροσαρμογή γίνεται μέ τήν έπαυξημένη δργανωτική δρθολογικοποίηση και τήν καταναλωτική μεγιστοποίηση. Ή ίδεολογική λειτουργία τοῦ δομοσυγκροτισμού συνίσταται, συνεχίζουν, στήν κάλυψη μέ τή δυναμική και προοδευτική του δψη, τῶν άνιστοτήων πού προκύψανε άπό τή μερική κοινωνική μεταρρύθμιση, και κυρίως στο «καμουφλάρισμα», μέ τή στατική του δψη, τοῦ τέλματος τῶν τομέων στούς δροίους δέν έγινε καμιά μεταρρύθμιση. Είναι χαρακτηριστική ή άπλήγηση πού ή δομοσυγκροτική σκέψη βρήκε στά άνωτάτα ίδιως στελέχη τής δυτικής κοινωνίας, δπως είναι ένδειχτική και ή έμφαση πού δίνει στόν έξαναγκασμό, στήν έπιταγή και στόν κανόνα. Συνοπτικά, καταγγέλλεται τελικά, ο δομοσυγκροτισμός γιά άπολιτικισμό και νεοαποικιοκρατισμό· Αξίζει, μετά δλα αντά, νά έπισημανθεί δτι οι κυριότεροι δομοσυγκροτιστές πολιτεύονται «άριστερά», πράγμα πού κάνει τούς νεαρούς, ίδιαίτερα, έπικριτές νά στιγματίζουν τή γιγαντιαία αντή άντιφαση, και ή δχι άπλη άντιθεση, άνάμεσα στήν πολιτική τους στάση και τή θεωρητική τους θέση: Πδς είναι δυνατό, έφωτον, νά θέλουν ν' άλλάξουν τό «κρατούν σύ στημα», ένδν θεοποιούν τήν ίδια τοῦ συστήματος;

στηριζεις, ενω νεολισμουν, την ταυτοτητα των οποιωνταισι, 4. 'Η δομουσγκροτική φιλοσοφία' θεωρείται ικανοποιητική, κρίνεται έλλειπτική, άσυγκρότιστη, άσυστηματοποίητη· δέν αποτελεῖ παρά γενίκευση κι απολυτοποίηση του μεθδολογικου μοντέλου των γλωσσολόγων. Σάν άντιδραση σ' ένα «άνθρωποφάγο» Ιστορικισμό και στόν άποικιοκρατικό πολιτισμό των τελευταίων αίώνων, φαίνεται διτή θέληση νά καταλύσει τήν πλασματική Ιστορία, ν' άποκαταστήσει τή φύση, ν' άκινητοποιήσει τό χρόνο, νά ξανατοποθετεί τόν άνθρωπο, στην παγερή κοσμική άληθεια, γυμνων. 'Η άπο-άνθρωποποίηση αυτή τού δύν άνθρωπους θεωρήθηκε μάλιστα σάν έπιστημολογικό έπακολουθο τής αύτοκαταστροφής ίκανότητας τής σύγχρονης άνθρωπότητας. 'Η τεχνολογική δυνητική

καταστροφή του ἀνθρώπου δδήγησε καί στή θεωρητική καταστροφή του. Μετά τή νιτεσεϊκή θεοκτονία, ἡ δομοσυγκροτική λοιπόν ἀνθρωποκτονία: 'Αναιρεσή του ἀνθρώπου ὃς «ὑποκειμένου», ἀπομυθοποίησή του «ἐγώ», ἐμπραγμάτωση τεῦ «πνεύματος», ἐπιστροφή του ἀνθρώπου στή φυσιοκχημική του κατάσταση.' Ή κυριαρχία τῆς δομῆς είναι διλοκληρωτική. 'Ο ἀνθρωπος, αιχμάλωτος τῶν συστημάτων, τῶν κοινωνικῶν καί πνευματικῶν δομῶν τῆς κοινότητας στήν δόσια ἀνήκει καί τῆς ἐποχῆς του, χάνει κάθε αὐτονομία, ἀνακαλύπτει διτι ποτε δέν ἦταν αὐτόνομος, διτι «εἶναι» καί ὑπάρχει» σέ ἀναφορά μέ κάτι «ἄλλο»: τή δομή, τό σύστημα. 'Ο ἀνθρωπος είναι σημεῖο ἀναφορᾶς, δέν είναι οὕτε διαφέρων, οὔτε ἡ ἀναφορά, ἀλλά τό ἀναφέρομενο.. 'Ο δομοσυγκροτικός ἀντιανθρωπισμός είναι ριζικός. Κάθε ἀπόπειρα ἀπόδεσμευσης ἀπό τό σύστημα είναι περισσότερο ἀπό μάταιη, ἀποκαλύπτεται ἀντικειμενικά ἀπρόσφορη. 'Ο δομοσυγκροτικός ἀνθρωπος, τό ὑπόλοιπο αὐτό τοῦ homo humanus, είναι ἔνας τραγικός καταναλωτής σταυρωμένος στή δομή χωρίς προμηθεϊκή λυτρωτική προσποτική. 'Ο δομοσυγκροτισμός είναι στό βάθος μιά φιλοσοφία τῆς ἀνελευθερίας, τῆς ἐμπραγμάτωσης του ἀνθρώπου ή, σύμφωνα μέ τή δική του ἐκφραστική δομή, τῆς ἀποκάλυψης τῆς ἐμπράγματης φύσης του ἀνθρώπου. 'Ο ἀπόλυτος αὐτός σεπτικιστικός ίδεαλισμός, δι ἀντιηρακλείτειος, στάσιμος αὐτός λόγος, αὐτός δι «παραμενίδειος σοφισμός» δέν ἐπαληθεύεται δμως στή γενικότητά του ἀπό τά πράγματα. 'Ο δομοσυγκροτισμός δέ θανατώνει τόν ἀνθρωπο, τήν ίδεα πού δ ἀνθρωπος θέλει, δικαιώνεται καί μπορει νά ἔχει γιά τόν έαυτό του. Τό περισσότερο πού δύναται είναι νά καταγγείλει ἔνα υποπτο ἀνθρωπισμό, νά ἔχωρίσει τό ἀληθινό ἀπό τό ενύοϊκό στόν ἀνθρωπο, νά προβάλει τόν Οἰδίποδο σάν πρότυπο αὐθεντικού ἐρευνητή: 'Η συμβολή του θά είναι τελικά μεθοδολογική. Οὔτε, ἐξ ἄλλου, ἀναιρει ἀπόλυτα τό συλλογικό κι ἀφηρημένο «ἐπιστημικό ὑποκειμένο», τό φορέα τῆς ἐπιστημικής διαδικασίας – πού συνισταται στό πεδίο τῶν γνώσεων, στήν πραγματοποίηση συντονισμῶν καί τήν ἀποκατάσταση ἀμοιβαιστήτων–, διαδικασία πού ἔχει γενετική σημασία γιά τήν κατασκευή τῶν δομῶν. Κι ἀν ληφθεὶ ὑπόψη διτι ή κατασκευή τῆς δομῆς, ή δομοσυγκρότησή της, δρίζει ὄντολογικά τή δομή, γίνεται φανερό πόσο ἔξεχουσα είναι νά σημασία πού τό «ὑποκειμένο» ἔξακολουθεὶ νά ἔχει γιά τό δομοσυγκροτισμό, προκειμένου τουλάχιστο γιά τά πεδία δπου ή γένεση τῶν δομῶν δέν ἔχει χαθεὶ δριστικά, δπως ὑποτίθεται διτι συμβαίνει στήν περίπτωση τῆς ἔθνολογίας. 'Ο δομοσυγκροτισμός δέν είναι λοιπόν ἀνεύθυνος. Τό ἀντίθετο θά ισοδυναμούσε μ' ἔνα «συντακτικό σοφισμό», δπου στόν ἀνθρωποκεντρισμό θά είχε ὑποκατασταθεὶ δ δομοκρατισμός. 'Η προφασιζόμενη ἀντικειμενική γνώση, ή γνώση πέρα - πάνω ἀπό τόν ἀνθρωπο, πού ή δομοσυγκροτική σκέψη ἐννοιολογοποιει, παρουσιάζεται σάν μιά τάξη πραγμάτων χωρίς συνείδηση. 'Η σκέψη πού τόν ἔφερε στήν ἐπιφάνεια σάν μέρος ἀναπόσταστο τῆς ἀντικειμενικής αὐτής πραγματικότητας, είναι ὑποχρεωτικά μιά σκέψη πού «δέ σκέπτεται τόν έαυτό της». 'Η ἀλήθεια πέρα ἀπό τόν ἀνθρωπο, χωρίς τόν ἀνθρωπο είναι δμως ἀδύνατη, ἐνώ ή ἀλήθεια μέσω του ἀνθρώπου παραμένει προβληματική. Οὔτε οι ὄντολογικές ἀνασκαφές του Χάντεγκερ στήν δοτική περιοχή μπόρεσαν νά δδήγησουν στήν ἀνακάλυψη του ἀρχαιολογικού μυστικού του «Ἐλιναι», στήν ἀποκρυπτογραφική, σημαντική ἀνάγνωση της πρώτης γλώσσας. 'Οσο γιά τή δομοσυγκροτική κοσμοθεωρητική στρατηγική, τῆς μένει ὀκόμα νά κάνει τό σπουδαιότερο: ν' ἀποδείξει τοῦ λόγου τό ἀληθές.

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο Homo Structuralis μοιάζει με τό «μαρμαρωμένο βασιλιά». Έχουν άμφοτεροι ένα ένδοξο παρελθόν, είναι αίχμαλτοι της υλικής παντοδυναμίας. Η διαφορά τους έγκειται στό διτή ένω αυτός «περιμένειν» άπομαρμαροποιηθεί και «πιστεύει» στή παλινόρθωση, έκεινος θεωρεῖ άπιθανη κάθε σωτηρία, άδύνατο νά φτάσει, έκει πού έπτασε, κάποιος σωτήρας. Η άπελευθέρωσή του, δύος ή άπελευθέρωστα του Προμηθέα, παραμένει έν τούτοις δυνατή, σέ πεισμα του Κράτους, της Βίας και τού Ερμή πού λατρεύουν και ύπηρτεοῦν τό δύλμπιο Σύντημα. Όπως μέ τόν Προμηθέα, ή άπελευθέρωση είναι ούσιαστικά αύτοαπελευθέρωση. Ερχεται με τή «γνώση», τή γνώση τοῦ συστημικοῦ μυστικοῦ. Μέ τήν άναζήτηση και κατανόηση τοῦ προορισμοῦ τοῦ Σύντηματος. Μέ τή γνώση τῆς διαδικασίας πού θ' άνταρέψει τό Δία. Ο άνθρωπος γνωρίζει τό Σύντημα, τό Σύντημα άγνοει τόν άνθρωπο. Οι δομοσυγκροτιστές, διακόπτοντας λοιπόν τήν έρευνα στή δομή κι διδιαφορώντας για τήν τελολογία της, μόνη ίκανήν¹ αποκαλύψει τή φύση της, διποδεκνύοντας γηγήσιοι κοσμοθεωρητικοί «*εβρίσκομενοι*». Παραγνωρίζουν διτή έκτος άπο-ενδελεχική, είναι ή δομή και έντελεχική: περιέχει δχι μόνο τό σύντημα έλέγχου και τό μηχανισμό λειτουργίας άλλα και τή λειτουργική της άποστολή, τήν τελολογία της. Τό διάβημά τους μένει έτσι μετέωρο.

Τό «ύποκείμενο» δέν καταβροχθίζεται άπό τό Σύστημα, τό «έγώ» δέν ἀφανίζεται στό «σκέπτομαι», σ' «αὐτό» πού σκέπτομαι. Παράγωγο τής ἀντικειμενικότητας, δέν παραμένει ό διανθρωπος ίσοβιτης τής φυσικῆς συστηματικῆς φυλακῆς. Δραπετεύει, δύος ό Πλάτων ώπο τή φαινομενοκρατική σπηλιά, απέλευθερώνεται καὶ ἀντικειμενογονεῖ δέ μένει ἀναγκαστικός καταναλωτής τοῦ δομένου, γίνεται ποιητής. Μέσα στή συστηματική του κατάσταση, ἀνακάλυψε ό διανθρωπος τήν ἐλευθερία, τήν ἐλευθερία πού τό ίδιο τό σύστημα τήν ἀγνοεῖ, κι αὐτό –ή ἐπαναστατικότερη ἀνακάλυψη πού ἔγινε ποτέ – τόν διαφοροποίησε ριζικά, τοῦ ἐπέτρεψε τήν ὑπέρβαση τοῦ Συστήματος. Τοῦ ἐπέτρεψε νά χειραφετηθεῖ, ν' αὐτοαναδομηθεῖ, ν' αὐτοσυστηματοποιηθεῖ καὶ νά ἐνανθρωπιστεῖ. Στήν ἀνθρώπινη δομήν συντελέσητε μιά κοσμογονική ἐπανάσταση: Τό σημανόμενο ἐπιβήθηκε στό σημαίνον, τό νόημα μᾶς λέξης στή λέξη, ή ἀνθρώπινη νοηματοκρατούμενη λέξη στήν παγκόσμια γλώσσα. Ἀπό τό δομοσυγκρότημα πέρασε ό διανθρωπος στήν «ἀνθρωπινότητα». «Ἔγινε όν ἀπέλευθερωτικό. Ἐννοεῖ ἔκτοτε (σύμφωνα καὶ μέ τό λόγο τοῦ Χαίντερλιν) «νά κατοικεῖ ποιητικά τή γῆ». Ής ποιητής, δχι σάν καταναλωτής.

CARLO PETTAZZI: ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ TH. W. ADORNO (ΣΥΝΕΧΕΙΑ)

5. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ

- 1954. *Minima Moralia*, Τορίνο (Einaudi)
- 1959. *Filosofia della Musica Moderna* (Φιλοσοφία τής Σύγχρονης Μουσικῆς), Τορίνο (Einaudi).
- 1959. *Dissonanze* (Παραφωνίες), Μιλάνο (Feltrinelli).
- 1962. *Kierkegaard. Costruzione dell'estetico* (Κίρκεγκωρ. Ἡ δόμηση τῆς αἰσθητικῆς κατηγορίας), Μιλάνο (Longanesi).
- 1964. *Sulla metacritica della gnoseologia* (Γιά τή Μετακριτική τῆς Γνωσεοθεωρίας), Μιλάνο (Sugar).
- 1966. *Dialectica dell'illuminismo* (Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ), Τορίνο (Einaudi).
- 1966. *Lezioni di sociologia* (Διαλέξεις κοινωνιολογίας) Τορίνο (Einaudi).
- 1966. *Wagner-Mahler*, Τορίνο (Einaudi)
- 1969. *Il fido maestro sostituto* (Ο πιστός ἀντικαταστάτης μαέστρος), Τορίνο (Einaudi).
- 1970. *Dialectica Negativa* (Ἀρνητική Διαλεκτική), Τορίνο (Einaudi).
- 1971. *Introduzione allo sociologia della musica* (Εἰσαγωγή στήν κοινωνιολογία τῆς μουσικῆς), Τορίνο (Einaudi).
- 1971. *Tre studi su Hegel* (Τρεῖς μελέτες γιά τό Χέγκελ), Μπολόνια (Il Mulino).
- 1972. *Dialectica e positivism in Sociologia* (Διαλεκτική καὶ θετικισμός στήν κοινωνιολογία), Τορίνο (Einaudi).
- 1972. *Prismi* (Πρίσματα), Τορίνο (Einaudi).
- 1973. *La personalità autoritaria* (Ἡ αὐταρχική προσωπικότητα), Μιλάνο (Comunità).
- 1974. *Impromptus*, Μιλάνο (Feltrinelli).
- 1975. *Parole chiave. Modelli critici* (Λέξεις-κλειδιά. Κριτικά πρότυπα), Μιλάνο (Sugar).
- 1975. *Teoria estetica* (Αισθητική θεωρία), Τορίνο (Einaudi).

Γ. ΣΧΟΛΙΑΣΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

1. ΣΥΛΛΟΓΕΣ

Die Frankfurter Schule im Licht des Marxismus. Zur Kritik der Philosophie und Soziologie von Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas. (Ἡ σχολή τῆς Φρανκφούρτης στό φῶς τοῦ Μαρξισμοῦ. Κριτική τῆς Φιλοσοφίας καὶ Κοινωνιολογίας τῶν Χόρκχαϊμερ, Αντόρνο, Μαρκούζε, Χάμπερμας).

«Τύλικά ἔνός ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου μέ τήν εὐκαρία τῶν 100 χρόνων ἀπό τήν γέννηση τοῦ B. I. Λένιν, δργανωμένου ἀπό τό Ίδρυμα Μαρξιστικῶν Μελετῶν καὶ Ἐρευνῶν (Institut für marxistische Studien und Forschungen) στίς 21 καὶ 22 Φεβρουαρίου στή Φρανκφούρτη, Φρανκφούρτη 1970. [Περιεχόμενα: A. Gedö, «Ἀρνητική διαλεκτική ἡ ἀρνητική τής διαλεκτικῆς»; — W.R. Beyer, «Φιλοσοφία μέσα στήν πράξη καὶ φιλοσοφία ἔξω ἀπό τήν πράξη» — W.T. Samkowoj, «Ο Λένιν γιά τήν πράξη» — W. Jopke, «Τά θεμέλια τῆς γνωστι-

λογίας καὶ κοινωνιολογίας τοῦ 'Αντόρνο καὶ τοῦ Χόρκχαϊμερ» — E. Hahn, «Οἱ θεωρητικές βάσεις τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Γ. Χάμπερμας» — R. Steigerwald, «Πόσο κριτική είναι ἡ ἀκριτική θεωρία τοῦ Μαρκούζε;» — J. Schleifstein, «Σχετικά μέ τήν κριτική τής θεωρίας τῆς ἀντανάκλασης ἀπό τόν Negt» — J. Filipec, «Τό ἀδιέξοδο καὶ ὁ δρόμος τῆς θεωρίας πρός τήν πραγματικότητα». Επίσης συζήτηση μέ τή συνημετοχή τῶν J.H. von Heister, O. Negt, A. Sohn-Rathel καὶ ἄλλων].

Die Neue Linke nach Adorno (Ἡ Νέα Ἀριστερά μετά τόν Αντόρνο), ἑκδ. W.F. Schöller, Μόναχο 1969. [Περιεχόμενα: P. Brickner, «...καὶ μετά ἀπό μᾶς δέν θά ἔρθει τίποτα τό ἀξιόλογο». — F. Böckelmann, «Τό δυνατόν είναι τό ἀδύνατον. Τό ἀδύνατον είναι δυνατόν. Παραπήρησεις γιά τήν αὐτάρκεια τῆς ἀρνητικῆς διαλεκτικῆς». — A. Bergmann, H. Ferte, «Γιά τήν ἀπάθεια τῆς σύγχρονης κριτικῆς». — O.F. Gmelin, «Ἀρνητική διαλεκτική : ρυθμιστικό σύστημα τῆς οὐτοπίας» — O. K. Werckmeister, «Τό ἔργο τέχνης ώς ἀρνητηση. Πάνω στή θεωρία τής τέχνης τοῦ 'Αντόρνο» — K. Bohemer, «Αντόρνο, μουσική, κοινωνία» — H.N. Schmidt, «Ἡ θεωρία προχωρημένη ώς τό τέλος της». — H. Lück, «Σημειώσεις πάνω στή συνεργασία τοῦ 'Αντόρνο μέ τόν Hans Fister». — H. Brenner, «Ο 'Αντόρνο σάν συνήγορος τοῦ ἔργου τοῦ Βένιαμιν». — H.H. Holz, «Μεριστοφελική φιλοσοφία». — J. Aguoli, «Ἡ ταχύτητα τῆς διαδικασίας τοῦ πραγματικοῦ. Προκαταρκτικό σχεδίασμα ἐνός δοκιμίου πάνω στό ιστορικό τέλος τοῦ 'Αντόρνο».]

Theodor W. Adorno zum Gedächtnis (Στήν μνήμη Θέοντορ Αντόρνο) Μιά συλλογή· ἑκδότης H. Schweppenhäuser. Φρανκφούρτη 1971. [Περιεχόμενα: δύο μάξιμα τοῦ Θ. Αντόρνο. Μιά συνομιλία στίς 8 Αύγουστου 1969, καταγραμμένη ἀπό τόν Bernhard Landau (E: 1969).]

«Μετά τό θάνατο τοῦ Θ. Αντόρνο. Μιά διακήρυξη τῶν μαθητῶν του στή Φρανκφούρτη» (E: 1969) — J. Habermas, «Ο Θ. Αντόρνο θά γίνοταν 66 χρονῶν στίς 11 Σεπτεμβρίου» (E: 1969). — Peter von Haselberg, «Σκέψεις ἀπό τή διαμαρτυρία» (E: 1969) — M. Horkheimer, «Ἀναμνήσεις» (E: 1969) — H. Marcuse, «Σκέψεις γιά τό Θ. Αντόρνο — A. Schmidt, «Αντόρνο, ἐνας φιλόσοφος τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρωπισμοῦ» (E: 1969) — H. Schweppenhäuser, «Κριτική καὶ σωτηρία». — P. Boulez, «Στό περιθώριο μᾶς, τής ἔξαφάνισης» — W. Abendroth, «Στή μνήμη τοῦ Θ. Αντόρνο» (E: 1969) — I. Fetscher, «Ἐνας ἀγωνιστής χωρίς αὐταπάτες» (E: 1969) — E. Herhaus, «Ο θάνατος τοῦ φιλοσόφου» (E: 1970) — J. Kaiser, «Τί ἤταν γιά μᾶς δ 'Αντόρνο» (E: 1969) — J. von Kempinski, «Παράδειγμα ἡ ἀπολανητής»; — M. Lohser, «Θ. Αντόρνο» (E: 1969) — P. Lüth, «Γράμμα ἀπό τήν υπαίθρο» (E: 1969) — G. Picht, «Ατονική φιλοσοφία» (E: 1969) — D. Schuebel, «Σύνθεση ἀπό γλώσσα - γλωσσική διαμόρφωση τῆς μουσικῆς στό ἔργο τοῦ 'Αντόρνο» — R. Stephan, «Θ. Β. Αντόρνο» (E: 1969) — U. Sonnemann, «Ἡ γνώση σάν ἀντίσταση».]

Über Theodor W. Adorno (Σχετικά μέ τό Θέοντορ Αντόρνο), Φρανκφούρτη 1968. [Περιεχόμενα: K. Oppens, «Γιά τά μουσικά γραφτά τοῦ Θέοντορ Αντόρνο» (E: 1961) — H. Kudszus, «Ἡ τέχνη συμφιλιώνει μέ τόν κόσμο» (E: 1962) — J. Habermas, «Ἐνας διανοούμενος πού κάνει φιλοσοφία» (E: 1963) — B. Willms, «Θεωρία, Κριτική καὶ Διαλεκτική» (E: 1966) — H. Schweppenhäuser, «Συκοφαντημένος διαφωτισμός» — U. Sonnemann, «Πέρα ἀπό τήν ήσυχια καὶ τήν ἀτάξια. Πάνω στήν ἀρνητική διαλεκτική τοῦ 'Αντόρνο».]

Οι συλλογές Στή μνήμη τοῦ Θ.Β. Αντόρνο καὶ Ἡ Νέα Ἀριστερά μετά τόν Αντόρνο, πού περιέχουν μερικές ἀξιόλογες ἔργασίες, ἔχουν καθορίσει τά μέτωπα τῆς κριτικῆς ὑπόδοχης τοῦ 'Αντόρνο: ἀπό τή μιά μεριά οι «πιστοί» μαθητές τῆς σχολής τῆς Φρανκφούρτης (δύος καὶ στό Σχετικά μέ τό Θέοντορ Αντόρνο), καὶ ἀπό τήν ἄλλη οι ριζοσπάστες φοιτητές καὶ οι «ἀριστεροί» κριτικοί. Δέν μποροῦμε νά κάνουμε λόγο γιά διάδεση πρός ἀνοικτή συζήτηση μεταξύ τῶν δύο μερῶν, καὶ τό ἐπίπεδο τής ἔρμηνείας τοῦ 'Αντόρνο ἐπηρεάζεται ἀκόμα κακά ἀπ' αὐτό. 'Αφ' ἔνός διατρέχει κανείς τόν κίνδυνο σάν ἀκριτος ἀπολογητής νά πλαστογραφήσει τή σκέψη τοῦ 'Αντόρνο καὶ νά ὑποβαθμίσει τή φιλοσοφία του σέ μιά ἔξεγιτημένη γλώσσα (Jargon), κάτι πού δύος δέν είχε πρόθεση νά κάνει. 'Αφ' ἐτέρου υπάρχει κίνδυνος μέ μιά ἐπιφανειακή καὶ ἐρασιτεχνική μεταχείριση, νά ἔξαφανσίει κανείς τά θετικά στοιχεῖα τῆς θεωρίας του. Στή διαμάχη τῶν παρατάξεων δέν προσφέρει καμιά ἐναλλακτική λύση η ἐπίσημη σοβιετομαρξιστική ἀντιμετώπιση (Ἡ Σχολή τῆς Φρανκφούρτης στό φῶς τοῦ Μαρξισμοῦ), η δύοια ἀποτελεῖ μιά ἀπλή δυσφήμηση τής κριτικῆς θεωρίας ως «ἀρνητησης τῆς διαλεκτικῆς», «παρακμασμένης», καὶ «μικροαστικῆς».

Zeugnis. Theodor W. Adorno zum sechzigsten Geburtstag (Μαρτυρίες.

Στό Θέοντορ 'Αντόρον γιά τήν εξηκοστή έπετειο τῶν γενεθλίων του). Κατ' ἐντολή τοῦ Ἰδρύματος Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν ἑκδότης ὁ Μάξ Χόρκχαιμερ. Φρανκφούρτη, 1963. [Ἐνδιαφέρουν ἐδῶ μόνο: W. Emrich, «Ἀπούλητα ἐμπρεύματα» — R. Leibowitz, «Ο συνθέτης Θέοντορ Β. 'Αντόρον» — E. Stenermann, «Γράμμα στό Θ. Β. 'Αντόρον» — E. Krenek, «Γράμμα στό Θ. Β. 'Αντόρον» — J. Habermas, «'Αναλυτική θεωρία τῆς ἐπιστημῆς καὶ διαλεκτική. Μιά προσθήκη στήν ἀντιδικία ἀνάμεσα στόν Πότπερ καὶ στόν 'Αντόρον». Οἱ ἄλλες ἔργασίες δὲν ἀφοροῦν στόν 'Αντόρον, ἀλλά εἶναι μόνο ἀφιερωμένες σ' αὐτόν.]

2. ΕΙΔΙΚΑ ΤΕΥΧΗ

Τεῦχος 'Αντόρον. Ἀριθμός 9 τοῦ «*Studia Philosophica Gandensia*», Μέπελ 1971. [Περιεχόμενα: H. von den Enden, «Κριτική τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἰδεολογίας στούς νεοδιαλεκτικούς 'Αντόρον καὶ Μαρκούζε». — E. Vermeersch, «Ο 'Αντόρον καὶ διαφωτισμός». — L. Apostel, «Θεωρία τῆς γνώσης καὶ κοινωνιολογία τῆς γνώσης. Σημειώσεις περιθωρίου στόν 'Αντόρον». — J. Broeckx, «Αἰσθητικές καὶ κοινωνιολογικές ἐπιπτώσεις στούς «Τύπους μουσικῆς συμπεριφορᾶς» τοῦ 'Αντόρον». — H. Sabbe, «Η φιλοσοφία τῆς ἐντελῶς πρόσφατης μουσικῆς: μιὰ ἀπόπειρα προεκτάσεως ἀπό τὴν «φιλοσοφία τῆς σύγχρονης μουσικῆς» τοῦ 'Αντόρον].

Νεο-θεοτικικά προσανατολισμένη ἀνάλυση τῆς σκέψης τοῦ 'Αντόρον, πού ἀναγνωρίζει μερικές ἀξιόλογες πλευρές, ἀλλά ἀπορρίπτει συνολικά τήν κριτική θεωρία σάν «μή παραγωγική», «ἀόριστη», καὶ «φιλοσοφική κενολογία» (*Spekulation*). —

Εἰδικό τεῦχος ἀφιερωμένο στόν 'Αντόρον καὶ στή σχολή τῆς Φρανκφούρτης, εἰδικό τεῦχος τοῦ περιοδικού «*Ottopia*», χρόνος II, Ἀρ. 10, Μπάρι 1972. (στά ἵταλικά) [Περιεχόμενα: T. Perlini, «Σημειώσεις γιά μιὰ κριτική ἀπότιμη τῆς σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης». — F. Ferrigni, «Ο 'Αντόρον ἀναγνώστης τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Χέγκελ». — R. Nicchallati, «Η ἀρνητική διαλεκτική: μιὰ τοποθέτηση». — L. Parinetto, «Ἐρντ Μπλόχ, ἔνας θεολόγος». — M.G. Meriggi, «Σημειώσεις γιά τὸ ὑφός τοῦ 'Αντόρον». — L. Frasconi, «ὁ Μαρξισμός τῆς κριτικῆς θεωρίας». — M. Gallerani καὶ C. Pettazzi, «Η προβληματική τοῦ πολιτισμοῦ στόν 'Αντόρον].

Ἐνα τεῦχος ἀφιερωμένο στόν 'Αντόρον ὡς μίᾳ ἀπό τις φιλοσοφικές πηγές τῆς ἵταλικῆς ὅμαδας «*Ottopia*».

Scuola di Frankoforte. Industria culturale e spettacolo (Σχολή τῆς Φρανκφούρτης. Η πολιτιστική βιομηχανία καὶ τό θέαμα). Εἰδικό τεῦχος τοῦ περιοδικού «*Bianco e Nero*», ἑτος XXXV, Ἀρ. 1-2, Ρώμη 1974 (στά ἵταλικά). [Περιεχόμενα: L. Frasconi, «Τό θέμα τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας στήν κριτικο-αρνητική σκέψη». — T. Perlini, «Ἀνάμεσα στὸ ἐλάχιστο καὶ στὸ ἀπέραντο. 'Αντόρον: ὑφος καὶ ἀκαλαισθησία (Kitsch)». — T. Perlini, «'Αντόρον: τέχνες, θέαμα, κινηματογράφος καὶ τηλεόραση». — M.G. Meriggi, «Πάνω στό «Ἐργο τέχνης στήν ἐποχή τῆς τεχνικῆς ἀναπαραγωγῆς» τοῦ Βένιαμιν»].

3. ΠΑΝΩ ΣΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑ. ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

α) Βιβλία

Arnason J.P., *Von Marcuse zu Marx* (Από τό Μαρκούζε στό Μάρξ), Νόβιντ/Βερολίνο 1971. Μερική μόνο παρουσίαση, ίδιαίτερα τής Μετακριτικῆς τῆς γνωσεοθεωρίας.

Beyer W.R., *Tendenzen Bundesdeutscher Marxbeschäftigung* (Τάσεις τῆς μελέτης τοῦ Μάρξ στήν Όμωσονδιακή Γερμανία), Κολωνία 1966.

Beyer W.R., *Vier Kritiken : Heidegger, Sartre, Adorno, Lukacs* (Τέσσερεις Κριτικές : Χάιντεγκερ, Σάρτρ, 'Αντόρον, Λούκατς), Κολωνία 1970.

Beyer W.R., *Die Sünden der Frankfurter Schule. Ein Beitrag zur Kritik der Kritischen Theorie* (Οἱ ἄμαρτιες τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης. Μιὰ συνεισφορά στήν κριτική τῆς κριτικῆς θεωρίας), Βερολίνο, 1971. «Γελοίων», «σοσιαλσωβινιστική», «φλύαρη» : ἡ σχολή τῆς Φρανκφούρτης εἶναι τόσο ἀμαρτωλή, ποὺ πρέπει νά τοποθετηθεῖ στήν πλευρά τῶν ἀντι-μαρξιστῶν. Τοποθετεῖ ἐκεῖ ἡ ίδια τόν ἐαυτό της, τόσο φιλοσοφικά δοσο καὶ Ιστορικά.

Bauermann R., Rötschen H.J., *Dialektik der Anpassung. Die Aussöhnung der «Kritischen Theorie» mit den imperialistischen Herrschaftsverhältnissen*. (Η Διαλεκτική τῆς Προσαρμογῆς. Η συμφιλίωση τῆς «Κριτικῆς θεωρίας» με τίς σχέσεις ἡμεριαλιστικῆς Κυριαρχίας), Βερολίνο 1972. Μιὰ βαρετή ἐπανάληψη τῆς ἐρμηνείας τοῦ Beyer

Böckelmann F., *Über Marx und Adorno. Schwierigkeiten der spätmarxistischen Theorie* (Σχετικά μέτο Μάρξ καὶ τόν 'Αντόρον. Δυσκολίες τῆς ὑστερομαρξιστικῆς θεωρίας), Φρανκφούρτη 1972. 'Εκτεταμένη σύγκριση μεταξύ Μάρξ καὶ 'Αντόρον.

Bubner R., «Philosophie ist ihre Zeit in Gedanken erfassst» («Φιλοσοφία εἶναι ἡ Ἐποχή της πού ἔχει συλληφθεῖ μέτο τή σκέψη»). Στό : *Hermeneutik und Dialektik* ('Ερμηνευτική καὶ Διαλεκτική), Τύμπινγκεν 1970.

Bubner R., «Was ist kritische Theorie?» («Τί εἶναι κριτική θεωρία;») στό : *Hermeneutik und Ideologiekritik* ('Ερμηνευτική καὶ Κριτική τῆς Ιδεολογίας), Φρανκφούρτη 1971.

«Οἱ διάφοροι δρισμοῖς τοῦ στοχασμοῦ, δι κριτικός δοσο καὶ δ ἐρμηνευτικός, ἔχουν συνεπῶς ἀπόλυτο δίκιο, δταν κάθε φορά λαμβάνουν ὅπ' ὅψη καὶ τή στιγμή πού τονίζεται ἀπό τόν ἄλλον: ἡ Κριτική δέν στερεῖται δολοκληρωτικά ἀπό ἐπιτεύγματα διαμεστήτας, καὶ ἡ ἐρμηνευτική κατανόση δέν καταργεῖ κάθε περίπτωση κριτικῆς. Μιὰ ἀπό τίς πιο σημαντικές ἀναλύσεις τῆς κριτικῆς θεωρίας ἀπό τήν ἀκαδημαϊκή φιλοσοφία.

Calabro G., *La società «fuori tutela»* (Η κοινωνία «χωρίς κηδεμόνα»), Νάπολι 1970.

Failla C., *La parabola del marxismo occidentale* (Η παραβολή τοῦ δυτικοῦ μαρξισμοῦ), Μπρέσια 1973.

Fortini F., *Verifica dei poteri*, (Ἐπαλήθευση τῶν ἔξοντιῶν), Μιλάνο 1969. Μόνο μερικά σχετίζεται μέ τό θέμα μας, δμως μέ πρωτότυπες ἀπόψεις καὶ εῦστοχες παρατηρήσεις.

Grenz F., *Adornos philosophie in Grundbegriffen* (Η φιλοσοφία τοῦ 'Αντόρον στίς βασικές τῆς ἔννοιες), Φρανκφούρτη 1974.

Ο συγγραφέας προσπαθεῖ νά ἀναλύσει φιλολογικά ἐκεῖνο τό θεματικό περιεχόμενο τῆς σκέψης τοῦ 'Αντόρον πού μέχρι τώρα συχνά ἔξαφανζόταν κάτα ἀπό τήν κυριαρχόντα πολιτική διαμάχη. Θεωρεῖ τή θεωρία τοῦ 'Αντόρον γιά τήν ἐρμηνευτική τέχνη ὡς τήν πεμπτούσια τῆς φιλοσοφίας του καὶ ἀναλύει τό ἔργο ἀπό αὐτή τήν διπτική γνωνία γιά νά δεῖξει τή μονολιθική του δομή.

Grenz F., *Die Idee der Naturgeschichte. Zu einem frühen unbekannten Text Adornos* (Η ίδεα τῆς φυσικῆς Ιστορίας. Πάνω σ' ἔνα πρώμο, ἀγνωστο κέμενο τοῦ 'Αντόρον). Στό : *Natur und Geschichte*. (Φύση καὶ Ιστορία).

10ο Γερμανικό Συνέδριο Φιλοσοφίας, Κίελο 8-12 Οκτωβρίου 1972. 'Εκδότες Kurt Hübner καὶ Albert Menne. 'Αμβούργο 1974.

Jopke W., *Dialektik der Anpassung. Zur Kritik der philosophischen Position von Th. W. Adorno* (Διαλεκτική τῆς προσαρμογῆς. Κριτική τῆς φιλοσοφικῆς θέσης τοῦ Θ.Β. 'Αντόρον), Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Βερολίνου, 1965.

Koch T., Kodalle M., Schweppenhäuser H., *Negative Dialektik und die Idee der Versöhnung. Eine Kontroverse über Th. W. Adorno* (Ἀρνητική διαλεκτική καὶ ἡ ίδεα τῆς συνδιαλλαγῆς. Μιὰ διχογνωμία σχετικά μέ τόν 'Αντόρον), Στουτγάρδη 1973. 'Ο τόμος περιλαμβάνει: T. Koch καὶ M. Kodalle, «Ἀρνητικότητα καὶ συνδιαλλαγή. Η ἀρνητική διαλεκτική τοῦ Θ.Β. 'Αντόρον καὶ τό δίλημμα μιᾶς θεωρίας τοῦ παρόντος» (E:1971) — H. Schweppenhäuser, «Ἀρνητικότητα καὶ διαδιλλαγία. Εναντίον μιᾶς ἐπανδεοποιήσεως τοῦ 'Αντόρον». 'Επίσης ἔνα ἐπίλογο τῶν T. Koch καὶ M. Kodalle καὶ μιά τελική παρατήρηση τοῦ H. Schweppenhäuser. Οἱ Koch καὶ Kodalle ἔξηγοδην τή βασική ἀπορία τῆς κριτικῆς θεωρίας, τήν ἀνεπαρκή θεμελίωση τῆς δυνατότητας ἐνός συμφιλιωμένου εἶναι, ὡς τήν ἀνικανότητα τοῦ 'Αντόρον νά ἀποδεχθεῖ στά σοβαρά τή θεολογία σαν συνομιλητή: «Μόνο ἐπειδή τό διάλυτο δύναρχει, ἐπιδέχεται ἀντιθέρηση ή θέση γιά τήν ἀπόλυτη ἀρνητικότητα τοῦ δύπαρκτον, (πού κατά τά ἄλλα δόηγεις σε πειστικά συμφεράσματα, [...] ή πορεία τοῦ κόσμου δέν εἶναι κλειστή, καὶ ἡ ἀπελπισία δέν εἶναι ἡ ίδια τό 'Απόλυτο». Εναντίον αὐτῆς τής ἐρμηνείας, κατευθύνει τήν πολεμική τοῦ δ Schweppenhäuser, δ ὀποῖος ὑπερασπίζεται τόν αὐτοτηρά δύμονο [δηλ. μή ὑπερβατικό Σ.Τ.Μ.] χαρακτήρα τῆς σκέψης τοῦ 'Αντόρον.

Koslter L., *Die quasi naturphilosophische Stufe der modernen Gesellschaftstheorie* («Τό οίνωνει φυσικοφιλοσοφικό στάδιο τῆς σύγχρονης θεωρίας τῆς κοινωνίας»). Στό : *Der asketische Eros. Industrie Kultur und Ideologie* («Ο ἀσκητικός 'Ερως. Βιομηχανικός πολιτισμός καὶ ἰδεολογία»). Βιέννη 1967. 'Ο μαθητής τοῦ Λούκατς θεωρεῖ τήν κριτική θεωρία ὡς διαλεκτικό στοχασμό τῆς δόλτητας, δ ὀποῖος ὑπερεκτείνεται μέχρι τό σημεῖο τῆς ἀποδυνάμωσης κάθε ὑποκειμενικοῦ στοιχείου ἀπέναντι σε κάθε ἀντικειμενικό, σε μιά ήμι-φυσικοφιλοσοφική ἐρμηνεία τῆς κοινωνίας.

Krahel H.J., «Der politische Widerspruch der kritischen Theorie Adornos».

(«Η πολιτική άντιφαση τῆς κριτικῆς θεωρίας τοῦ 'Αντόρνο») (E: 1969). Και «Kritische Theorie und Praxis» («Κριτική θεωρία και Πράξη»). Στό *Konstitution und Klassenkampf. Zur historischen Dialektik von bürgerlicher Emanzipation und proletarischer Revolution* (Σύνταγμα και Πάλη τῶν Τάξεων. Η ιστορική διαλεκτική τῆς αστικῆς ἀπελευθέρωσης και τῆς προλεταριακῆς ἐπανάστασης), Φρανκφούρτη 1971. Δύο σύντομα δοκίμα στά δόποια τονίζεται διάμφιβολος ρόλος τῆς ἐμπειρίας τοῦ φασισμοῦ στή συγκρότηση τῆς κριτικῆς θεωρίας σάν «παραγωγικός φόβος γιά μιά φασιστική ἐπανασταθεροποίηση τοῦ μονοπολιακοῦ καπιταλισμοῦ, διόποιος μεταφορώνται σέ διπισθοδρομικό ἄγχος μπροστά στίς μορφές τῆς ἀντίστασης».

Künzli A., «Linker Irrationalismus. Zur kritisches Theorie der Frankfurter Schule» («Αριστερή παραλογοκρατία. Γιά μιά κριτική θεωρία τῆς σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης»). Στό : *Aufklärung und Dialektik. Politische Philosophie von Hobbes bis Adorno* (Διαφωτισμός και Διαλεκτική. Πολιτική φιλοσοφία ἀπό τὸν Χόμπη στὸν 'Αντόρνο). Φράμπουργκ 1971.

Η Ἀρνητική Διαλεκτική «προκαλεῖ καμμιά φορά τήν ἐντύπωση διτέοδο γράφει ἔνας παρανοίος ἡ ἔνας μονομανής. [...] ὁ Θ. B. 'Αντόρνο ἀπαρνήθηκε τό πατρικό ἔβραϊκό του δνομα Wiesegrund. [...] Μήπως τὸ 'Αουστρίτης εἶχε ἐπίσης γι' αὐτὸν και τήν δলη φιλοσοφία και κοσμοθεωρία του μιά ἀποφασιστική σημασία, ἐπειδή ἐνεργοποίησε ἐνα προσωπικό αἰσθημα ἐνοχῆς διτέοδο παραδέχθηκε τό πατρικό Ιουδαϊσμό; [...] Οι ριζοσπάστες φοιτητές παρανόησαν τήν ἐσχατολογία τοῦ 'Αντόρνο ὡς οὐτοπία».

Massing O., *Adorno und die Folgen* ('Ο 'Αντόρνο και οι συνέπειες). Νάουβιντ, Βερολίνο 1970.

Η ἔλλειψη μιᾶς ἐπεξεργασμένης πολιτικῆς οἰκονομίας διτέοδο και ἡ ἔλλειψη συγκεκριμένων ἐμπειρικῶν και ἐπιστημονικῶν ἀναλύσεων τῆς πραγματικότητας προσδένει τήν κριτική θεωρία σέ ἔνα ὑπεραστικό ἰδανικό τῆς γνώσης: ὡς ἐκ τούτου δέν εἶναι σέ θέση νά προσφέρει καμμιά πολιτική ἐρμηνεία τῆς κοινωνίας, παρά μόνο μιά διάγνωση συμπτωμάτων μέσω τῆς κριτικῆς τῆς ιδεολογίας.

Moravia S., *Adorno e la teoria critica della società* ('Ο 'Αντόρνο και η κριτική θεωρία τῆς κοινωνίας), Φλωρεντία 1974. 'Ανθολογία γιά μαθητές τοῦ Γυμνασίου μέ μία εἰσαγωγή.

Negt O. (ἐκδότης), *Aktualität und Folgen der Philosophie Hegels* ('Επικαιρότητα και συνέπειες τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγκελ), Φρανκφούρτη 1970.

Οι ἐργασίες σχετικά μέ τόν 'Αντόρνο εἶναι: F.W. Schmid, «Ο Χέγκελ στήν κριτική θεωρία τῆς σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης» και H. Schweppehäuser, «Νοησιαρχική και ἀρνητική διαλεκτική».

Pasqueloto G., *Teoria come utopia. Studi sulla Scuola di Francoforte* ('Η θεωρία ὡς οὐτοπία. Μελέτες πάνω στή σχολή τῆς Φρανκφούρτης). Βερόνα 1974.

Perlini T., *Che cosa ha veramente detto Adorno* (Τί ἔχει πεῖ πραγματικά δ 'Αντόρνο), Ρόμη 1971.

Σύντομη ἀλλά περιεκτική περιγραφή τοῦ 'Αντόρνο και τῆς σκέψης του, και μιᾶς ἔξι ἵσου διαφωτιστική ἐσωτερική ἐρμηνεία. Πολὺ χρήσιμη σάν εἰσαγωγή στόν 'Αντόρνο, περιέχει ἐπίσης πολλές σημαντικές λεπτομέρειες.

Perlini T., «Saggio introduttivo» («Εἰσαγωγικό δοκίμιο»). Στό: Θ. B. 'Αντόρνο, *Λέξεις-κλειδιά. Κριτικά πρότυπα*, Μιλάνο 1974, σελ. IX-LXXX. 'Αξιόλογη συνεισφορά σέ μια ἐσωτερική κριτική τοῦ 'Αντόρνο.

Pettazzi C., *Richerche sulla formazione del pensiero filosofico di Th. W. Adorno* ('Ερευνές πάνω στή διαμόρφωση τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης τοῦ 'Αντόρνο). Πανεπιστήμιο σπουδῶν Μιλάνου, Σχολή Γραμμάτων και Φιλοσοφίας 1973. Κατόπιν ἐρευνῶν, ἐν μέρει ἀγνωστοῦ όλικο γιά μιά ιστορικο-φιλολογική ἀνάλυση τῆς γένεσης τῆς σκέψης τοῦ 'Αντόρνο μέχρι τό 1938.

Post W., *Kritische Theorie und metaphysischer Pessimismus. Zum spätwerk Horkheimers*. (Κριτική θεωρία και μεταφυσική ἀπαισιοδοξία). Πάνω στήν διστερή ἐργασία τοῦ Χόρκχαϊμερ). Μόναχο 1970.

Κάνοντας πολεμική ἐναντίον πολλῶν ὀπαδῶν τῆς 'κριτικῆς θεωρίας' δ Post ἀνακαλύπτει στοιχεῖα μιᾶς συννέχειας ἀνάμεσα στήν πρώιμη κριτική θεωρία και στήν διστερή φιλοσοφία τοῦ Χόρκχαϊμερ και ἔξηγει ταντόχρονα τή μεταβολή και τήν ἀπαισιοδοξία τῶν τελευταίων ἐργών τοῦ Χόρκχαϊμερ και τοῦ 'Αντόρνο ὡς ἀποτέλεσμα ἀντικειμενικῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν.

Reichel P., *Verabsolutierte Negation. Zu Adornos Theorie von den Triebkräften der gesellschaftlichen Entwicklung*. (Απολυτοποιημένη ἀρνητική θεωρία τοῦ 'Αντόρνο γιά τίς κινητήριες δυνάμεις τῆς κοινω-

νικῆς εξέλιξης). Βερολίνο 1972.

«Πρέπει νά σκεφθοῦμε ἀδό διτέοδο διτέοδο τοῦ κύριος ἐχθρός τοῦ σοσιαλισμοῦ κατά τό παρόν δέν εἶναι δυνάμεις σάν τόν 'Αντόρνο, ἀλλά τό μεγάλο κεφάλαιο σέ παγκόσμια κλίμακα. Αὐτό διμως δέν πρέπει νά δηδηγήσει σέ μια ιδεολογική συνύπαρξη μέ φιλοσόφους διπος δ 'Αντόρνο. [...] 'Η φιλοσοφία του εἶναι ἀπολιθωμένη, κυριαρχημένη, διοκλητηρωμένη φιλοσοφία».

Rohrmoser G., *Das Elend der kritischen Theorie* ('Η ἀθλιότητα τῆς κριτικῆς θεωρίας), Φράμπουργκ 1970.

«Ο Rohrmoser δέν συζητά τό ἀκατανόητο τοῦ 'Αντόρνο σάν πρόβλημα [...], παραποτά τήν εἰδική δυσκολία τῆς θεωρίας τῆς Φρανκφούρτης [...], χειρίζεται τή διαλεκτική τοῦ 'Αντόρνο σάν μιά ἀκαδημαϊκή θεωρία, γιά τήν δόποια, μέ τόν ἕδιο τρόπο διπος και γιά τίς παραδοσιακές φιλοσοφίες, μπορεῖ νά κάνει κανείς μιά εἰσήγηση και νά τή σχολίασει μέ παραθέματα και ἐπίσης νά τήν ἀντικρούσει. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἐμφανίζεται κάτω ἀπό ἓνα ψευτικό φῶς αὐτό πού διπομόνωνε δι Rohrmoser σάν τό κεντρικό σημεῖο τῆς σκέψης τοῦ 'Αντόρνο, δηλ. ή ριζοσπαστική κριτική τοῦ ἐργαλειακοῦ λόγου [...]. 'Ο Rohrmoser φαίνεται διτέοδο κανείς δύσκολο τόν καθηρισμό τῆς ποποθετήσης του. Τόν χαρακτηρίζουν συντηρητικά και χριστιανικά θεμελιώδη ἐνδιαφέροντα, ἀλλά ἐντυπωσάζεται τόσο πολύ ἀπό εἰδικά ἀριστερή θεωρία, πού προκύπτει ἔνα ἀξιοσημείωτο μείγμα». (Από τό ἀρθρο τοῦ M. Puder, «Die Frankfurter Schule und die Neue Linke» ('Η σχολή τῆς Φρανκφούρτης και ή Νέα 'Αριστερά), στό *Neue Deutsche Heft*, 129, 1971, σ.114-115).

Rusconi G.E., *La teoria critica della società* ('Η κριτική θεωρία τῆς κοινωνίας), Μπολόνια 1968.

Rusconi G.E., «Hegelismo, marxismo, e teoria critica. Th. N. Adorno» ('Έγειλιανισμός, Μαρξισμός, και κριτική θεωρία Θ. B. 'Αντόρνο). Στό : *La scuola di Francoforte* ('Η σχολή τῆς Φρανκφούρτης), Μπάρι, 1972.

Ο Rusconi βρίσκει τήν ἀδυναμία τοῦ 'Αντορνικοῦ σχήματος γιά τήν ἐρμηνεία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας (Λόγος-ἀνταλλαγή-κυριαρχία) στήν ἀνεπαρκή ἀνάλυση τῆς δεύτερης στιγμῆς (ἀνταλλαγή), πού κάνει δυνατή μιά βιαστική ταύτη λόγου και κυριαρχίας.

Schembri R., *La scuola di Francoforte e la sinistra extraparlamentare in Germania* ('Η σχολή τῆς Φρανκφούρτης και ή ἐξωκοινοβούλευτική ἀριστερά στή Γερμανία), Πανεπιστήμιο Ρώμης, Σχολή Γραμμάτων και Φιλοσοφίας, 1973.

Schmidt A., *Die Zeitschrift für Sozialforschung. Geschichte und gegenwärtige Bedeutung* (Τό «Περιοδικό γιά τήν κοινωνική ἐρευνα». Ιστορία και ή σημερινή σημασία του), Μόναχο 1970.

Τό κείμενο, πού εἶχε ἥδη δημοσιευτεῖ ὡς εἰσαγωγή στήν ἀνατύπωση τοῦ «Zeitschrift für Sozialforschung» διαγράφει τήν ίστορία τοῦ Περιοδικοῦ και παρέχει βιογραφικές πληροφορίες γιά τούς συνεργάτες του, καθώς και σύντομες περιλήψεις τῶν πιό σημαντικῶν ἀρθρών. Σχετικά μέ τό Ίδρυμα Κοινωνικῶν Έρευνῶν (Institut für Sozialforschung) βλέπε ἐπίσης: M. Jay, *The Dialectical Imagination. A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923-50* ('Η διαλεκτική Φαντασία. Μιά ίστορία τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης και τοῦ Ίδρυματος Κοινωνικῶν Έρευνῶν, 1923-50), Λονδίνο 1973 (Μεθοδολογικά ἀφελές, ἀλλά ίστορικά δξιόλογο γιά συλλογή ψηλού γιά τήν ίστορία τοῦ Ίδρυματος Κοινωνικῶν Έρευνῶν).

Solmi R., *Introduzione* («Εἰσαγωγή»). Στό : Θ. B. 'Αντόρνο, *Minima Moralia*. Τοίριο 1954, σ. XI-LXI.

Πρώτη διεξοδική ἔχεται στοῦ *Minima Moralia* και μιά ἀπό τίς πιό σημαντικές δημοσιεύσεις σχετικά μέ τόν 'Αντόρνο.

Therborn G., *Critica e Rivoluzione* (Κριτική και ἐπανάσταση). Μπάρι 1972.

Theunissen M., *Gesellschaft und Geschichte. Zur Kritik der Kritischen Theorie* (Κοινωνία και ίστορία). Γιά μιά κριτική τῆς κριτικῆς θεωρίας). Βερολίνο 1969.

Vacatello M., *Th. W. Adorno. Il rinvio della prassi* (Θ. B. 'Αντόρνο. Η εξωση τῆς πράξης). Φλωρεντία 1972.

Στό κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος βρίσκονται τά *Minima Moralia* : ἀπό αὐτή τήν προοπτική δ 'Αντόρνο ἐμφανίζεται ὡς ἀστός ήθικολόγος, διπος μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει τόν καπιταλισμό μόνο ἀπό τή διανοητική ἀποψη.

Wellmer A., *Kritische Gesellschaftstheorie und Positivismus* (Κριτική θεωρία τῆς κοινωνίας και θετικισμός). Φρανκφούρτη 1969.

Witschel G., *Die Erziehungslehre der kritischen Theorie. Darstellung und Kritik* ('Η θεωρία τῆς κριτικῆς σχολῆς. Περιγραφή και κριτική). Βόνη 1973.

‘Ο Witschel θεωρεί δτι χρειάζονται άναθεώρηση, ή δτι είναι έσφαλμένα, τά άκολουθα θεωρητικά μέρη τής κριτικής θεωρίας: 1) Είναι έπικινδυνο νά διδάσκεται δτι οι αιτίες κάθε άποτυχίας πρέπει νά άναζητούνται τελικά στήν κοινωνία [...]. 2) Ο ισχυρισμός τής κριτικής θεωρίας δτι ή πίεστη τοῦ περιβάλλοντος μπορεί νά ρυθμιστεί βάσει σχεδίου δέν άποδεικνύεται γιά τά μή διλοκληρωτικά κράτη [...] 3) Ή διάθεση άντιστασης δέν πρέπει νά νοηθεί ώς πρωταρχική στάση».

β) Αρθρα πού δέν έχουν δημοσιευτεῖ σέ συλλογές καί βιβλία

Beyer W.R., «Adornos Auschwitz-Modell» («Τό μοντέλο τοῦ 'Αντόρνο». Στό : *Marxistische Blätter* (Μαρξιστικά φύλλα), 5, 1967. Bühl W., «Dialektische Soziologie und soziologische Dialektik» («Διαλεκτική κοινωνιολογία καί κοινωνιολογική διαλεκτική»). Στό : *Kölner Zeitschrift für Sociologie und Sozialpsychologie*, 4, 1969, σ. 717-51. Μιά κριτική τῶν «διαλεκτιῶν» τῶν 'Αντόρνο, Μαρκούζε καί Σάρτρ. Clemenz M., «Theorie als Praxis?» («Η θεωρία ώς πράξη;»). Στό : *Neue Politische Literatur*, 2, 1968, σ. 178-94.

Τό άρθρο προσεγγίζει τό έπιμαχο πρόβλημα τῶν σχέσεων άναμεσα στή θεωρία καί στήν πράξη στόν 'Αντόρνο μέ δένναν άρκετά άντικειμενικό τρόπο καί έπιζητά ώς ένα βαθμό πρωτότυπες δητικές δπως π.χ. ή άναλογία άναμεσα στήν καντιανή διχοτομίη τής νοητικής καί τῆς ή μεπιερικής σφαίρας καί τῆς διχοτομής τοῦ 'Αντόρνο.

Eyferth K., «Starrheit und Integration. Ein Vergleich der typologischen Forschungen von E.R. Jaensch und Th. W. Adorno» («Άκαμψία καί διλοκλήρωση. Μιά σύγκριση τῶν τυπολογικῶν έρευνῶν τοῦ E.R. Jaensch καί τοῦ Θ.Β. 'Αντόρνο». Στό : *Psychologische Rundschau*, 10, 1959, σ. 159-69.

Η σύγκριση τῶν θεωριῶν τοῦ Jaensch καί τοῦ 'Αντόρνο θέλει νά δείξει τό πδς καί οι δύο φθάνουν σέ έξαιρετικά διαφορετικές έρμηνεις (δ Jaensch στό ψυχικό σθένος τῆς γερμανικής φυλής, δ 'Αντόρνο στήν αιτιολογική άναγωγή τοῦ φασιστικοῦ κινήματος στήν αδιαρχική φύση τῆς γερμανικής οικογένειας), δν καί οι μέθοδοι καί τά άποτελέσματα τῶν έρευνῶν τους δμούάζουν πολύ - (βλ. έπισης τήν άπάντηση τοῦ 'Αντόρνο: Θ.Β. 'Αντόρνο, «Άκαμψία καί διλοκλήρωση»).

Στό *Psychologische Rundschau* 10, σ. 292-294).

Geyrhofer F., «Adorno und die Vernunft» («Ο 'Αντόρνο καί δ Λόγος» στό : *Neues Forum*, 188-89, 1969, σ. 489-91.

Grossmer C., «Adorno - Horkheimer». Στό *Die Zeit*, 19, 1970, σ. 7-8. Härtlings T., «Ideologiekritik und Existenzphilosophie. Philosophische Stellungnahme zu Th. W. Adornos Jargon der Eigentlichkeit» («Κριτική τῆς Ιδεολογίας καί Υπαρξιακή Φιλοσοφία. Φιλοσοφική τοποθέτηση πάνω στό Γλωσσικό Ίδιωμα τῆς Οὐδισαστικότητας τοῦ 'Αντόρνο». Στό *Zeitschrift für Philosophische Forschung* 21, 2, 1967.

Βλέπε έπισης: Schweppenhäuser H., «Thomas Härtlings Adornokritik. Eine Replik» («Η κριτική τοῦ 'Αντόρνο ἀπό τόν Τόμας Χέρτινγκς. Μιά άπάντηση»). Στό *Zeitschrift für Philosophische Forschung*, 21, 4, 1967. [Τώρα, καί στό Über Theodor Adorno (Σχετικά μέ τόν 'Αντόρνο), Φρανκφούρτη 1968. Και τό άρθρο «Verleumde Aufklärung» («Σύνκραντημένος Διαφωτισμός»)]

Hedinger U., «Verhängnis und Werde bei Friedrich Gogarten und bei Theodor W. Adorno» («Μοίρα καί Γίγνεσθαι στό Φρ. Γκόγκαρτεν καί τό Θ. 'Αντόρνο». Στό *Judaica. Beiträge zum Verständnis des jüdischen Schicksals in Vergangenheit und Gegenwart* (Judaica, Δοκίμια γιά τήν κατανόηση τοῦ ίουδαικοῦ πεπρωμένου στό παρελθόν καί τό παρόν), 28, 2, σ. 57-68

Hirschauer G., «Adorno ist tot» («Ο 'Αντόρνο είναι νεκρός»). Στό *Werkhefte. Zeitschrift für Probleme der Gesellschaft und des Katholizismus*, 9, 1969, σ.268.. Πολύ σύντομη νεκρολογία.

Horkheimer M., «Jenseits der Fachwissenschaft. Adorno zum Geburtstag» («Πέρα ἀπό τήν έπαγγελματική έπιστημη. Στόν 'Αντόρνο γιά τά γενεθλιά του»). Στό *Frankfurter Rundschau*, 11, 9, 1963.

Horkheimer M., «Gruss an einem Freund. Zu den Schriften Adornos» («Χαιρετισμός σ' ένα φίλο. Γιά τά έργα τοῦ 'Αντόρνο». Στό *Freie Presse*, 11, 9, 1963.

Horkheimer M., «Max Horkheimer über seinen Gefährten» («Ο Μ. Χόρκαιμερ γιά τούς συντρόφους του». Στό *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8, 8, 1969.

Horkheimer M., «Himmel, Ewigkeit und Schönheit. Spiegel-Interview mit M. Horkheimer zum Tode Th. W. Adorno» («Ούρανός, αἰωνιότητα, καί δμορφιά. Συνέντευξη-καθρέφτης μέ τόν Μ. Χόρκαιμερ γιά τό θάνατο τοῦ Θ. 'Αντόρνο». Στό : *Der Spiegel*, 11.8.1969.

«Ναί. Πάντα μιλοῦσε γιά τόν πόθο τον γιά τό «ἄλλο», χωρίς νά χρησιμοποιεί τή λέξη ούρανός, ή αἰωνιότητα ή διμορφιά ή διτόποτε άλλο. Και πιστεύω άκομη δτι αιντό είναι τό μεγαλεῖο τῶν έρωτημάτων πού έθετε, δτι δηλ. έξερεν ήντας τόν κόσμο, στήν τελευταία άνάλυση πάντα έννοούσε τό «ἄλλο», είχε δμως τήν πεποίθηση δτι αιντό τό «ἄλλο» δέν γίνεται κατανοητό δταν κάποιος περιγράφει, άλλα δταν κάποιος περιγράφει τόν κόσμο δπως είναι, παίρνοντας δμως ύπ' δημητρίου δέν είναι δ μοναδικός, δέν είναι τό μοναδικό πράγμα πού στοχεύουν οι σκέψεις μας».

Kaiser J., «Passion des Denkens» («Τό πάθος τοῦ στοχασμοῦ»). Στήν *Süddeutsche Zeitung*, 11.9.1963.

Kartt F.W., «Das Verbrechen der beleidigten Philosophie. Gehlen-Habermas-Adorno» («Τό ξγκλημα τῆς προσβλημένης φιλοσοφίας. Gehlen-Habermas-Adorno»). Στό : *Neue Deutsche Heft*, 2, 1972, σ. 3-40.

Lothar E., «Zum begriff des Tranzendentalen. Eine kritische Studie zu Th. W. Adorno: Zur Metakritik der Erkenntnistheorie» («Πάνω στήν έννοια τοῦ άνερβατικοῦ. Μιά μελέτη γιά τήν Μετακριτική τῆς θεωρίας τῆς γνώσης τοῦ 'Αντόρνο». Στό : *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 13, 1959, σ. 351-357.

Mayer H., «Nachdenken über Adorno» («Συλλογισμοί γιά τόν 'Αντόρνο». Στό : *Frankfurter Heft*, 4, 1970, σ. 268-80.

«Τήν τέχνη καί τόν καλλιτεχνικό κόσμο δέν μπόρεσε νά τά παραστήσει διαφορετικά παρά σάν τήν Έβδομη Μοναξιά. Ένας άστος μέ τόν πόθο γιά μά φεουδαρχία πού έχει γίνει άδύνατη, δπως τό ξέρει»).

Müller - Strömsdörfer I., «Die helfende Kraft bestimmter Negation» («Η βιοηθητική δύναμη τῆς καθορισμένης άρνησης»). Στό : *Philosophische Rundschau*, 8, 1960, σ. 81-105.

Άντό τό έμπειριστατωμένο καί μή πολεμικό άρθρο συγκεντρώνεται πάνω σέ τρεις θεματικούς κύκλους: I. Η σύγκρουση μέ τό μήδιαλεκτικό. II. Η συγκεκριμενοπόληση τοῦ διαλεκτικοῦ. III. Οι άντιφάσεις τοῦ διαλεκτικοῦ. «Η διαλεκτική τοῦ 'Αντόρνο δέν θέλει καθόλου νά είναι μιά μεθοδολογία ή μιά δινολογία, κι έτσι πληρώνει τό τίμημα νά είναι και τά δύο, καί φυσικά μέ τήν πρωτοκαθεδρία τοῦ δινολογικοῦ, τήν δπως μιά διαβλέπει κανείς στήν έπιμονή γιά τό έμπειρικό περιεχόμενο τοῦ διαλεκτικοῦ». «Η σκέψη τοῦ 'Αντόρνο «ετίνει πρός μά διαλεκτική τοῦ πραγματικοῦ», στήν δπως τό είναι «μέ ένα είδος άπαρξιφοισοφικής άναγωγής ώς κοινωνικό είναι διαλύεται σέ μά κοινωνιολογική άνθρωπολογία».

Mussi F., «Tre teorie : aspetti filosofici di Adorno» («Τρεις θεωρίες: φιλοσοφικές πλευρές τοῦ 'Αντόρνο». Στό *Critica Marxista*, 5, 1972, σ. 47-77.

«Άντή είναι ή ρίζα τοῦ διφορούμενου θεωρητικοῦ προτύπου τῆς σχολής [...] υπόκειται πάντα στήν πλάνη τοῦ άνοικευτισμοῦ: ή άνταλλαγή καθορίζει τήν άξια».

Perlini T., «Autocritica della ragione illuministica. Aspetti e momenti del pensiero negativo» («Άντοκριτική τοῦ λόγου τοῦ διαφωτισμοῦ. Πλευρές καί στιγμές τοῦ άρνητικοῦ στοχασμοῦ»). Στό : *Ideologie*, 9/10, 1969, σ. 139-233.

Perlini T., «Dialettica e utopia» («Διαλεκτική καί Ούτοπια»). Στό : *Aut Aut*, 119,-120, 1970, σ. 135-56.

Παρά τήν προτίμηση του γιά τόν 'Αντόρνο, δ Perlini βλέπει στήν Άρνητική Διαλεκτική τά σημάδια τῆς «κούρασης»: ή άρνητικότητα φαίνεται νά ίκανοποιείται μέ τή θεώρηση τοῦ έαντοῦ τής, κι έτσι κατά τά παράξενο τόπο νά μεταβάλλεται κάπως σέ θετικότητα.

Perlini T., «Demitizzazione dell' autentico» («Άπομυθοποίηση τοῦ αύθεντικοῦ»). Στό *Problemi*, 22-23, 1970.

Perlini T., «Infanzia e felicità in Adorno» («Βρεφικότητα καί ευδαιμονία στόν 'Αντόρνο». Στό : *Comunità*, 161-62, 1970, σ. 60-96.

Μέ τό μεγάλο του συμπαθητικό αισθητήριο δ Perlini διαβάζει τόν 'Αντόρνο κάτω ἀπό τό φῶς τῆς διαλεκτικής «παιδι-ένηλικας».

Perlini T., «Paradosso ed esorcismo in Adorno» («Παράδοξο καί έξορκισμός στόν 'Αντόρνο». Στό : *Tempi Moderni*, 1, 1970, σ. 102-111 (στά ίταλ.). δπως καί στήν «Άντοκριτική τοῦ λόγου τοῦ διαφωτισμοῦ» δ Perlini δέν περιορίζεται στό Χέγκελ καί τόν Μάρκε, άλλα ζητᾶ καί άλλα κλειδιά (Κίρκεγκωρ, Μάνν, κτλ.) γιά τήν κατανόηση τοῦ 'Αντόρνο.

Pianciola C., «Dialettica del' illuminismo di Horkheimer e Adorno» («Η Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ Horkheimer καί τοῦ 'Αντόρνο». Στό : *Quadri Piacentini*, 29, 'Ιαν. 1967, σ. 68-83

Plessner H., «Adornos Negative Dialektik» («Η Άρνητική Διαλεκτική τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Kantstudien*, 4, 1970, σ. 507-519

Sarcevic A., «Th. W Adorno (1903-1969). Die Unwahrheit der modernen Gesellschaft zwischen Revolution und Kritik» («Θ. Β. 'Αντόρνο (1903-1969). Η ψευτιά τής σύγχρονης κοινωνίας άναμεσα στήν έπανάσταση και στήν κριτική»).

Στό : *Praxis*, 1-2, 1970, σ. 184-214. Ο συγγραφέας βλέπει στόν 'Αντόρνο τό καλύτερο άντιδοτο έναντιον τής «σύγχρονης φιλοσοφίας τής λατρείας τής πράξης (Aktionsismus)», τού πρακτικισμού κτλ., δηλ. έναντιον τῶν Μαρξιστῶν πού δέν έχουν καταλάβει ότι η μαρξιανή θεωρία ήταν έπειδη ἀκριβῶς πρόβαλε «ώς θεωρία». Έπειδή ή 'Αρνητική διαλεκτική είναι κατά κύριο λόγο μόνο ἀφετηρία γιά τήν ἔκθεση τῶν ίδιων θέσεων τοῦ συγγραφέα, ή ἐργασία αυτή είναι λιγότερο σημαντική σάν κριτική ἀνάλυση τοῦ 'Αντόρνο παρά σάν τεκμήριο γιά τήν ύποδοχή τοῦ 'Αντόρνο στούς ἀριστερούς κύκλους τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν (τό Γιουγκοσλαβικό περιοδικό Πράξη ἀπαγορεύθηκε ἀργότερα ἀπό τήν κυβέρνηση).

Scheuch E., «Adorno und der Terror der Jugend» («Ο 'Αντόρνο και ή τρομοκρατία τῆς νεολαίας»).

Στό : *Christ und Welt*, 22.8.1969.

Schweppenhäuser H., «Adorno oder die Expedition in die eigene Kultur» («Ο 'Αντόρνο ή ή ἐκστρατεία στήν ἀτομική καλλιέργεια»). Στό : *Freie Presse*, 5.11.71.

Schweppenhäuser H., «Das Individuum im Zeitalter seiner Liquidation. Rüber Adornos soziale Individuationstheorie» («Τό ἀτομο στήν ἐποχή τῆς ἔκλεψης του. Πάνω στήν κοινωνική θεωρία τῆς ἀτομίκευσης τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Archiv für Rechts – und Sozialphilosophie*, 57, 1971, σ. 91-115.

«Τό θεμέλιο τῆς θεωρίας τῆς ἀτομίκευσης τοῦ 'Αντόρνο είναι ή ίδεα δι τοῦ ἑνός ή ἀτομικιστική κοινωνία είναι παράγωγο δλων τῶν ἀτόμων, ἀφ' ἔτερου δημοσ ούτε ή ούσια πού χαρακτηρίζει αὐτά τά ἀτομα είναι ήδη ή κοινωνία. Ἀκριβῶς ἀπό τή χαρακτηριστική διαμόρφωση τῶν ἀτόμων συνάγονται ἀποφασιστικά συμπεράσματα σχετικά μέ τόν ἀντικειμενικά κυρίαρχο κοινωνικό νόμο: τόν κεφαλαιοκρατικό νόμο τῆς ἀξίας. Κάτω ἀπό αὐτόν, τά ἀτομα συντάσσονται κατ' ἀναλογία μέ τήν «δραγική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου».

Silbermann A., «Th. W. Adornos kunstsoziologisches Vermächtnis» («Η κληρονομιά τοῦ Θ.Β. 'Αντόρνο γάρ τήν κοινωνιολογία τῆς τέχνης»). Στό : *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 4, 1969, σ. 712-16

«Η κατακλείδα τοῦ Silbermann : ή κλίση πρός τό ἔντεχνο γράψιμο ἔφερε τόν 'Αντόρνο στής κορυφές ἐνός ἀνιδιοτελοῦς και χωρίς καμμιά λειτουργία στοχασμού πάνω στήν κοινωνιολογία τῆς τέχνης.

Spinner H., «Wo warst du, Platon? Ein kleiner Protest gegen eine «grosse Philosophie» («Ποῦ ήσουν, Πλάτωνα; Μιά μικρή διαμαρτυρία ἐναντίον μᾶς μεγάλης φιλοσοφίας»).

Στό : *Soziale Welt*, 18, 1967, σ. 174-189. Εντονα πολεμική κριτική τοῦ ἀρθρού τοῦ B. Willms «Theorie, Kritik, und Dialektik. Zum Denken Th. W. Adornos» («Θεωρία, Κριτική, Διαλεκτική. Γιά τή σκέψη τοῦ Θ.Β. 'Αντόρνο»).

Στό : *Soziale Welt*, 17, 1966, σ. 206 και συνέχεια [τώρα και στό Über Theodor W. Adorno (Σχετικά μέ τό Θ. Β. 'Αντόρνο), Φρανκφούρτη 1968].

Stauch von Quitzow W., «Freiheit im Widerspruch» («Η ἐλευθερία σέ ἀντίφαση»).

Στό : *Sonntagsblatt*, 37, 1963.

Vilmas F., «Adorno wollte kein Marcuse sein» («Ο 'Αντόρνο δέν ξθελε νά είναι Μαρκούζε»).

Στό : *Frankfurter Rundschau*, 20.8.1969.

Welter J., «Die sprache Adornos» («Η γλώσσα τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Le Phare*, 17.6.1967.

Wilkens L., «Nach Adornos Tod» («Μετά τό θάνατο τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Wege zum Menschen*, 12, 1969.

Zolla E., «Adorno tra metafisica e metacritica» («Ο 'Αντόρνο άναμεσα στή μεταφυσική και στή μετακριτική»).

Στό : *Elsinore*, 5, 1964.

4. ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

Calasso R., «Th. W. Adorno, il surrealismo e il «Manà»» («Θ.Β. 'Αντόρνο, δ συνρρεαλισμός και τό «Μάνα»»).

Στό *Paragone*, 138, Ιούνιος 1961, σ. 9-23.

Fuhrmann H., «Adornos Theorie der ästhetischen Tradition. Didaktische Überlegungen zum Problem literarischer Überlieferung» («Η θεωρία τῆς αισθητικῆς παράδοσης στόν 'Αντόρνο. Διδακτικοί στοχασμοί πά-

νω στό πρόβλημα τῆς λογοτεχνικῆς παράδοσης»).

Στό : *Neue Sammlung. Göttinger Blätter für Kultur und Erziehung*, 2, 1972, σ. 146-67.

Τό θέμα τῆς ἐργασίας είναι τό ἐρωτημα πῶς καθορίζει δ 'Αντόρνο τή σχέση τοῦ καλλιτέχνη και τῆς τέχνης πρός τήν καλλιτεχνική παράδοση.

Höhl J., «Quisquiliens zum ästhetischen Werk Th. W. Adornos» («γιά τό αισθητικό ἔργο τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Dortmunder Kulturarbeit*, 5, 1965.

«Ο γεμάτος ζηλοφθονός Ισχυρισμός, δι τή γλώσσα τοῦ 'Αντόρνο είναι σκοτεινή, ἐσωστραφής, ἀκατανόητη, βασίζεται βέβαια δχι τόσο πολὺ σέ ἀπλή παρανόηση, δσο πάνω στήν ἀρχαϊκή ἀντίδραση ἐναντίον τοῦ τρόπου ἐργασίας και τοῦ περιεχομένου πού ἀπατεῖ, καθώς και στό πανικόβλητο ἄγχος μήπως χαθεῖ σάν ίδιοκτησία τό πνεῦμα και δ πολιτισμός».

Jaeggi U., *Literatur und Politik (Λογοτεχνία και Πολιτική)*, Φρανκφούρτη 1972.

Kofler L., *Zur Theorie der modernen Literatur (Σχετικά μέ τή θεωρία τῆς σύγχρονης Λογοτεχνίας)*, Νόιβιντ/Βερολίνο, 1962. Μόνο μερικά σχετίζονται μέ τό θέμα μας, ίδιαίτερα δσο ἀφορά στήν πολεμική μεταξύ 'Αντόρνο και Λούκατς. Βλέπε ἐπίσης: Kofler L., *Abstrakte Kunst und absurde Literatur (Άφηρημένη Τέχνη και Λογοτεχνία τοῦ Παραλόγου)*, Βιέννη 1970.

Pätzold H., «Die gesellschaftskritische Funktion der ästhetischen Erfahrung in der Ästhetik Adornos» («Η ἐλεγκτική ώς πρός τήν κοινωνία λειτουργία τῆς αισθητικῆς ἐμπειρίας στήν Αισθητική τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : Pätzold H., *Neomarxistische Ästhetik. Teil. 2 : Adorno, Marcuse (Νεομαρξιστική Αισθητική. Μέρος 2ο : 'Αντόρνο, Μαρκούζε)*, Ντύσσελντορφ, 1974.

Ο συγγραφέας προσπαθεῖ νά βρει στόν 'Αντόρνο τίς κατηγορίες μας νεομαρξιστικής αισθητικής, σέ ἀντίθεση μέ τή θετικιστική χυδαιομαρξιστική ἀποψη, ή δποία βλέπει τή μοναδική ἐπιστημονική ἐναλλακτική λύση ώς πρός τήν τυπολατρική αισθητική στήν ἀναγωγή δλων τῶν αισθητικῶν φαινομένων σέ ἐμπειρικά δεδομένα.

Perlini T., «Autonegazione dell' arte» («Αύτοάρνηση τῆς τέχνης»).

Στό : *Nuova Corrente*, 53, 1970.

Perlini T., «Sul concetto di totalità nella riflessione estetica di Adorno» («Πάνω στήν έννοια τῆς συνολικότητας στόν αισθητικό στοχασμό τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Nuova Corrente*, 52, 1970.

Plessner H., «Zum Verständnis der ästhetischen Theorie Adornos» («Γιά τήν κατανόηση τῆς αισθητικῆς θεωρίας τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Philosophische Perspektiven. Ein Jahrbuch*, 4, 1972, σ. 126-136.

Puder M., «Zur Ästhetischen Theorie Adornos» («Γιά τήν Αισθητική θεωρία τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Neue Rundschau*, 3, 1971, σ. 465-77.

«Καθώς ή φιλοσοφία τῆς ἀστικῆς ἐποχῆς μεταβαλλόταν σέ θεωρία τῆς ἐπιστήμης, χάθηκε ή ίσορροπία άναμεσα στήν αὐτοτρόπητα και στήν ἐκφραστή» και ἔτσι πέρασε δι τίταν ἐκφραση στήν τέχνη, και στόν στοχασμό ἐφθασε ή δρα τῆς αισθητικῆς. «Αύτη ή διαφωτιστική θέση τοῦ Puder, ή δποία ἐκτίθεται διεξοδικά στό βιβλίο του Kant-Stringenz und Ausdruck (Αύτηρητα και ἐκφραση στόν Κάντ) (Φράμπουργκ 1974) ἀπόδεικνει τή χρησιμότητά της και γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ 'Αντόρνο.

Scheible H., «Sehnsüchtige Negation. Zur Ästhetischen Theorie Adornos» («Περιπαθής δρηνηση. Πάνω στήν Αισθητική θεωρία τοῦ 'Αντόρνο»).

Στό : *Protokolle. Wiener Halbjahresschrift für Literatur, bildende Kunst und Musik*, 2, 1972, σ. 67-92. Συγκρίνετε τή διευρυμένη μορφή σ' αὐτό τόν τόμο.

Tomberg F., «Utopie und Negation. Zum ontologischen Hintergrund der Kunststheorie Adornos» («Ούτοπια και δρηνηση. Γιά τής ὄντολογικές προϋποθέσεις τῆς θεωρίας τής τέχνης τοῦ Θέοντορ Β. 'Αντόρνο»).

Στό : *Das Argument*, 26, 1963, σ. 36-48. «Η ἐμρηνεία τοῦ 'Αντόρνο αὐτό τόν Τόμπεργκ βασίζεται πάνω σε μιά ἀδιάλλακτη παρανόηση: ἀρνεῖται νά άναγνωρίσει τή διαπίστωση μιᾶς στάσιμης κοινωνίας ἀπό τόν 'Αντόρνο ώς διάγνωση τῆς πραγματικότητας, και παρεξήγει τής θεωρητικές συνέπειες αὐτής τῆς «ἀντικειμενικῆς» κατάστασης ώς ἰδεαλισμό. Μιά τέτοια διάγνωση ἀντιφέσκει κατά τόν Τόμπεργκ πρός τό βασικό νόμο τής διαλεκτικῆς τοῦ Μάρξ, κατά τόν δποίο ή ἀστική κοινωνία κινεῖται πρός τήν ἀταξική κοινωνία».

(Από τό δρθρο τοῦ M. Alth, «Erwiderung auf Tombergs Kritik auf Adorno» («Απάντηση στήν κριτική τοῦ 'Αντόρνο αὐτό τόν Tomberg»), στό : *Das Argument*, 30, 1964, σ. 156). Werckmeister O.K., «Das Kunstwerk als Negation» («Τό έργο τέχνης ώς

